

INRE 328

OU L U N S A L O N
VARJAKKA

O U L U N S A L O N

VARJAKKA

RAKENNUSHISTORIA, KÄYTTÖ JÄ KUNNOSTUS

DIPLOMITYÖ – OULUSSA 9.5.1995
HELENA HIRVINIEMI

OULUN YLIOPISTO, ARKKITEHTUURIN OSASTO
OHJAAJA PROF. KAISA BRONER-BAUER

INRE 328

SISÄLLYSLUETTELO

Aluksi.....	I
Johdanto	1
Varjakan rakennushistoriaa	5
Maa kohosi merestä	5
Manner-Varjakan asuttaminen.....	7
Franzénit Varjakassa	9
Laivavarvi saarella 1850-1860-luvulla	9
Franzénin kartano saarella 1860-1919.....	13
Franzénin kartano mantereella.....	17
Varjakan sahatoiminta 1898-1930	19
Vuosisadan vaihteen sahatoiminta Suomessa.....	19
Varjakan saha saarella ennen suurta paloa 1919.....	21
Varjakan sahan palo 1919.....	25
Uljas sahayhdyskunta Varjakan saarella 1919-1929.....	27
Pyydyskarin telakka	35
Varjakan manner 1920-luvulla.....	37
Varjakan sahan loppu 1929.....	43
Purkutöitä, hankehommia ja yhtiöiden kesäasukkaita 1930-1987	45
Varjakan saaren elämä hiipuu	47
Telakka jatkaa Pyydyskarissa.....	51
Mullistuksia Varjakan mantereella.....	51
Varjakka Oulunsalon kunnalle 1987.....	55
Varjakan nykytila	57
Luonnonympäristö	57
Rakennuskanta ja sen kunto.....	59
Toiminta ja palvelut.....	61
Kaavatilanne ja laadittuja visioita	63
Varjakan arkkitehtuurista ja rakennussuojelusta.....	71
1920-luvun klassismin aatemaailmasta	71
Klassismin kaikuja Varjakassa	75
Arkkitehti Harald Andersin.....	77
Andersin ja Varjakka	81
Rakennustekniikasta ja arkkitehtuurin piirteistä	87
Näkemyksiä rakennussuojeluun	93
Rakennussuojelu Varjakassa.....	97

Varjakka suunnitelma	101
Yleiset lähtökohdat ja periaatteet	101
Toiminta ja palvelut	101
Varjakan mantereen toiminta ja palvelut	102
Varjakan saaren ja Pyydyskarin toiminta ja palvelut	102
Ympäristönhoito	102
Ympäristönhoidollisia töitä alueella	104
Teknilliset ratkaisut ja energiahuolto	105
Kulkuyhteydet	105
Vesi- ja viemärintiratkaisut	105
Energiahuolto	106
Jätehuolto	106
Rakennusten korjaus ja uudisrakentaminen	107
Rakennusten korjaus mantereella	107
Uudisrakentaminen mantereella	108
Rakennusten korjaus saarella	108
Uudisrakentamien saarella	109
Konttorirakennuksen käyttö ja korjaus	111
Konttorista Taidekeskukseksi	111
Rakennuksen nykytila	111
Rakennuksen korjaustoimenpiteet	112
Lopuksi	115
Lähteet ja kirjallisuus	119
Asiantuntijat	123
Kuvalähteet	125
Liitteet	
Suunnitelma-asiakirjojen pienennökset:	
1. Alueen rakennushistorialliset vaiheet 1:5000, sekä historiallisia valokuvia	
2. Alueen nykytilanne 1:5000 ja käyttösuunnitelma 1:2000	
3. Suunnitelman havainnekuvat; aksonometria 1:500 ja muut havainnekuvat	
4. Konttorirakennuksen inventointi- ja mittauspiirustukset 1:50 sekä detaljit	
5. Fragmenteja konttorirakennuksen tapettikerroksista; inventoitu heinäkuussa 1994	
6. Konttorirakennuksen korjaus- ja käyttösuunnitelma 1:50 sekä detaljit	

*Ei hyödyttäisi yrittää valaa pronssiin aaltoilevaa merta.
Velvollisuudeksemme jää sen vuoksi antaa saamamme
tehtävän kasvaa niin luonnollisesti ja johdonmukaisesti kuin
mahdollista ja pitää huoli siitä, että itse kasvamme mukana.*

Edvard Helberg

Edvard Helberg

Et hjoðytti þessu vala þronsiin aalloisva mera.
Velvollisudksemme jaa sen vnoksi antaa saamaime
tehtaan kasvaa niin luonnollisesti ja johdonmukaisesti kuin
mahdollista ja pitää huoli siitä, että itse kasvamme mukana.

ALUKSI

Oulunsalon Varjakan entistä saha-aluetta käsittelevässä diplomityössäni nivoutuvat yhteen monet itselleni läheiset teemat: historiallinen, vahvan identiteetin omaava ympäristö sekä menneisyyden ja tulevaisuuden kohtaaminen. Eväinä alueen tulevaisuuden hahmottamisessa ovat sen menneisyyden ja nykytilanteen tuntemus ja analysointi, joka muodostaa kirjallisen osan työstä. Tulevaisuus voi olla myös lähellä – jokainen uusi aamu. Suunnitelmaosa on luonnosmainen kannanotto siihen, miten hyvä olemassaoleva ympäristö voidaan ottaa käyttöön, ilman että tavoitellaan vuosikymmenien päähän ulottuvia ratkaisuja.

Olen tehnyt pienimuotoista, konkreettista korjaussuunnittelua Oulunsalon kunnalle Varjakan kartanon osalta. Pihapiirin päärakennuksen, Kapteenin talon, alakerran korjaustyö valmistui keväällä 1994 – pienten askelten periaatetta on ollut mahdollisuus soveltaa käytäntöön.

Lämpimät kiitokset työni ohjaajalle professori Kaisa Broner-Bauerille ja kaikille työni eri vaiheissa mukana olleille asiantuntijoille – sekä erityisesti läheltä seuranneille matkakumppaneille.

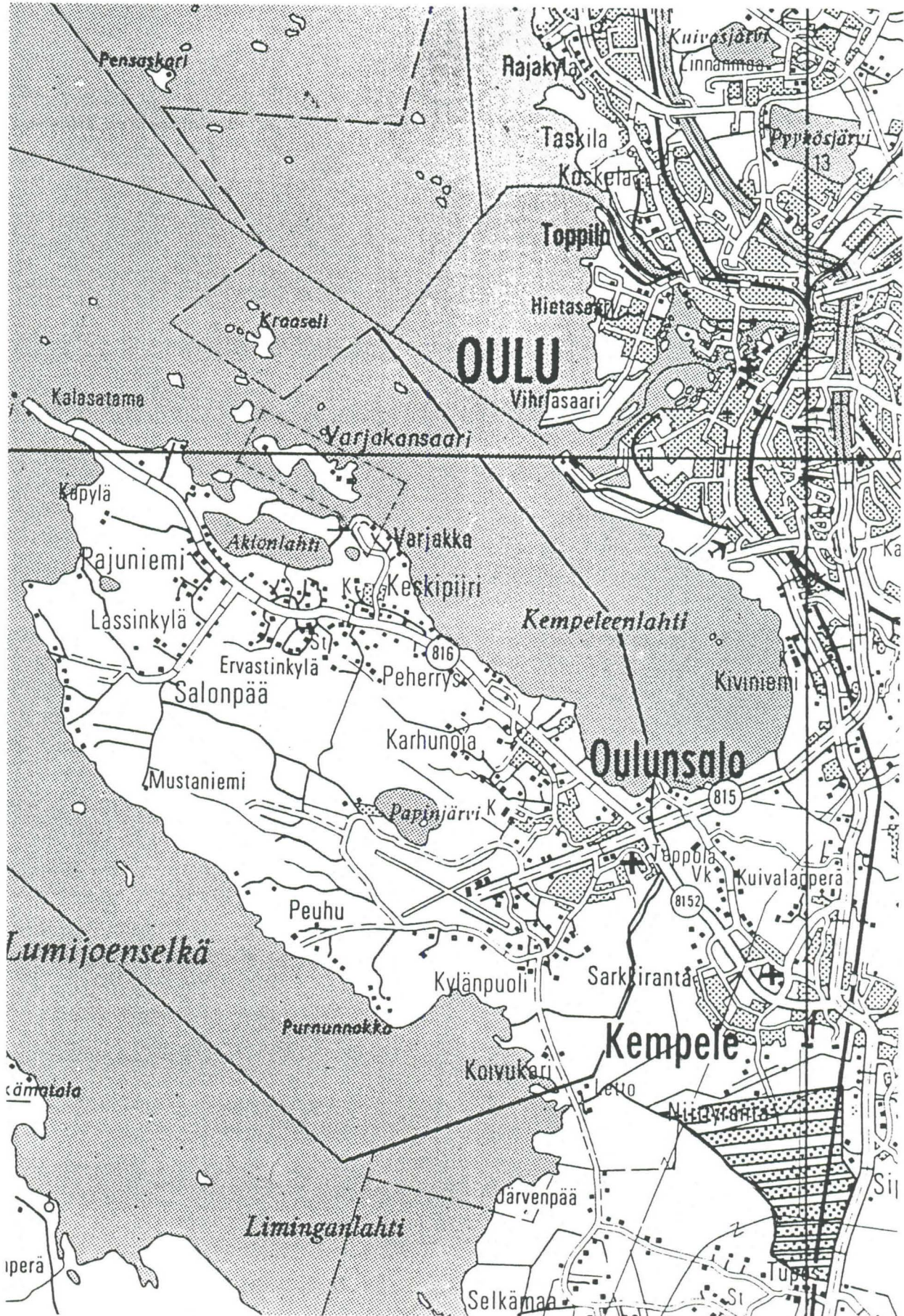

JOHDANTO

Oulunsalon Varjakka käsittää Perämerelle työntyvän niemen, Varjakan saaren ja sen jatkona olevan Pyydyskarin. Diplomityöni käsittelee entisen sahan aluetta mantereella ja saaresa. Alue sijaitsee Oulun kaupunkia vastapäätä, Kempeleenlahden lounaisrannalla, linnuntietä kuuden kilometrin päässä Oulun kauppatorin rannasta. Maanteitse on matkaa parikymmentä kilometriä ja kansainvälinen lentokenttä sijaitsee kymmenen kilometrin päässä. Se on fyysisesti lähellä, mutta toisaalta eristettynä ja luonnontilaisena, hyvin kaukana urbaanista ympäristöstä. Mantereen ja saaren välillä ei ole siltaa.

Alueella toimi viime vuosisadalla ensin laivavarvi ja myöhemmin suuri sahalaitos 1930-luvulle saakka. Sahalaitos purettiin, mutta jäljelle jäi toista kymmentä rakennusta saareen ja entinen Franzénin kartano mantereelle. Aina näihin vuosiin saakka alue on elänyt hiljaiseloa – rakennukset ovat kesäasuntoina ja rehevä luonto on peittänyt ihmisen työn jäljet. Vajaa kymmenen vuotta sitten alue rakennuksineen siirtyi Oy Veitsiluoto Ab:ltä Oulunsalon kunnan omistukseen. Viime vuosina Varjakan alue on ollut erilaisten selvitysten ja suunnitelmien kohteena. Alueen tulevaisuutta on mietitty kunnan yleiskaavoitukseen liittyen sekä muun muassa Oulun yliopiston arkkitehtuurin osaston harjoitustöissä. Lisäksi on tehty erillissuunnitelmia, erityisesti veneilyä ajatellen. Jäljellä oleva rakennuskanta on suurelta osin inventoitu arkkitehtuurin osaston arkkitehtuurin historian laboratorion toimesta.

Kuva 1. Varjakan sijainti ja työni aluerajaus

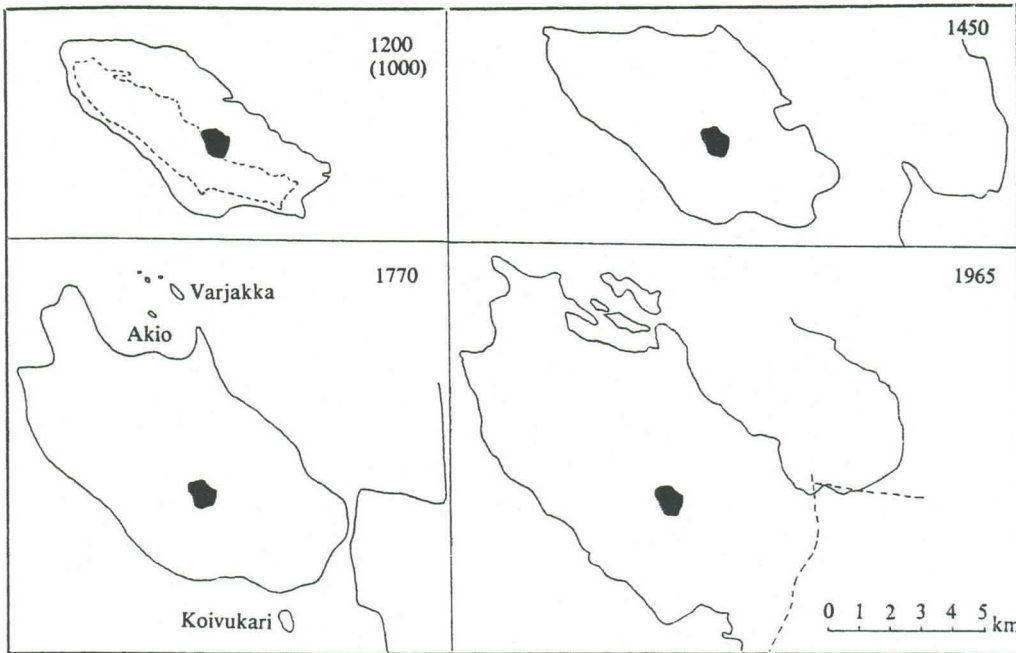

Oulunsalon kunnan toimesta on selvitetty alueen luonnon arvoja ja kasvillisuutta. Käytännössä alueen rakennuskanta on korjauksien tarpeessa ja sen tulevat kehityssuunnat ovat avoimna.

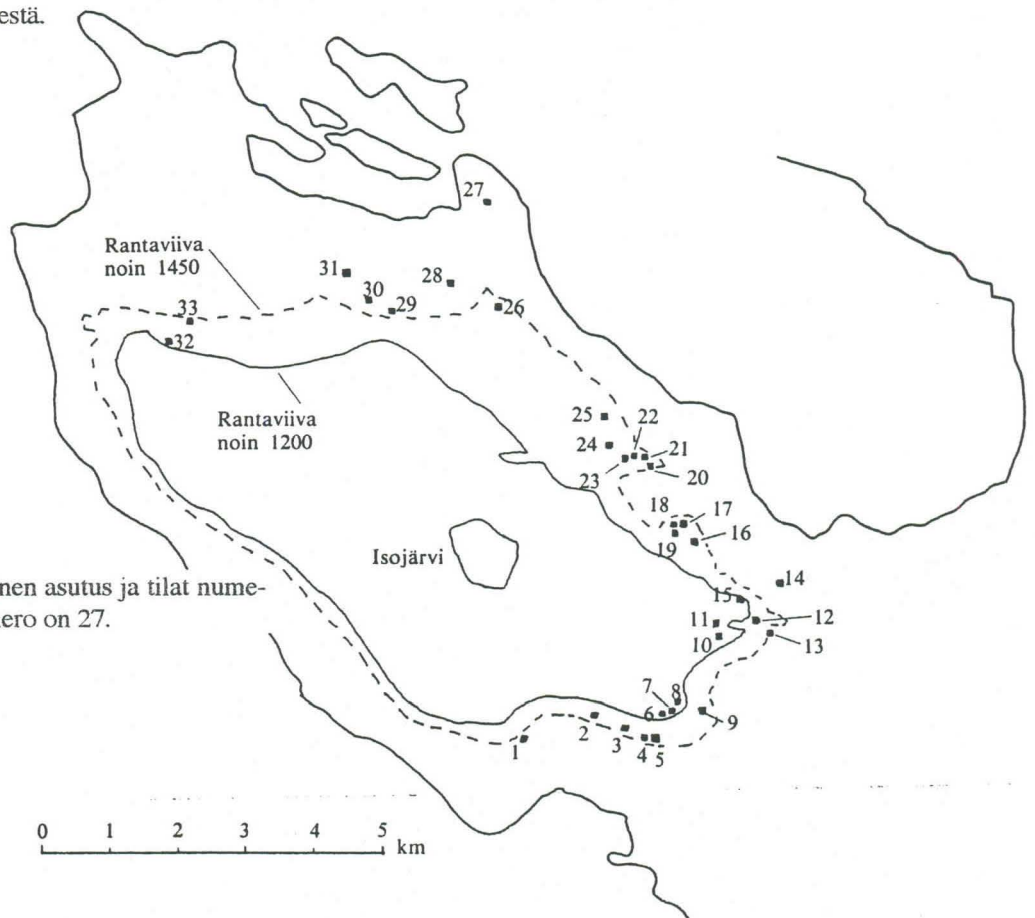
Valtakunnallisesti on alettu kiinnittää huomioita myös vanhojen teollisten kulttuuriympäristöjemme tilaan. Ensimmäinen, museoviraston toimesta laadittu, Suomen sahalaitoksia koskeva inventointitutkimus on juuri lausuntokierroksella. Siinä Varjakan alue on arvioitu valtakunnallisesti ehkä merkittävimmäksi saarisahayhdyskunnaksi, mitä tänä päivänä on jäljellä.

Varjakan rakennushistoriallisen tutkielmani lähteenä olen käyttänyt pääasiallisesti kirjallisia lähteitä, sisältäen runsaan lehtiartikkelikokoelman. Tietoja olen tarkistanut ja täydentänyt haastatteluin. Lisäksi kirjallisessa osassa käsitellään erityisesti Varjakan saaren jäljellä olevan rakennuskannan piirteitä ja rakennussuojelullisia kysymyksiä. Rehevä luonto, alueen historia sekä hyvin säilynyt rakennuskanta luovat paikalle vahvan oman hengen. Saaren 1920-luvulla rakennetut pystyhirsirakenteiset rakennukset edustavat oman aikansa edistyksellistä arkkitehtuuria. Suunnittelija, Oulun lääninarkkitehti Harald Andersin, oli omaksunut pohjoismaisen klassismin ja sosiaalisen asuntotuotannon ihanteet sekä rakentamisen standardisoimisen aatteen, jota oli mahdollisuus luontevasti soveltaa sahalaitoksen ollessa rakennuttajana.

Suunnitelman muodossa esitän konkreettisen näkemykseni siitä, mihin suuntaan alueen käyttöä mielestäni voidaan lähteä kehittämään – eli millainen Varjakka olisi vuonna 2000 –viiden vuoden kuluttua.

Kuva 2. Oulunsalo kohoaa merestä.

Kuva 3. Oulunsalon keskiaikainen asutus ja tilat numeroituna, Varjakka numero on 27.

Oulunsalon keskiaikainen asutus sijaitsi rannan välittömässä tuntumassa. Karttaan on merkitty nykyisen rantaviivan lisäksi karkeasti vuosien 1200 ja 1450 rantaviiva ja talot 1700-luvun tietojen nojalla. Talonsijoja ei kuitenkaan liiemmin muuteltu aikojen kuluessa. (Talot: 1 Sarkkinen, 2 Raumala (Pelttari), 3 Kurikka, 4 Anttila, 5 Vilppula, 6 Eskonsipo, 7 Junkkonen, 8 Kaakinen, 9 Kärppälä (Isola), 10 Särkelä, 11 Jaakola (Remes), 12 Kannainen, 13 Kuivala, 14 Särkelä (Koura), 15 Örn, 16 Raumala (Lassila), 17 Raumala, 18 Karvonen (Takkinen), 19 Karvonen (Karvola), 20 Matikka, 21 Kaveri, 22 Toikka (Ylitoikka) 23 Toikka (Alatoikka), 24 Maksa, 25 Heinu (Lieppa, Heinola, Niemi), 26 Muikku, 27 Varjakka, 28 Nauska, 29 Kilttu, 30 Akio (Ervasti), 31 Kosunen, 32 Helanen ja 33 Siekkinen.)

VARJAKAN RAKENNUSHISTORIA

VARJAKAN RAKENNUSHISTORIAA

Maa kohosi merestä

Maankohoaminen on muokannut Perämeren laakeita rantoja voimakkaasti viimeisen tuhannen vuoden aikana.

Ensimmäiset matalat karikot paljastuivat nykyisen Oulunsalon kunnan kohdalla merestä parituhatta vuotta sitten. Tuhannen vuoden ajan Oulunsalo oli kookas saari useiden kilometrien päässä rannikolta. Varjakan niemi ja saari alkoivat hahmottua 1700-luvun alussa, jolloin Oulunsalo oli vielä irti mantereesta, saarena. Maankohoaminen paljastaa uutta maata näillä seuduilla noin puolitoista kilometriä sadassa vuodessa.¹

Varjakka-nimen alkuperästä on erilaisia tulkintoja. Yleisesti koko Pohjois-Suomen Varjakka-nimet voidaan tulkita jäänteeksi viikinkien pohjanretkistä. Se on todennäköisesti hämäläisten antama nimitys, joka pohjautuu slaavilaiseen *varjagi* eli kauppamies sanaan. Toisaalta se on osoitus hämäläisten – ja myöhemmin karjalaisten – eränkävijöiden retkistä alueelle. Varjakka-johdannaisia nimiä esiintyy yleisesti vesiväylien suulla tai muuten liikenteellisesti merkittävässä paikassa.²

Varhaisin pysyvä asutus Oulunsalossa on karjalaista alkuperää.³ 1300-luvulta lähtien Oulunsalon alueelle muodostui vakituista asutusta, joka sijoittui vasta merestä kohonneelle rannikkoalueelle.⁴ 1400-luvulta Oulun kaupungin perustamiseen (v. 1605) saakka Oulunsalo oli merkittävä kauppapaikka.⁵

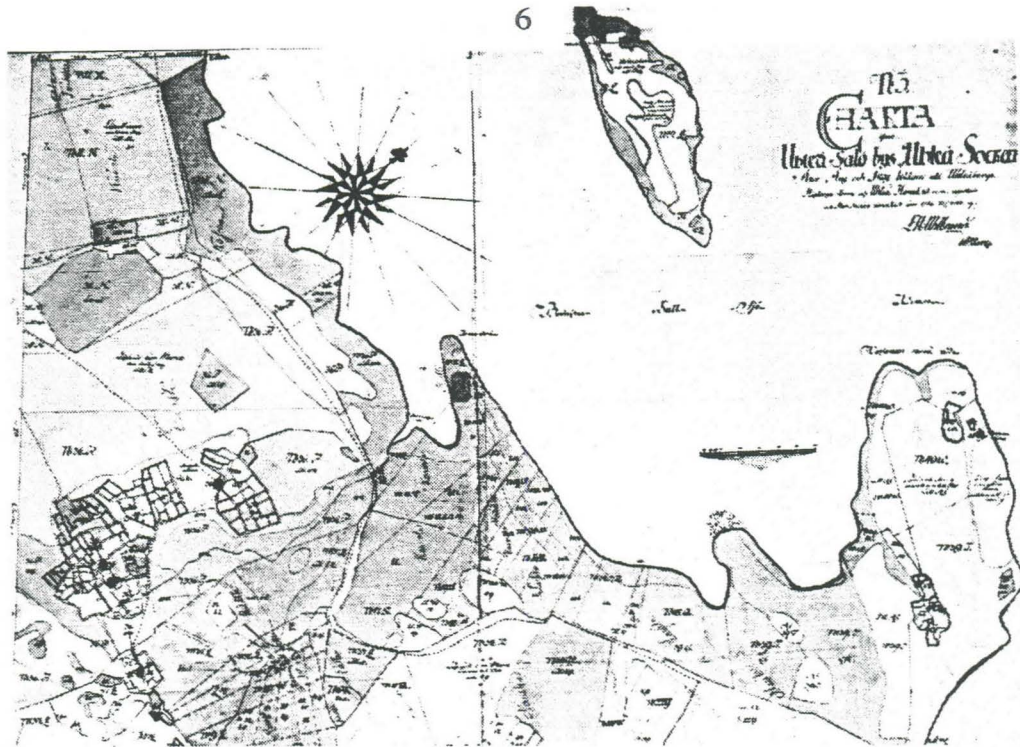
¹Mauno Hiltunen, *Oulunsalon historia*, Pohjolan Sanomat Oy, Kemi, 1987, s. 15-18.

²Ibid. s. 22-23.; Matti Huurre, Jouko Vahtola, *Oulujokilaakson historia*, Liitto, Oulu, 1991, s. 89-90.

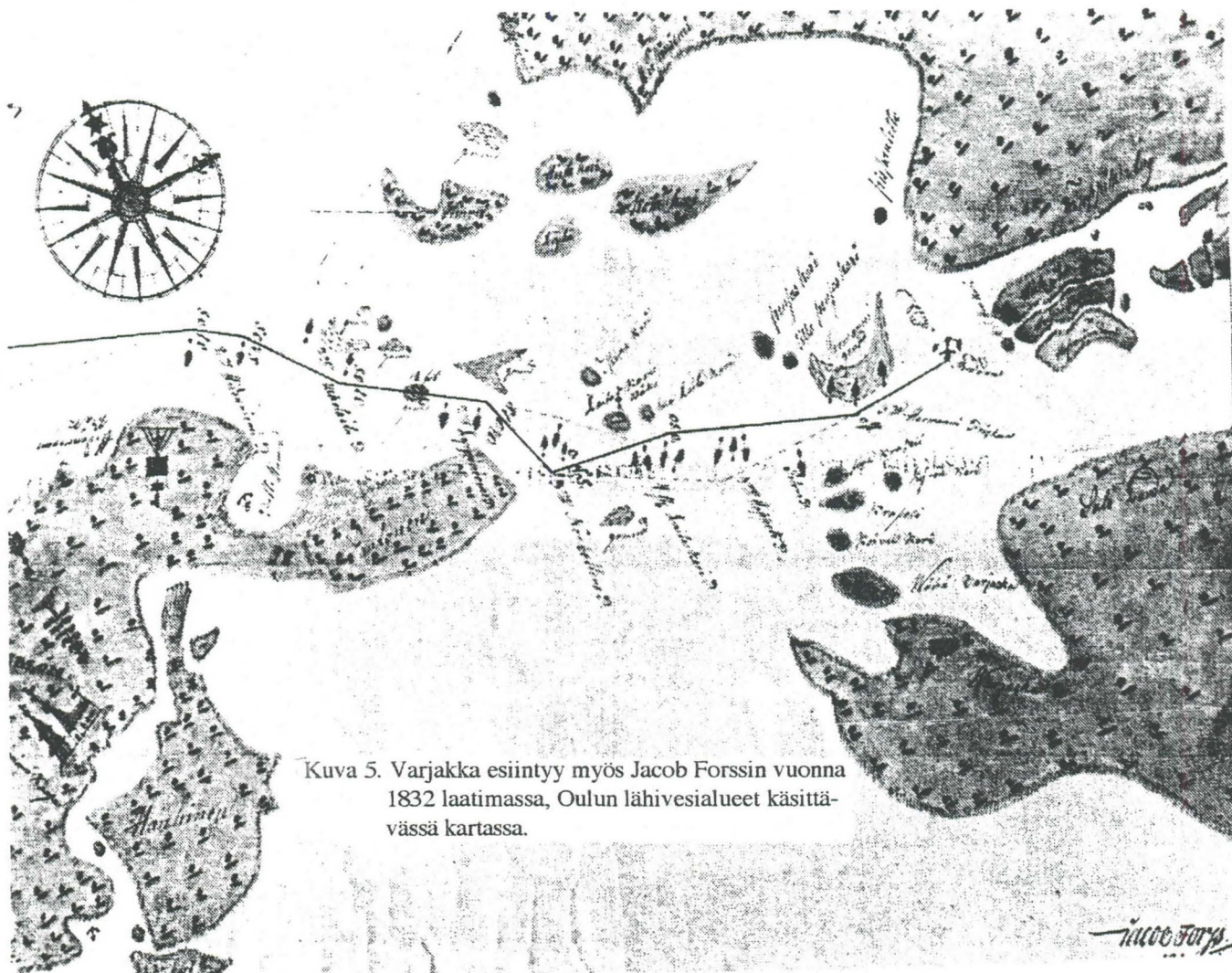
³Hiltunen, *op. cit.* s. 30.

⁴Ibid., s. 33-34.

⁵*Pohjois-Pohjanmaan kulttuurihistoriallisesti merkittävät kohteet, osa 1.*, Pohjois-Pohjanmaan seutukaavaliitto, Liitto Oy, Oulu, 1993, s. 30, 105.

Kuva 4. Ervastinkylä ja Varjakanniemi 1700-luvun lopulla isojakokartassa; 26 Muikku, 27 Varjakka, 31 Kosunen.

Kuva 5. Varjaka esiintyy myös Jacob Forssin vuonna 1832 laatimassa, Oulun lähivesialueet käsittävässä kartassa.

Manner-Varjakan asuttaminen

Varjakan kohdalla merestä vapautunut vesijättömaa jaettiin 1600-luvun lopulla kolmen talonpojan – Hinrikki Ervastian, Johannes Ervastian ja Lassi Muikun – kesken.⁶

Suurten katovuosien (1695-1697) ja isonvihan johdosta (1714-1721) alueen asuttaminen eteni hitaasti. 1700-luvun lopulla alueella oli jäljellä yksi pitäjän neljästä kruunutilasta, Varjakka nimeltään. Lisäksi Muikun tilan mailla oleva Antti Sarkkisen hallitsema mäkitupa nimettiin uudistilaksi.⁷

Isojako Oulunsalossa peltojen ja niittyjen osalta ajoittuu vuosille 1757-1786, metsien osalta aina 1900-luvulle saakka. Metsäalueiden osalta tilanne oli ongelmallinen, koska yhteisiä, niukkoja metsiä oli hakattu surutta asutuksen levittäytyessä ja tervanpolton myötä. 1800-luvulle tultaessa oulunsalolaisten rakennuspuutavara oli haettava kauempaa. Isojaossa Varjakanniemen edustalla olevat saaret Vähä-Varjakka, Pyydyskari, Hietakari ja Huikkukari liitettiin Varjakan ja Kosusen tiloihin.⁸ Vähä-Varjakkakin lienee ollut jo aikaisemmin kalastajien ja merenkävijöiden tukikohtana.⁹ Vuonna 1762 Varjakan tila mantereella esiintyy ensimmäisen kerran isojakokartassa, mutta perustetuksi se mainitaan vasta vuonna 1775¹⁰.

Henrik Wacklinin merikartassa vuodelta 1785 merimerkinä mantereella oli kookas päärakennus, sijaiten nykyisen pihapiirin kaakkoisivulla, pääty merelle päin.¹¹ Pihapiirissä oli varmasti muitakin rakennuksia, mutta niiden sijainnista ei ole tietoa. Ainakin vuonna 1844 taloa isännöi Jaakko Eerikinpoika ja hänen talonvartijanaan säveltäjä Johan Julin.¹²

⁶Hiltunen, op.cit. s.77.

⁷Ibid., s.111-123.

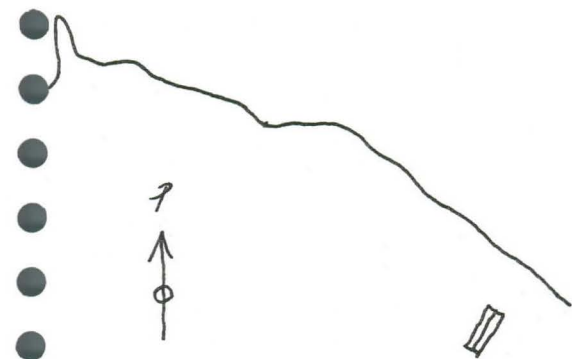
⁸Ibid., s.175.

⁹Atte Kalajoki, "Varjakka – nimi meren takaa", *Rantalakeus*, 1/1977.

¹⁰Atte Kalajoki, "Franzénit Varjakan isäntinä", *Kotikuntani Oulunsalo*, toim.Jouko Hannula, Kalajokilaakson Kirjapaino Oy, Ylivieska, 1991, s.17.

¹¹Atte Kalajoki, "Vanhan Varjakan vaiheita", *Hakkeita*, 2/1974.

¹²Kalajoki, *Kotikuntani Oulunsalo*, loc. cit.

Franzénin sukua, liittyen Varjakan historiaan¹³

- I Zachris Fransinpoika Franzén (Franseen) *1744-1787**
 - kauppaporvari Oulussa
 vaimo *Helena Schulin*

- II Frans Michael Franzén *1772-1847**
 - piispa, runoilija

- II Johan Franzén *1784-1849**
 - kauppaneuvos, laivanvarustaja
 vaimo 1. *Hedvig Gustava Roos*
 vaimo 2. *Charlotta Lang*

- III Frans Johan Johaninpoika Franzén *1819-1887**
 - kauppaneuvos, laivanvarustaja
 - perusti Varjakan laivavarvin ja hurstitehtaan v. 1852
 - rakennutti Varjakan kartanon ja maatilaa saareen
 vaimo *Maria Granberg-Franzén *1816-1895*

- IV Frans Johan Ferdinand Franzén *1845-1884**
 - konttoristi
 - Varjakan kartanon isäntä saarella 1869-1883

- IV Georg Gustafeli Jori Franzén *1847-1903**
 - merikapteeni, maanviljelijä
 - Varjakan isäntä 1883-1903
 - myi Saari-Varjakan v. 1898
 - rakennutti mantereelle uuden Varjakan kartanon ja maatilaa v. 1900
 vaimo *Ida Elise Hedman *1870-1987*

- V Paul Franzén *1901-1987**
 - merikapteeni, luotsi
 - viimeinen Franzén, joka syntyi Varjakassa

Kuvat 6. Varjakan Franzénit, ylhäältä alas: Johan F., Frans Johan Johaninpoika F., Mari G.-F., Georg Gustaf F.

¹³Tekijä laatinut, perustuen Atte Kalajoen teksteihin.

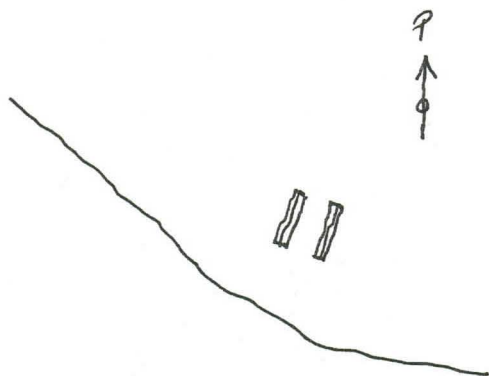
Franzénit Varjakassa

Oulussa ja Pohjois-Pohjanmaalla elinkeinoelämässä ja kulttuurissa on Franzénin suku vaikuttanut voimakkaasti 1700-1800 luvulla. Franzénit olivat erityisesti kauppiaita ja merenkävijöitä.¹⁴ Varjakan alueen rakentamisessa, taloudellisessa ja toiminnallisessa hyödyntämisessä Franzénit olivat päänavajia.

Laivavarvi¹⁵ saarella 1850-1860-luvulla

Pohjalaisella laivanrakennustaidolla oli jo 1800-luvulle tultessa pitkät ja maineikkaat perinteet. Purjealuksia myytiin satamäärin maailmalle. Laivanrakennustoiminta keskittyi Oulun kaupungin lähiseuduille.¹⁶

Oululainen kauppias ja laivanvarustaja Frans Johan Franzén osti vuonna 1842 mantereella, Ervastinkylällä sijainneen Kosusen tilan (katso kuva 3.), johon kuului myös Vähä-Varjakan saari eli Ulkovarjakka¹⁷, josta jatkossa käytetään nimitystä Varjakan saari. Vuonna 1852 F.J. Franzén perusti Varjakan saaren etelärannalle laivaveistämön¹⁸ ja hurstihtehtaan.¹⁹ Vuosisadan alussa saarella asuneen Elli Saastamoisen kuvailun mukaan laivavarvi muodostui kahdesta pitkänomaisesta kasarmista, joista toisessa säilytettiin ”jättiläismäistä” vanhaa emäpuuta, joka oli aikoinaan tarkoitettu jonkun purjelaiivan kölipuuksi.²⁰ Sahan pitkäaikaisen työnjohtajan Frans Äijälän mukaan hänen tullessaan saarelle vuonna 1898

¹⁴Atte Kalajoki, *Runoileva Merikapteeni*, Pohjoinen, Kaleva, Oulu, 1984, s.134-142.

¹⁵Laivavarvi tarkoittaa laivaveistämöä, erityisesti purjelaivakaudella.

¹⁶Hiltunen, op.cit. s.184-185.

¹⁷Atte Kalajoki, ”Franzénit Varjakan isäntinä”, *Kotikuntani Oulunsalo*, toim. Jouko Hannula, Kalajokilaakson Kirjapaino Oy, Ylivieska, 1991, s.17.

¹⁸Hiltunen, loc.cit.

¹⁹Atte Kalajoki, ”Franzenin laivavarvi Varjakan saarella”, *Hakkeita*, 11/1973.

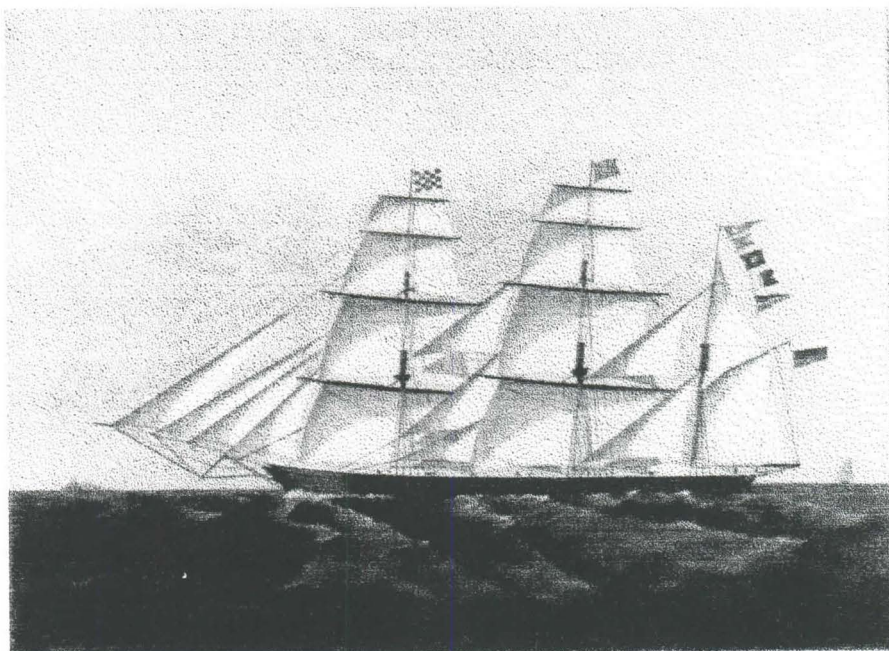
²⁰Nimimerkki ”Panu” (Atte Kalajoki), ”Franzénin Varjakka”, *Oulu-lehti*, 51/1965.

Kuva 7. Merikapteeni Paul Franzén

Varjakan purjelaivat:²¹

- ≈ *Alku*, kuunari, 1856
- ≈ *Franzén*, parkki, 1857
- ≈ *Suomi*, parkki, 1857
- ≈ *Warjakka*, parkki, 1859
- ≈ *Salo*, parkki, 1862

Kuva 8. Vuonna 1859 valmistunut parkkilaiva Warjakka haaksirikkoutui Port Saidin edustalla 1890.

---

²¹Hiltunen, loc.cit.

oli etelärannalla vielä jäljellä varvin laivankallistuspaikka, joka oli salvettu suurista hongista.²² Krimin sodan mainingeissa englantilainen laivaosasto vieraili Oulussa sekä myös Varjakassa ja poltti rakenteilla olleen laivan, mutta ei itse varvia. Se säästyi sahan rinnalla aina vuoden 1919 paloon saakka.²³

Huono alku ei lannistanut, vaan vilkas laivanrakennus hyvien suhdanteiden vallitessa jatkui Varjakan saarella. Ensimmäinen alus, kuunari²⁴ Alku, laskettiin vesille vuonna 1856. Sitä seurasivat vuonna 1857 parkit²⁵ Franzén ja Suomi, vuonna 1859 parkki Warjakka. Viimeiseksi varvilla rakennetuksi laivaksi jäi vuonna 1862 valmistunut parkki Salo, joka oli kookkain Varjakan laivaperheestä. Jo vuonna 1861 laivaveistämön yhteyteen suunniteltiin jo höyrysahaa, joka jäi kuitenkin toteutumatta. Maailman rahtilaivaliikenteessä höyrylaivat valtasivat alaa ja se merkitsi loppua myös purjelaivojen valmistukselle ja Varjakan varville.²⁶ Itse laivavarvi purettiin vasta vuonna 1919.²⁷

Laivavarvilla oli Oulunsalolle merkitystä ensimmäisenä teollisena laitoksena. Sen mukana syntyivät myös ensimmäiset julkiset palvelut, työntekijöiden henkisen ja ruumiillisen hyvinvoinnin edistämiseksi – muun muassa kirjastotoimintaa.²⁸

---

²²Atte Kalajoki, ”Muistoja Varjakan vaiheista – entinen työnjohtaja Frans Äijälä muistelee vuosikymmenien takaisia tapahtumia”, *Hakkeita*, 8/1950.

²³Kalajoki, *Hakkeita*, 11/1973.

²⁴Björn Landström, *Laiva*, Otava, Helsinki, s. 206.

Kuunari tarkoitti yleisesti kaksimastoista laivaa, purjemerenkulun viimeisen sadan vuoden aikana.

²⁵*Ibid.*, s. 203.

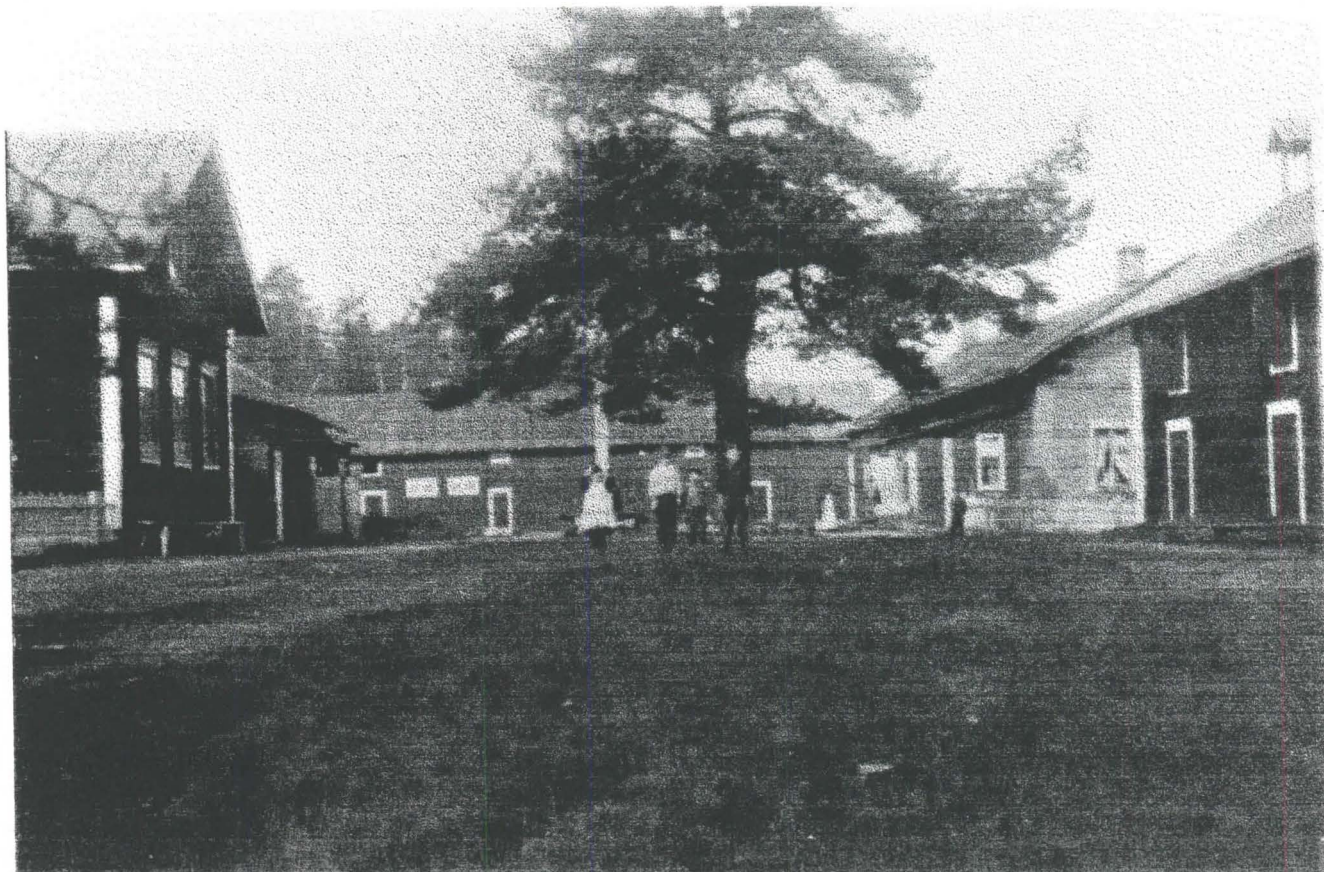
Kolmimastoinen parkkilaiva oli 1800-luvulla pohjoisten kauppalavastojen tärkein alustyyppi.

²⁶Hiltunen, *loc.cit.*

²⁷Kalajoki, *Hakkeita*, 8/1950.

²⁸*Ibid.*, s. 186-190.

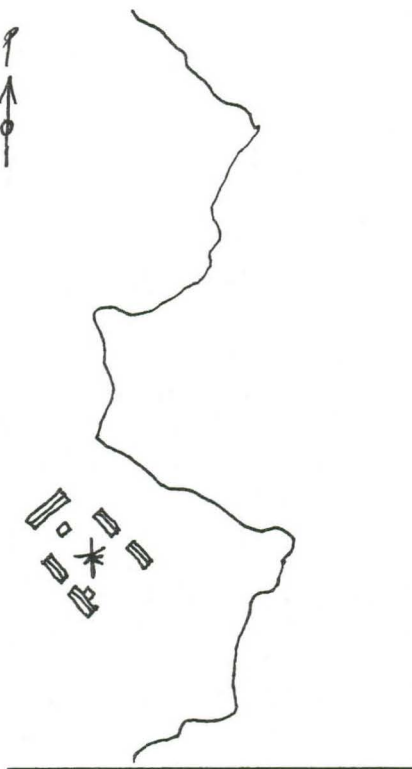
Kuva 9. Franzénin kartano Varjakan saarella 1860-luvulta vuoteen 1919. Vasemmalla päärakennuksen veranta. Pihapiiri avautui etelään ja se sijaitsi nykyisestä konttorista kaakkoon. Pihan läpi kulki hailuotolaisten ja siikajokisten talvitie. Kuva saha-ajalta.

*Franzénin kartano*²⁹ saarella 1860-luvulta vuoteen 1919

Laivanrakennuksen myötä, F.J. Franzénin toimesta, kohosi Varjakan saarelle komea Franzénin kartano. Se sijaitsi lähellä rantaa Varjakan saaren nokassa, niin sanotulta Petsamon möljältä saaren sisäosiin johtavan tien länsipuolella. Kartanon päärakennus sijaitsi kaakkois-luoteissuunnassa, toinen pääty Varjakanniemelle päin. Päärakennuksen pihanpuolella oli suuri sivurakennus verantoineen. Päärakennuksen kanssa samansuuntaisesti, siitä kaakkoon oli työväenpirtti. Päärakennusta vastapäätä oli suuri makasiinirakennus ja sen jatkona suuri asuinrakennus, jonka toisessa päässä oli renkitupa ja toisessa vierashuoneita. Väljän suorakaiteen muotoisen pihapiirin sulki mantereen puolella, rantaviivan suuntaisesti sijainnut, kaksikerroksinen navetta- ja tallirakennus. Kartanolle oli oma laivalaituri nykyisen saaren nokalla. Kartano oli keskeinen tukikohta seudulla ja pihan läpi kulki muun muassa hailuotolaisten ja siikajokisten talvitie kaupunkiin.³⁰ Rakennukset olivat lamasalvosrakenteisia, pitkänurkkaisia, vuoraamattomia hirsirakennuksia – punamullattuja tai harmaita. Kartanon lisäksi saarella oli joitakin työmiesten asuntoja, joiden sijainnista ei ole tarkempaa tietoa.³¹

Pihapiirin yksityiskohdista kerrotaan muun muassa seuraavaa: talon pihassa oli laajasti käytetty kaivo navetan puoleisessa päässä; päärakennuksen ja makasiinin välissä kasvoi mahtava mänty; petäjän ja kaivon välissä oli korkea ”lakutanko” eli lipputanko, jonka päässä oli tuuliviirinä lippua pitelevä merimiespoika. Tuuliviirissä oli tiettävästi vuosiluku 1862.³² F.J. Franzénin vaimo Maria perusti saarelle, päära-

²⁹Kartano-nimityksellä tarkoitetaan tässä tekstissä sen pohjois-pohjalaista, myös Varjakassa käytettyä, merkitystä suurehkon maatilän pihapiirin nimenä.

³⁰Atte Kalajoki, ”Varjakka ennen vanhaan – Franzénit jälleen maanviljelijöinä”, *Hakkeita*, 12/1973; Atte Kalajoki, ”Vanhasta Varjakasta arvokkaita valokuvia”, *Hakkeita*, 3/1974.

³¹Kalajoki, *Hakkeita*, 11/1973.

³²Kalajoki, *Hakkeita*, 12/1973.

kennuksen eteläpuolelle, ison puutarhan kasvitarhoineen. Se oli rakennettu ympyrämuotoon ja sitä reunustivat penkereet, joihin oli istutettu koivuja. Lisäksi siellä oli suuri Siperian lehtikuusi. Keskellä puutarhaa oli neljä hevosenkengänmuotista pengertä ja niissä kasvoi pihlajia. Tämän asetelman keskellä oli veistoksilla koristeltu kaivo.³³ Puutarha oli harvinaisuus koko Oulun seudulla.³⁴

Franzenit asuivat kartanossa aluksi kesäajat ja vuodesta 1875 lähtien vakituisesti. Lisäksi siellä asuivat varvin mestarit ja mantereella olevia Kosusen maita viljeltiin sieltä käsin.³⁵ Saaren kartanon isäntänä oli vuoteen 1869 saakka Frans Johan Franzén. Hänen molemmat poikansa olivat läheneet merille. Esikoisen, Frans Johan Ferdinandin palattua kotiin hänestä tuli Varjakan saaren ja mantereenpuoleisen Vanhan Varjakan isäntä, kun kaupat Varjakan ja Kosusen tiloista tehtiin. Vuonna 1883 Frans Johan Ferdinand myi molemmat tilat veljelleen Georg (Jori) Gustafille, joka oli merikapteeni ja seilannut maailman meriä 15-vuotiaasta saakka. Franzenin kauppahuone Oulussa oli joutunut konkurssitilaan kahdesti 1870-luvulla ja mahdollisesti tästä johtuen Jori ryhtyi päätoimiseksi maanviljelijäksi ja kalastajaksi Varjakkaan.³⁶ Hän oli myös mukana perustamassa uutta puutavarayhtiötä, *Varjakka Trävaruaktiebolagetia*, sahan rakentamista varten, mutta luopui hankkeesta ja myi Kosusen tilan Varjakan saarineen ja Pyydiskareineen mainitulle yhtiölle vuonna 1898.³⁷ Kosusen tila käsitti 40 hehtaaria peltoa ja niittyä sekä lisäksi metsää.³⁸

---

³³Nimimerkki "U.W." (Uno Wilander), "Varjakan saaren ja sahan vaiheista", *Hakkeita*, 10/1972.

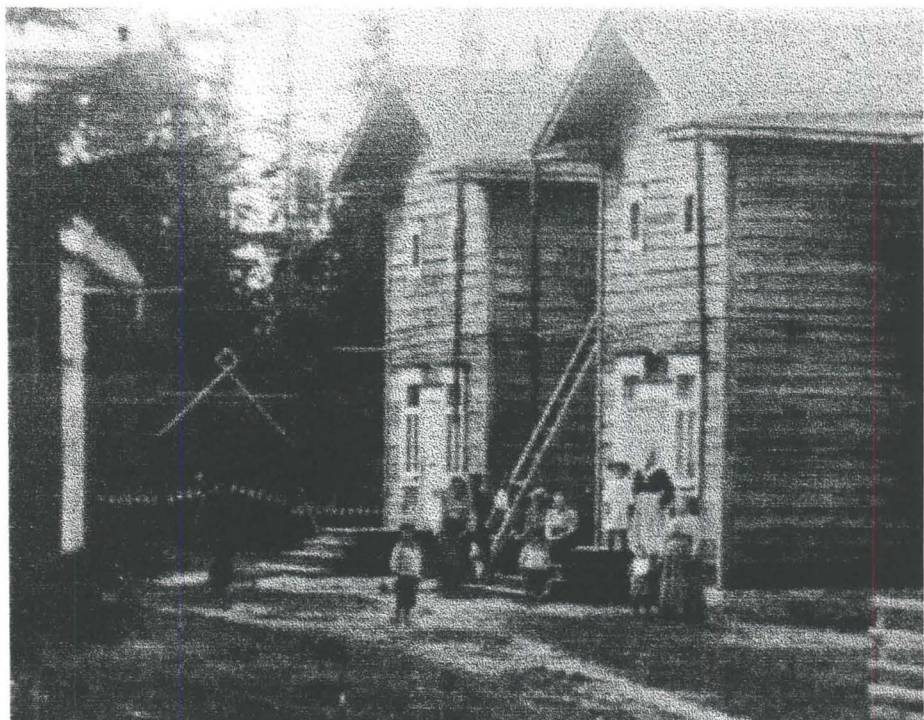
³⁴Kalajoki, *Kotikuntani Oulunsalo*, op.cit., s. 18.

³⁵Ibid.; Kalajoki, *Hakkeita*, 11/1973.

³⁶Kalajoki, *Kotikuntani Oulunsalo*, op.cit., s. 18.

³⁷Ibid., s. 19-20.; Atte Kalajoki, "Oululaiset perustivat ensimmäisen höyrysahan", *Hakkeita*, 1/1974.

³⁸Kalajoki, *Hakkeita*, 8/1950.

Kuva 10. Viimeiset Franzénit Varjakan Kartanon asukkaina.

Kuva 11. Varjakan Kartanon päärakennus oli alunperin vuoraamaton. Kuva vuodelta 1903.

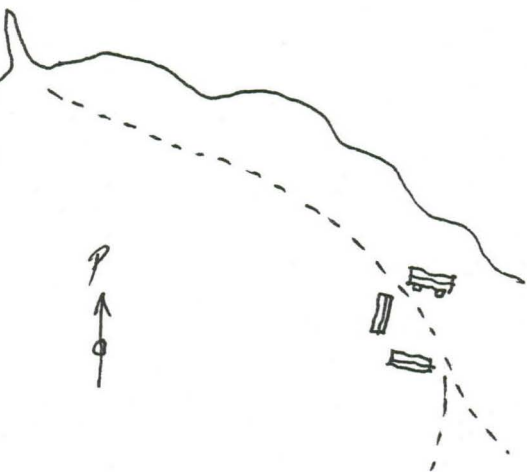

Franzénin kartano mantereella

Vuonna 1871 Frans Johan Franzén vuokrasi mantereella olevaa Varjakan tilan Oulun läänin pahantapaisten poikien kasvatuslaitokselle. Silloin tila käsitti kaksikerroksisen, kymmenhuoneisen päärakennuksen, nelihuoneisen sivurakennuksen, kaksi makasiinia, pienen navetan ja vähän peltoa sekä kaksi perunamaata. Kasvatuslaitos toimi siinä vuoden 1880 tulipaloon saakka.³⁹ Seuraavat parikymmentä vuotta Franzénit viljelivät mantereenkin maita saarelta käsin ja vanhan kartanon paikalla ei tiettävästi ollut rakennuksia.⁴⁰

Myytyään Saari-Varjakan kartanoineen puutavarayhtiölle Georg eli Jori Franzén perheineen rakennutti mantereen tyhjälle palotontille komean uuden kartanon, joka valmistui vuonna 1900. Päärakennus sijoitettiin pohjoissivulle, rannan suuntaisesti. Päärakennusta vastapäätä rakennettiin talli- ja ulkokuonerakennus. Navetta rakennettiin vähän myöhemmin pihapiirin luoteisreunaan.⁴¹ Tie kylälle kulki pihan kautta tallin päädyn ohi metsään. Viljelykset sijoituivat pihapiirin ja nykyisen Varjakantien väliin sekä sen eteläpuolelle. Jori Franzén oli vaatimaton, kansanomainen ja pidetty isäntä. Hän kuoli Varjakassa vuonna 1903 ja nuori leski joutui myymään tilan helsinkiläiselle asianajotoimistolle Castrén & Snellmannille, joka myi sen edelleen Warjakka Trävaruyhtiölle.⁴²

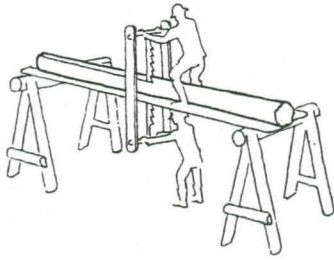
³⁹Kalajoki, *Kotikuntani Oulunsalo*, loc.cit.

⁴⁰Nimimerkki "Panu" (Atte Kalajoki), "Franzénin Varjakka", *Oulu-lehti*, 51/1965.

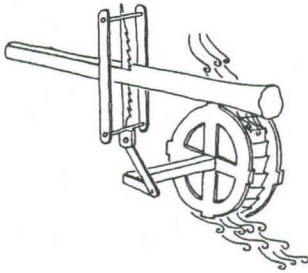
⁴¹Nimimerkki "Kalle" (Ville Airaksinen), "Varjakan vanhaa historiaa", *Hakkeita*, 9/ 1962; Kalajoki, *Kotikuntani Oulunsalo*, op.cit. 19-20.

⁴²Kalajoki, *ibid.*

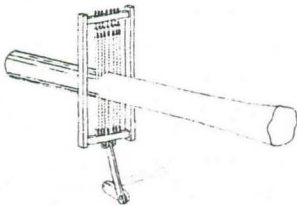
Sahaustekniikan kehitys Suomessa⁴³

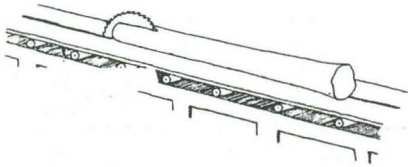
Varhaisin kehäsahaustekniikka oli ihmisvoimin, työparin käyttämä *nostosaha* eli ”kintaskoski”, joka säilyi pienimuotoisesti käytössä tälle vuosisadalle asti.

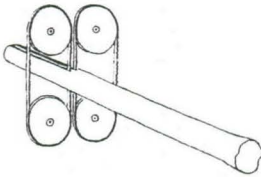
Nostosahan mekaaninen muoto, *vesisaha*, tuli Suomessa käyttöön 1500-luvulla.

Kehä- eli raamisaha tuli käyttöön höyrysahojen myötä 1850-luvulta lähtien ja säilyi käytössä pääasiallisena sahaustekniikkana aina 1970-luvulle saakka.

Kehäsahauksen rinnalla oli kehitetty lähinnä eri sahausvaiheisiin sopivaa tekniikkaa – *pyörö- eli sirkkelisaha* keksittiin jo 1777 ja on käytössä edelleen.

Vannesaha keksittiin jo vuonna 1810 ja sitä käytettiin lähinnä puusepänteollisuudessa.

Kuva 12. Sahaustekniikan kehitys kuvin

⁴³ Uno Söderberg, ”Byggnadsmaterial från skogen”, *Kultur miljö vård*, Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 1/1994, s.16.; Timo Kantonen, ”Satakunta sahaa Suomessa, kulttuurihistoriallisesti merkittäviä saharakennuksia ja -ympäristöjä”, Inventointiraportti, luonnos, 15.11.1994, Museovirasto, rakennushistorian osasto, s.6-12.; Jorma Ahvenainen, *Suomen sahateollisuuden historia*, WSOY, Helsinki, 1984, s. 39-42, 121-129, 240-248, 413-419.; Matti Huurre, Jouko Vahtola, *Oulujokilaakson historia*, Liitto, Oulu, 1991, s. 406.

Mantereen kartanoa kutsuttiin Vanhaksi Varjakaksi, erotukseksi saaren kartanosta. Jori Franzenin rakennuttamat hirsirakennukset olivat jyhkeitä, pitkänurkkaisia ja lamasalvosrakenteisia. Ainakin päärakennus on harmaana ja vuoraamattomana vielä vuonna 1904 otetussa valokuvassa.⁴⁴ Nykyisin päärakennus, Kapteenin taloksi kutsuttu, seisoo tukevasti paikallaan ja on 1920-luvulla tehtyä ulkovuorausta lukuunottamatta säilyttänyt alkuperäisen ulkoasunsa. Navetta on myöhemmin purettu ja talli- ja ulkokuonerakennus on muutettu asuintaloksi.

Varjakan sahatoiminta 1898-1930

Vuosisadan vaihteen sahatoiminta Suomessa

Vaikka Suomen teollistuminen 1800-luvun puolivälissä oli vielä vähäistä, oli sahateollisuudella maassamme jo vuosikymmenten perinteet. Höyrysahojen tullessa vesisahojen tilalle ja tuontirajoitusten poistuttua ulkomainen kysyntä voimistui huomattavasti.⁴⁵ Suomessa industrialismin läpimurto ajoittuu juuri uutta tekniikkaa hyväksi käyttäneen sahateollisuuden nousuun, joka loi koko puunjalostusteollisuutemme perustan. Puuta ja työvoimaa oli Suomessa saatavilla alhaisin kustannuksin ja jokia pitkin voitiin puutavara uittaa sahakeskukseen ja siitä jalostettuna lastata edelleen höyrylaivoihin Keski-Eurooppaan kuljetettavaksi.⁴⁶

---

⁴⁴Kalajoki, *Hakkeita*, 2/1974.

⁴⁵Hiltunen, op. cit. s. 281.

⁴⁶Timo Kantonen, ”Satakunta sahaa Suomessa, kulttuurihistoriallisesti merkittäviä saharakennuksia ja -ympäristöjä”, Inventointiraportti, luonnos, 15.11.1994, Museovirasto, rakennushistorian osasto, s.3-6.

Kuva 13. Oululaiset höyrysahojen pioneerit
J. G. Bergbom, 1818-1893 (ylh.) ja
J. W. Snellman G:son, 1809-1881 (alh.)

Suomen- ja Pohjanlahden rannikolle rakennettiin vuosina 1860-1920 monia saariin sijoitettuja sahayhdyskuntia, uittoreittinä käytettyjen suurten jokien suistoihin tai niiden edustalle. Seuraavassa esimerkkejä saarisahayhdyskunnista maasamme, Oulunsalon Varjakan lisäksi:

- Kuusiluoto, Tornio	1901-1944
- Karihaara, Kemi	1874-
- Veitsiluoto, Kemi	1922-
- Laitakari, Kemi	1862-1939
- Stockholmen, Pietarsaari	1850-1911
- Haminaholma, Merikarvia	1887-1923
- Reposaari, Pori	1871-1974
- Kaunissaari, Eurajoki	1874-1923
- Attu, Parainen	1872-1951
- Kaunissaari, Porvoo	1870-1955
- Halla, Kotka	1876-1986
- Hietanen, Kotka	1874-1967
- Lamposaari, Lappeenranta	1905-1967
- Ekö, Pohja	1900-1930-luku ⁴⁷

Kiinnostus höyrysahojen rakentamiseen oli erityisen voimakasta oululaisten sahanomistajien keskuudessa 1860-luvulla.⁴⁸ Pohjois-Suomen sahateollisuuden käynnistäjinä olivat oululaiset kauppaporvarit. Heidän omistuksessaan oli viime vuosisadan puolivälissä 12 kaikista läänin 17 sahasta.⁴⁹ Suomen ensimmäinen höyrysaha rakennettiin J.G. Bergbomin toimesta Iijoen rannalle Kestilän tilalle.⁵⁰

Varjakan saha saaressa ennen suurta paloa 1919

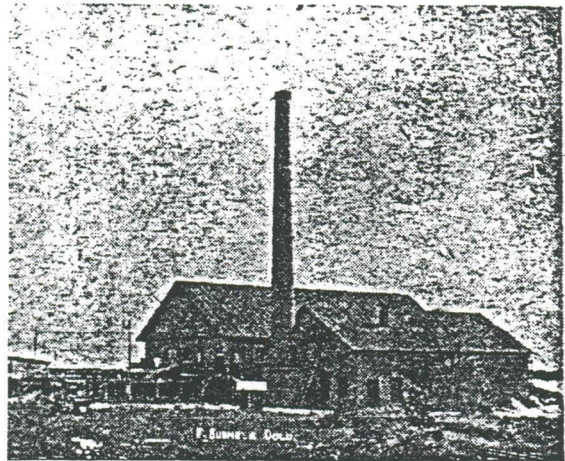
Merikapteeni Jori Franzén oli jo aloittanut sahan rakentamisen Varjakan saareen yhteistoiminnassa oululaisen, Candelinin kauppahuonetta edustaneen, insinööri Knut Theodor Sohlbergin kanssa ajattamalla kiviä sahalaitosta varten. Hän myi alueen kuitenkin vuonna 1898 Sohlbergille ja tämän pe-

⁴⁷Ibid., s.151.; Timo Kantonen, tietoja kirjeitse Suomen sahateollisuutta käsittelevästä inventoinnista 3.11.1994

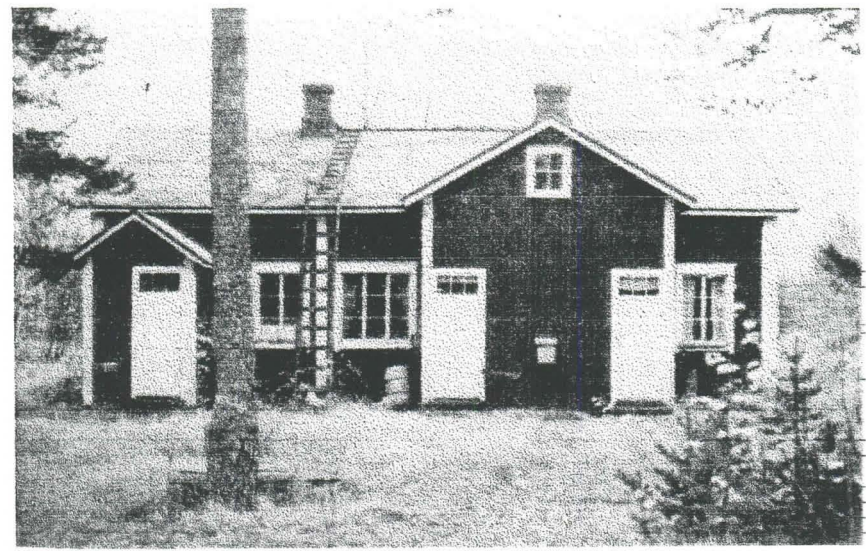
⁴⁸Jorma Ahvenainen, *Suomen sahateollisuuden historia*, Wsoy, Helsinki, 1984, s.217

⁴⁹Hiltunen, op.cit., s. 281; Ibid., s. 272-273.

⁵⁰Ibid., s. 204-205.

Kuva 14. Varjakan vanha sahalaitos

Kuva 15. Varjakan vanhin jäljellä oleva rakennus nykyasussaan. Se siirrettiin Pudasjärven Pentäjäkankaalta v. 1899 nykyiselle paikalleen.

Muisti

Varjakan suuri hukk

Kautta aikojen on sattunut edelleenkin onnettomuuksia, jotka ovat olleet tavallista. Näin on ollut myös Varjakan suuri hukk.

Se Varjakan

Varjakan redillä 18/10 1907 tui järkyttävä onnettomuus. Tietojeni mukaan hukkui yhdeksän ihmistä. Onnettomuus on kertaan suurin määrä kautta aikojen. Koskaan näillä seuduilla ei ole aiheutunut siitä, kun molemmat miehen ja vaimon olleet huomattavasti al-

Se Warjakan hirveä

Kaleva 21/10 1907. Otsikko: "Lisätietoja hirveästä onnettomuudesta." Lainaamme jutusta oleellimmat kohdat.

"Laivassa olleiden työläisten luku" — Onnettomuuspäivänä, lokakuun 18 p:nä oli "Haugesund"-laivassa töissä kaikkiaan 29 naista. Näistä oli tilinsä ennen iltaa saanut viisi, noastan työssä ennestään kolme, päätyttyä maihin kolme.

Se Warjakan hirveä onnettomuus III

Kuten edellisessä jutussani mainitsin, ei Kalevassa ollut Warjakan onnettomuutta käsittelevässä uutisessa juuri muuta mainintaa kuin mitä olen jo selittänyt aiemmissa osissa. Maakunta-arkiston Oulun ja muuten pitäjien talvikäräjien pöytäkirjoissa kerrotaan, että onnettomuus-juttu oli esillä tammikuussa 1908 käräjien viimeisenä istuntopäivänä Pöytäkirjassa.

Kuva 16. Varjakan suurta hukkumisonnettomuutta v. 1907 muisteltiin vielä vuosikymmenienkin päästä.

esille otetaan näissä käräjissä, tämmän kuun 10 päivänä 13 §:n kohdalla käsitellyn, mutta täksi päiväksi lykätyn jutun, joka puolesta, — (sittemies Eemeli Aitto puolesta, — (sittemien luetellaan kaikki asianomistajat, ja heidän avustajat nimeltään). Päätös on neljän sivun mittainen ja varsinainen tuominen...

suinkin ehtivät saada passinsa tuon. Neiti Saastamoinen kertoi, että Warjakan onnettomuudesta on aikoinaan tehty pitkä arkkiveisu. Tekijä on luultavasti niihin aikoihin vaikuttanut sokea viisunikkari, Kilpi-Junnuki...

rustamalle yhtiölle, Warjakka Trävarubolagetille. Höyrysahan rakennustyöt aloitettiin jo samana vuonna, tulevan sahanjohtajan Erkki Saastamoisen johdolla, joka asettui asumaan saareen, Franzénilta periytyneen kartanon päärakennukseen.⁵¹

Vuonna 1899 kuljetettiin Pudasjärven Petäjäkankaalta saareen ensimmäinen neliraaminen -eli kehäinen sahalaitos. Se hinattiin ”Helmi”-aluksella, tukkilautan päällä, pitkin Iijokea rannikolle ja edelleen Varjakaan. Samalla tuotiin muitakin rakennuksia, muun muassa alunperin yksihuoneinen asuinrakennus, joka nyt vähän laajennettuna on alueen vanhin jäljellä oleva rakennus.⁵² Se sijaitsee saarella nykyisen konttorirakennuksen länsipuolella.

Sahan toiminta alkoi vuonna 1900, jolloin saareen muutaneen, 50 vuotta saarella asuneen, työnjohtaja Frans Äijälän mukaan saarella oli jo satakunta työntekijää.⁵³ Toiminta aloitettiin kolmella raamalla, kanttisirkkelillä ja riipikoneella.⁵⁴ Alkuperäinen sahalaitos sijaitsi laivavarvasta länteen ja se käsitti ainakin yksinkertaisen, satulakattoisen saharakennuksen, tiilisen konehuoneen ja tietenkin pitkän savupiipun.⁵⁵

Sahan työvoimasta oli 90 % miehiä – työ oli raskasta ruumiillista työtä, eikä työsuojelua juuri tunnettu. Lajvojen ylösotossa ja lastustehtävissä käytettiin kuitenkin halvempaa naistyövoimaa, kuten muun muassa 18.10.1907, kun lastattiin parkkilaiiva ”Haugesundia” myöhään iltaan saakka. Kun lastaajat olivat palaamassa saarelta mantereelle purjelaivan ollessa hinauksessa hinaajan ja proomun välissä, laiva kaatui ja kaksikymmentä naista hukkui Varjakan salmeen.⁵⁶

Vuonna 1912 Oulun ja sen ympäristön sahayhtiöt ja niiden metsäomaisuus yhdistettiin yhdeksi suuryhtiöksi, Ab Uleå Oy:ksi, jonka tuotanto oli maamme sahojen kärkipäässä. Yhtiölle kuuluivat täten Varjakan lisäksi Toppilan, Pate- niemen ja Korkeasaaren sahat. Varjakan osuus muodosti noin

⁵¹Hiltunen, op. cit. 281; Kalajoki, *Hakkeita*, 8/1950.

⁵²Ibid.; U. W., *Hakkeita*, 10/1972.

⁵³Kalajoki, *Hakkeita*, 8/1950.

⁵⁴Atte Kalajoki, ”Oulunsalon Varjakan historiikka sadan vuoden ajalta”, *Liitto*, 8/1952.

⁵⁵Kalajoki, *Hakkeita*, 8/1950.

⁵⁶Hiltunen, op. cit. s. 290-293.

962

Välähdyksiä

entisi

onnettomuus v. 1907

tietenkin sattuu
seurauksil-
houtuneet ai-
kuten kor-
tehenkiä,

Näin alet-
han Varj-
koneensa,
irti, mutta
nollisesti
purjevene-

hirveä onne

Useat vanhemmat ih-
ovat niihin aikoihin ol-
assa ja muistavat tapau-
enemmän kuka vähem-
näen asiasta. Sillä onhan
nimen jälkeä kasvanut
polvia, joilla ei ole sii-
ta tietoa.

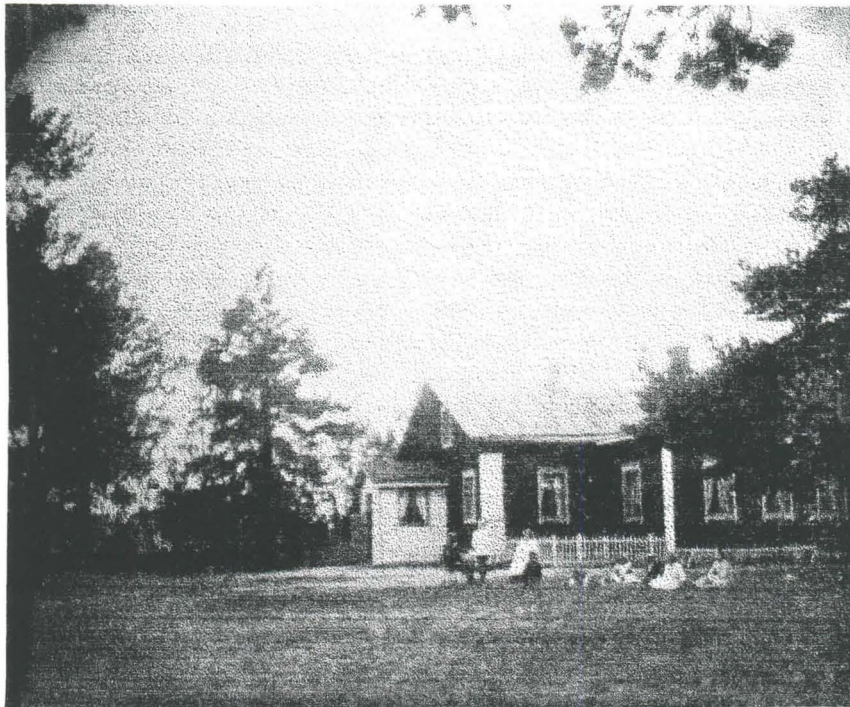
vuoksi istuin Maakunta-
kuussa muutamia
sen aikuisia Ka.
Onnettomuudesta
numerossa

onnettoi

onnettomuudei-
selvä, vaan
pienessä hip-

Kuva 17. Elämää saaren kartanossa sahan aikana, ennen 1919 paloa.

Kuva 18. Saaren kartanon päärakennus sahan aikana, ennen tulipaloa vuonna 1919.

Kuva 19. Varjakan sahan palosta uutisoitiin dramaattisesti Kaleva-lehdessä vuonna 1919.

Taas
Varjakan sahan
palosta
Bahingot lähteneet

Ei kukaan kolmannetta, sanoo...
 jananporssi. Sturuneen lesän aikana
 oli maasjonne jo aikaisemmin
 kanut kahden sahan suuret, sodan aj-
 kaudella kerääntyneet lautavarastot, at-
 heuttaen hymmenien miljoonien wa-
 hingon. Elen tähtti siten sanon-
 pan — paasi kolmasti lautatarha.
 Reposaaren ja Stemi-yhtiön jälkeen
 tuli M. W. D. y:n vuoro. Se on
 mistaman Varjakan sahan lauta-
 tarhassa syntyi näet to puoli 12 a-
 loisja päimällä tulipalo, joka pian
 sai niin suuren wallan, ettei mit-
 lään ponnistuksilla enään olisi voi-
 tu juokella tallikarvoisia warastoja.
 Klo 12 ajoissa alkoi kaupunkiin
 nähtiä Varjalasta suuria savupil-
 lyden ja tulenloimotustalin. Puoli
 puolen tiensijä nähti koko Saari-
 n pään puolelleen saaren nolla olevan
 tuen ja saipun wallassa. Kaupun-
 gin rantaan alkoi kerääntyä yhä
 juurtompia katselijaparoja. Niinpä
 kaupungin lewiss nopeasti tieto:
Varjalta palaa!
 Lehtemme edustaja oli tilaisuus-
 deäja D. y. Buurjehän hinjaja-aluf-
 jella jaapuntaan palopailalle
 lähetessä lahta. Tässä
 täydeäjä wa-
 ja si-

kuudenneksen yhtiön kokonaistuotannosta. Sahaa laajennettiin vuonna 1915 kuusiraamiseksi ja edelleen parin vuoden päästä seitsenraamiseksi.⁵⁷

Saaren entinen Franzénin kartano oli siirtynyt sahan käyttöön. Entiseen päärakennukseen oli asettunut asumaan sahanjohtaja Saastamoinen perheineen, lisäksi siinä toimi sahan konttori.⁵⁸ Isossa pirtissä eli työväenpirtissä yöpyi usein työmiehiä ja laverit kiersivät seinustoita, pirtin yhteydessä oli myös ruokala. Pirttiä vastapäätä olevassa asuinrakennuksessa asuivat konttoristit ja työnjohtajat. Tallimies asui pirtin lähellä olleessa rakennuksessa. Samoin pirtin päässä oli yövahdin tupa ja sen yhteydessä iso huone, Varjakan emäntien leipomatupa. Vanhat varvin aikaiset mökit saarella olivat työmiesten asuntoina, mutta suurin osa työväkeä asui mantereen puolella pikku mökeissään. Sahan sesonkiaika ajoittui kesälle ja työntekijöiden määrä vaihteli eri vuodenaikoina sen mukaan.⁵⁹

Varjakan sahan palo vuonna 1919

Lokakuussa 1919 tapahtui Varjakassa suuri tulipalo, joka aiheutti mittavia vahinkoja, mutta oli toisaalta voimakas käännekohta sahan historiassa. Tulipalo oli tiettävästi syttynyt vahingossa – höyrylaivan piipusta lentäneestä kipinästä – ja yhtiö sai hyvät vakuutuskorvaukset.⁶⁰ Varjakan saaresta tuhoutuivat suuret lautatarhat, konttori, sahanhoitajan asunto, työväen keittiö, ruokala, lautatarhanhoitajan asunto ja iso pirttirakennus. Ainoastaan kauempana olevat pari asuinrakennusta ja sahalaitos säästyivät.⁶¹

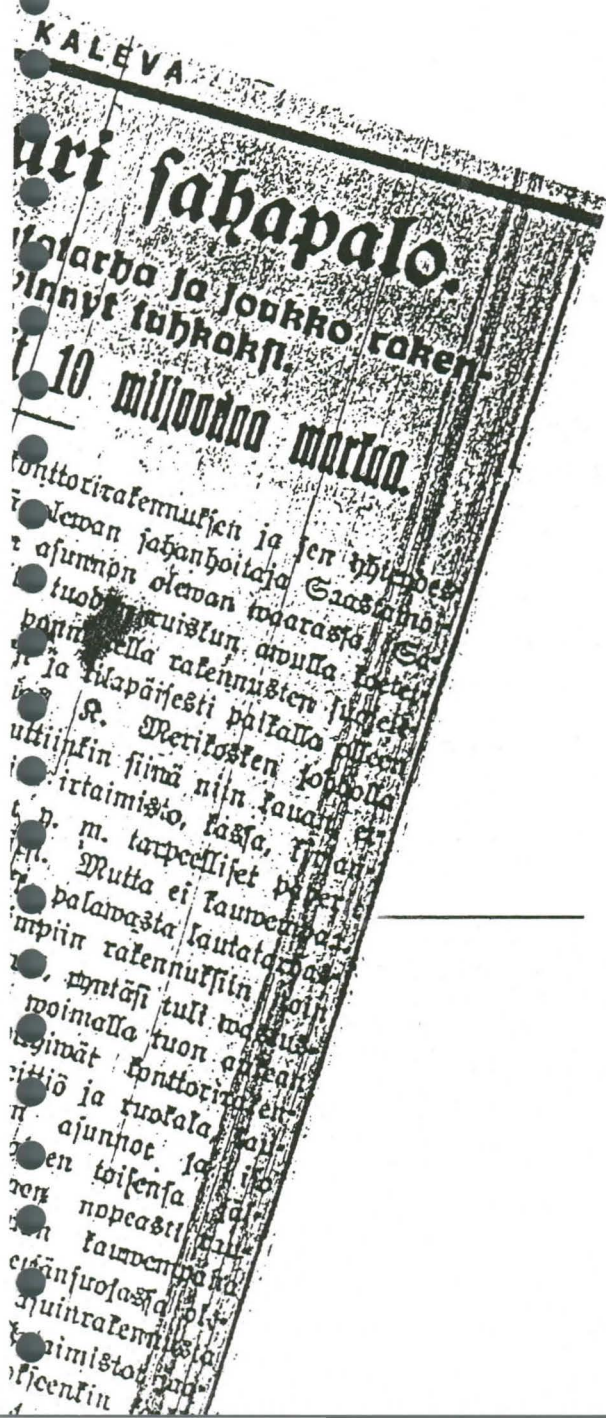
⁵⁷Tbid., s. 282-284.

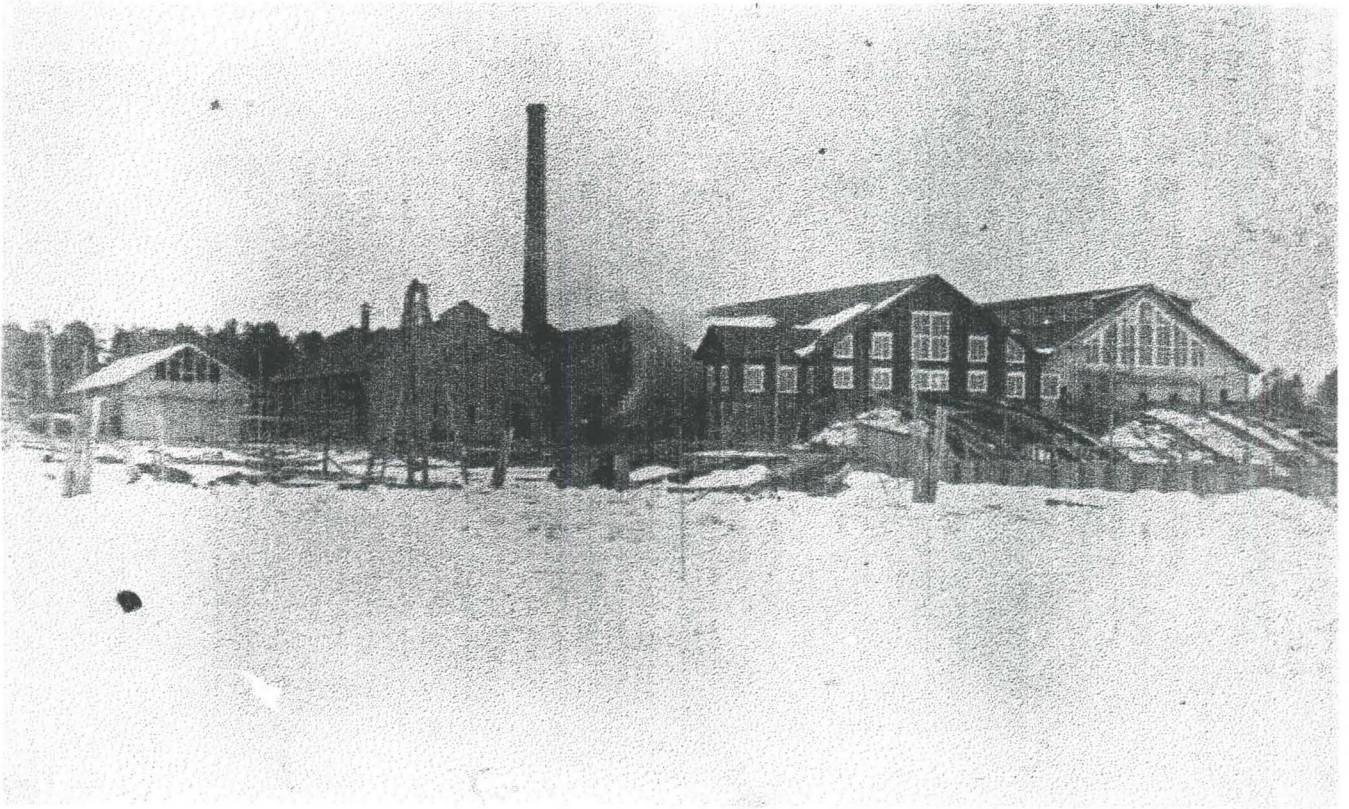
⁵⁸Kalajoki, *Liitto*, 8/1952.

⁵⁹Hiltunen, loc.cit.; Nimimerkki "U.W." (Uno Wilander), "Varjakan saaren ja sahan vaiheista II", *Hakkeita*, 11/1972.

⁶⁰Hiltunen, loc.cit.; Nimimerkki "U.W." (Uno Wilander), "Varjakan saaren ja sahan vaiheista IV", *Hakkeita*, 1/1973.

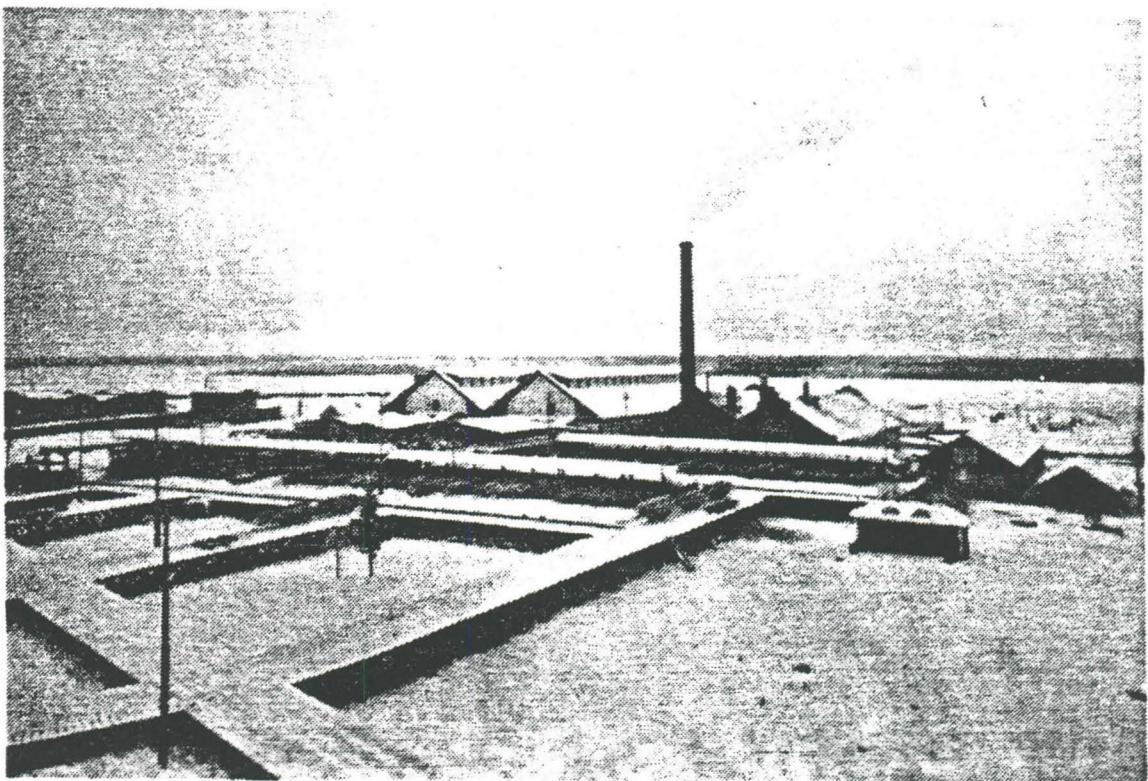
⁶¹Nimimerkki "U.W." (Uno Wilander), "Varjakan saaren ja sahan vaiheista III", *Hakkeita*, 12/1972.

Kuva 20. Uudet sahalaitokset entisten rinnalla rannasta päin nähtynä, 1920-luvulta.

Kuva 21. Uusi saha lautatarhoineen luoteesta nähtynä, lopullisessa asussaan.

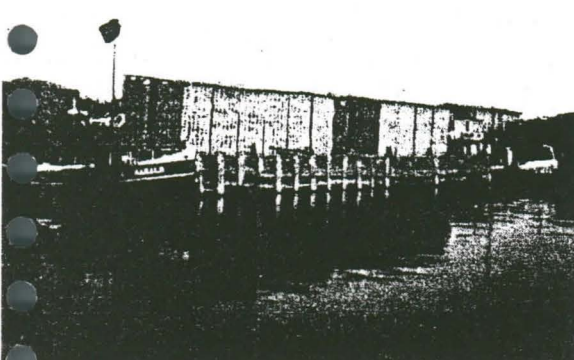

Uljas sahalydyskunta Varjakan saarella 1919-1929

Kun tulipalosta ja sodista oli selvitty sahalla aloitettiin laajamittainen rakennustoimita. Uudistukset tapahtuivat uuden isännöitsijä B. Nauclerin ja sahanhoitaja Antti Bergmanin toimesta.⁶²

Saha laajennettiin 12-raamiseksi ja pitkin koko saaren eteläpuolta levittäytyivät suuret lautatarhat. Saarta laajennettiin täyttämällä rantoja sahauksesta syntyneellä jätepuulla – näin saatiin lisätilaa lautatarhoille. Uudet saharakennukset käsittivät muun muassa kaksi liki sata metriä pitkää hallia pohjois-eteläsuunnassa lähellä etelärantaa, kaksi konehuonetta, sekä monia muita saharakennuksia. Lisäksi rakennettiin uusi tukkiallas ja pasanki eli lajittelukatos, jossa tukit lajiteltiin ja josta ne nostettiin sahaukseen. Pitkin etelärantaa olivat vankat laiturit, samoin saaren päässä olevan jätepuusta rakennetun Petsamon möljän eli pääasiallisesti henkilöliikennettä välittäneen laivalaiturin kupeella. Möljän kupeella sijaitsi myös kookas kilipukkakasarmi eli harvalaudasta tehty varastorakennus pikku lankunpätkille. Nykyisessä Simppukarisissa, silloisella Tölskän nokalla sijaitsi pieniä tapuleita metrin mittaisille pätkille. Sahatoiminnan tarpeisiin rakennettiin koko saaren kattava rautatieverkosto suurelta osin losoilla eli tukkien pintalautoilla ja rimoilla täytettyjen maa-alueiden päälle.⁶³

Varjakan uudistettu saha tuotantoalueineen ja asuinyhdyskuntineen oli tyypillinen höyrysahalaitos. Höyrykoneen ja kattilahuoneen käsittävä voima-asema olivat tiilirakenteisia ja sijaitsivat välittömästi saharakennusten vieressä. Näin konehuoneesta mekaanisesti välittyi voima saharakennuksen työkoneille. Sahan savupiippu oli tiilestä tehty ja pyöreä halkaisijaltaan. Saharakennukset olivat kaksikerroksisia – yläosassa sijaitsivat sahauslinjat ja alaosassa olivat jalustat ja voimavälitys. Rakennukset olivat rankorakenteisia,

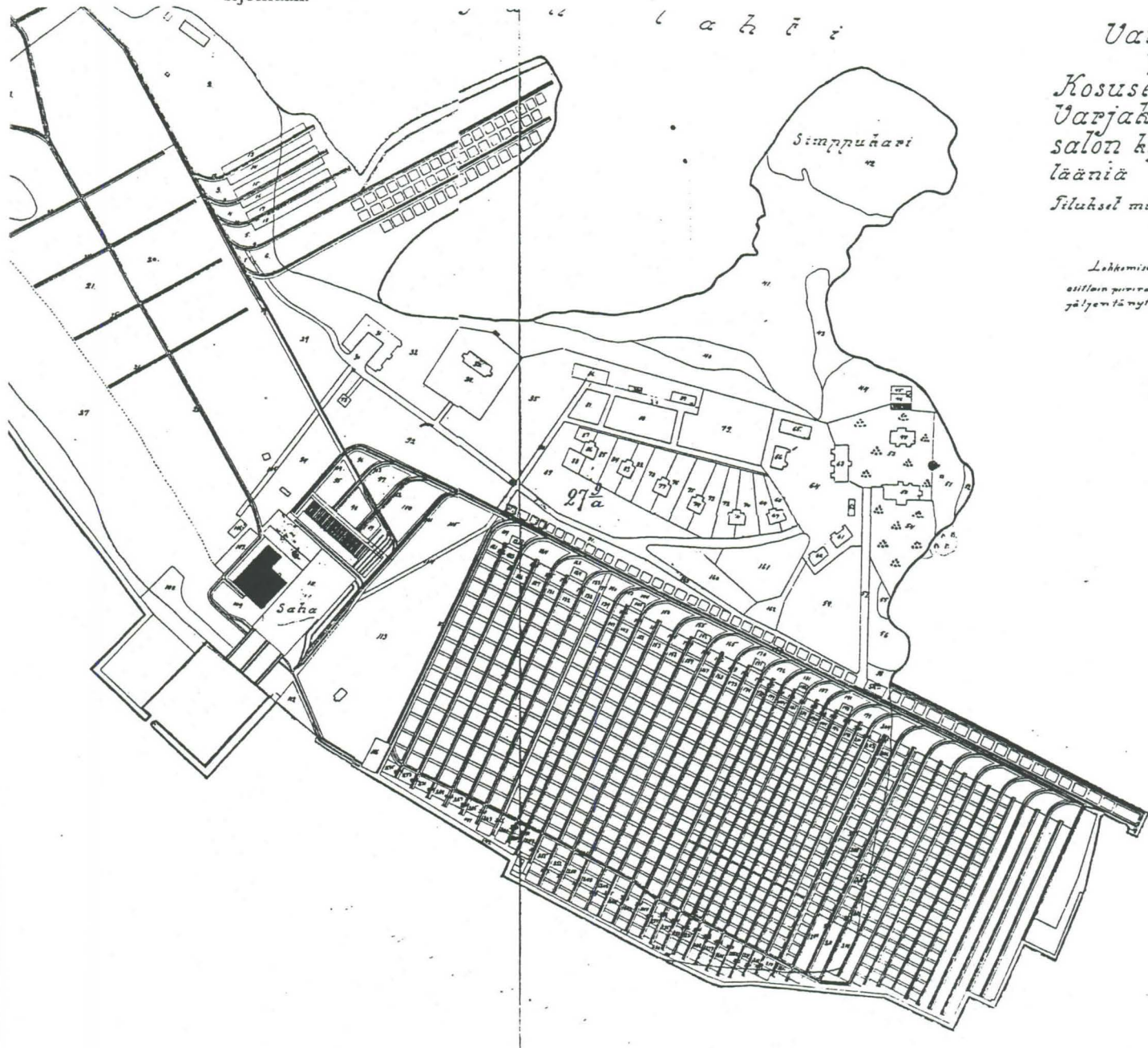

Kuva 22. Kilipukkakasarmi

⁶²Hiltunen, op.cit., s.290; Kalajoki, *Hakkeita*, 8/1950.

⁶³Tiedot vanhoista valokuvista, *Hakkeita*-artikkeleista, maanmittauskartasta vuodelta 1931, alueen inventointikartasta vuodelta 1989/ Kyösti Meinilä, Iines Myllyojan haastattelusta 7.2.1995 ja Atte Kalajoen haastattelusta 16.2.1995.

Kuva 23. Maanmittauskartta Varjakan saaresta vuodelta 1931, kun kaikki rakennukset olivat vielä sijoillaan.

Varjakan saari
joka kuuluu
Kosusen tilaan.
Varjakan tilaan
salon kylässä ja
lääniä

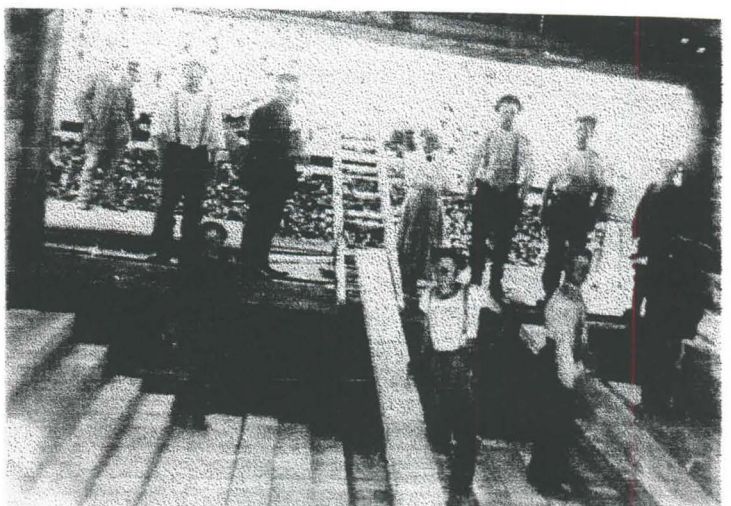
Siluksel mitannut vuodelta 1931

Lokkeminen otin jn 27-28/31
sittein pöytäkirja käynnin ja
yhtymän toiminta

Tarkastetut ja hyväksytyt
mittauskartoissa, joiden
nro 1/31

R. M.
insinööri, toimitus

Kuva 24. Katetun proomun lastaus tapahtui kuljettamalla puutavaraa sisään rullarataa pitkin suoraan tapulista.

punamullattuja ja valkeilla listoituksilla varustettuja, lisäksi niissä oli suuret katto- ja sivuikkunat. Pääfasadi oli meren puoleinen pääty, jossa olivat tukkiallas ja nostolaitteet.⁶⁴ Sahalaitosten suunnittelijasta ei ole tietoa, mutta pääakselin piirustus löytyy Oulun maakunta-arkistosta –voidaan siis olettaa, että ainakin osa koneistoista oli Oulun Konepaja Oy:n tuotantoa, kilpailevan ruotsalaisen Bolinders Mekaniska Verkstadin rinnalla.⁶⁵

Oulunsalolainen Iines Myllyoja (s.1916) kuvailee saaren sahaa seuraavasti:

Saaren saha oli olemassa jo ennen syntymääni. Sen ansiosta koko kylän elämä pyöri kiihkeää vauhtia. Saha oli kylän sydän. Sen 12 raamia leikkasi pitkistä tukeista lautaa, lankkua ja parrua pinoon pantavaksi. Valkeat tapulit paistoivat mantereen puoleiselle rannalle kuin oudon ikkunattomat talot. Akionsaaren rannasta katsoen suuri saharakennus peilaili mahtavana pitkine ikkunasivuineen, ikkunatäysine kolmiopäättyineen ja kattokohoumineen, joita niitäkin ikkunarivit kaunistivat. Kummalliset kaarevat liukuportaat vetivät katseet siihen ihmeeseen, jossa näkymätön voima veti puutavaraa sahan syövereihin.

Komea oli saaren saha, sanoivat sitä pohjoismaiden suurimmaksi. Sen korkea piippu näkyi yli matalan rantavitikon lähes jokaisen Salonpään puoleisen mökin kartanolle. Se oli kuin kaiken varman ja turvallisen elämän korkealle kohotettu peruspilari.⁶⁶

Mittavien tuotantorakennusten lisäksi saarelle rakennettiin tuhoutuneen, Franzénilta periytyneen kartanon tilalle uusi asuinyhdyskunta. Aikakauden tavoitteiden mukaisesti se pyrittiin rakentamaan arkkitehtuuriltaan korkeatasoiseksi⁶⁷ ja sen suunnitteli 1920-luvun klassismin hengessä Oulusta Helsinkiin siirtynyt entinen lääninarkkitehti Harald Andersin. Kokenaisuus käsitti ainakin seuraavat rakennukset:

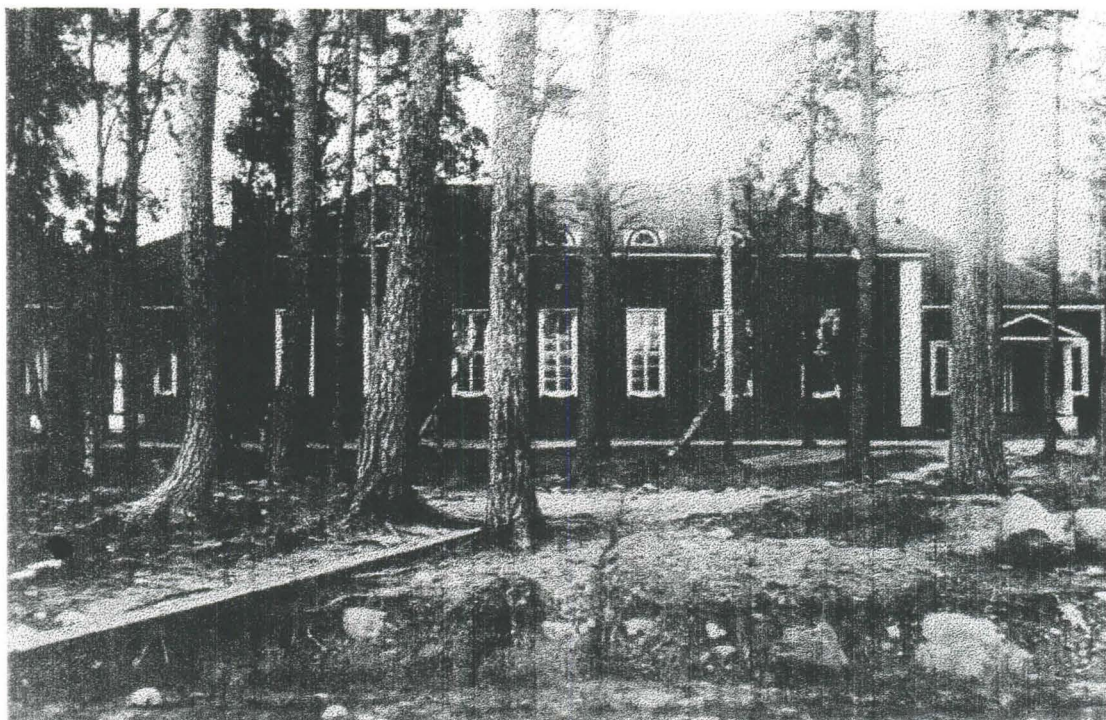
- uusi konttorirakennus ja johtajan asunto
- höyrykäyttöinen jauhomylly konttorin pihapiiriin

⁶⁴Kantonen, op.cit., s.9-10; vanhat valokuvat.

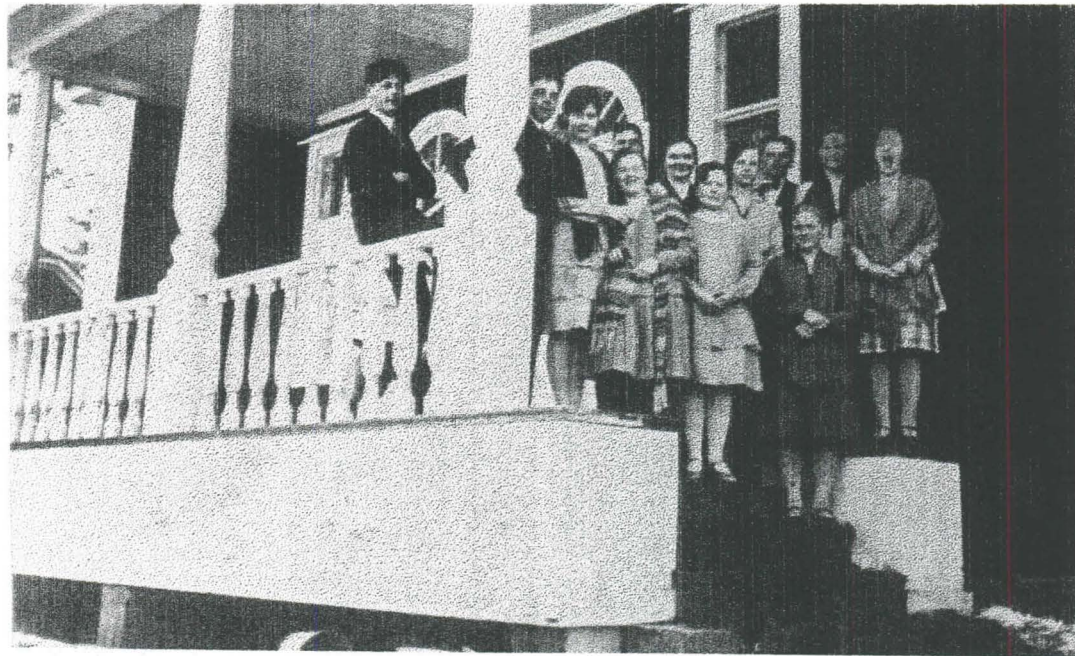
⁶⁵Ahvenainen, op.cit., s.241-242.

⁶⁶Iines Myllyoja, *Kun sahan pilli piipasi*, Oulunsalon OAY, Oulu, 1990, s.13.

⁶⁷Kantonen, op.cit., s.11.

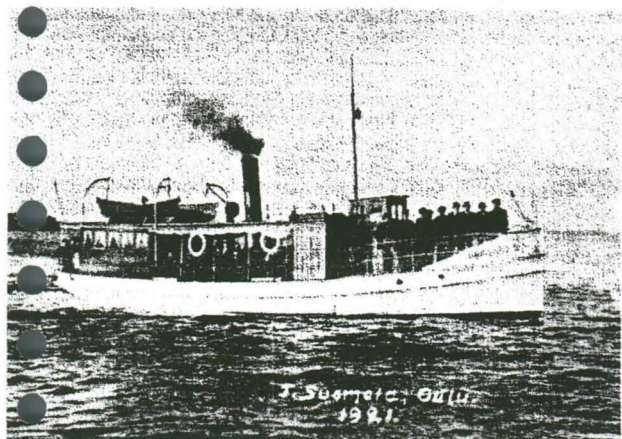

Kuva 25. Saaren ruokalarakennus "Lotina"

Kuva 26. Virkailijoiden asuintalo saarella. Päädyssä toimi 1920-luvulla myös yksityiskauppa.

- usean perheen asuinrakennuksia konttorin pihapiiriin ja lähiympäristöön
- kuuden paritalon rivistö konttorilta länteen päin
- leivin,-mankeli- ja pyykkitupa
- pihapiireihin liittyviä ulkorakennuksia ulkokuoneineen, saunoineen ja talleineen
- valtava ruokalarakennus , ”Lotina”, 300 hengelle, jossa oli myös suosittu Oulun Osuuskaupan myymälä; rakennus paloi vuonna 1928 ja sen tilalle tehtiin uusi pienempi ruokalarakennus Pyydyskarissa päin olevalle rimoilla täytetylle kentälle
- edellisen länsipuolelle vielä sahapäällikön ja virkailijoiden suuri asuinrakennus, jossa toimi välillä kauppakin
- suuret hevostallit ja mallipusepänverstas; tuhoutuivat tulipalossa jo 1920-luvulla
- suuri asuntoparakki Hoikanniemessä
- oma paloasema letkutorneineen.⁶⁸

Kuva 27. Rannikko II liikennöi Oulusta Varjakkaan aina 1950-luvulle saakka.

Rakennukset olivat sähköistettyjä. Pihapiirit aidattiin kau- niilla pystyrima-aidoilla ja rakennusten välillä kulkivat osit- tain losojen päälle tehdyt rautatiet, tiet ja polut. Lisäksi asuk- kailla oli rekkooli- eli kasvimaansa. Yhteinen markkinapaikka oli suuren ruokalarakennuksen edustalla ja urheilukenttä pari- talojen läheisyydessä. Rakennettu alue oli puistomainen suu- rine pihapuineen, kun taas saha-alue lautatarhoineen oli avoin ja puuton. Mantereelta salmen yli Varjakan saareen liikennöi säännöllisesti kapulalossi Hulina. Lisäksi Oulunsalosta, Var- jakan kautta Oulun kaupunkiin liikennöivät Hailuoto- ja Rannikko-laivat.⁶⁹

Uudistettu Varjakan sahalaitos oli pohjoismaiden suurim- pia, mutta ei kuitenkaan suurin, kuten monesti on otaksuttu.⁷⁰ Näin väittää muun muassa *PikkuJättiläinen* vuodelta 1945.

⁶⁸Tiedot vanhoista valokuvista, *Hakkeita*-artikkeleista, maanmittauskar- tasta vuodelta 1931, alueen inventointikartasta vuodel- ta 1989/ Kyösti Meinilä, Iines Myllyojan haastattelusta 7.2.1995 ja Atte Kalajoen haastattelusta 16.2.1995.

⁶⁹Ks. ed. viite.

⁷⁰Hiltunen, op.cit., s. 285.

Kuva 28. Sahan tyttöjä ruokalarakennuksen seinustalla saarella.

Kuva 29. Sahan tyttöjä työnsä ääressä.

Kuva 30. Taaplareita tapulien edessä.

Iines Myllyoja jatkaa kertomustaan seuraavasti:

Sahan tuttu piipaus antoi ajankulun äänimerkin jokaisena arkipäivänä. Sen mukaan saattoi seisautuneen pirtin seinäkellon panna käymään oikeaa aikaa. Seitsemältä se piipasi työpäivän alkavaksi ja neljän kimeä ujellus tiesi päivän päättymistä. Työmies sai suunnata matkansa kotiin. Suurin osa sahan väestä asui mantereen puolella, vain pieni osa saarella.

Kesäisin hinurit ja lotjat kuljettivat väen salmen yli ja monet kulkivat myös omalla veneellä. Talvisin kulku oli nopeaa jäätietä pitkin.⁷¹

Varjakan saha työllisti parhaimmillaan 45 % paikkakunnan väestöstä, lisäksi oli myös runsaasti tilapäistä työvoimaa. Parhaimmillaan 1920-luvun lopulla siellä työskenteli seitsemisen sataa henkeä. Saaren ja mantereen asunnot yhteenlaskien saha tarjosi vuonna 1923 asunnon liki 180 työntekijälle ja heidän perheilleen.⁷² Monet työntekijät asuivat myös omis- sa, yhtiöltä halvalla ostetuista lankunpätkestä rakentamissaan mökeissä Salonpään kylässä ja Keskipiirillä. Lankunpätkeät maksoivat 20 markkaa kuutiosylyltä, joka on noin kahdeksan kuutiota – ja siinä olikin pienen mökin tarpeet.⁷³

Iines Myllyoja kertoo lankunpätkemökeistä seuraavasti:

Melkein kaikilla oli oma mökki. Vain poikamies saattoi asua huonemiehenä, mutta kun vaimo löytyi, oli saatava oma asunto. Eikä se kovin vaikeaa ollutkaan, kun vain sai mökinpaikan hankituksi. Mökin tarpeet sai kohtuuhintaan saaren sahalta. Lankunpätkeää sai ostaa kuutiohintaan ja niistä työmies teki mökkinsä, niin minunkin isäni. Lankunpätkähän olivat kuin tiiliskiviä, ja latomalla niistä seinät pystytettiin. Sammalta pantiin riiveiksi, ettei lämpö karannut raoista. Lauta- ja lankkutavaraa lattiaan ja kattoon ostettiin tietenkin sahalta, ja usein sen onnistui saamaan hyvinkin edullisesti, sillä eihän mökintekijä välttämättä priimatavaraa tarvinnut, huuskolttikin kelpasi. Työnjohtajan kanssa hinta soviteltiin ja jos vähissä erin osti, sai mökinvärkit hankituksi varsin edullisesti.⁷⁴

⁷¹Myllyoja, loc.cit.

⁷²Hiltunen, op.cit., s.284-288.

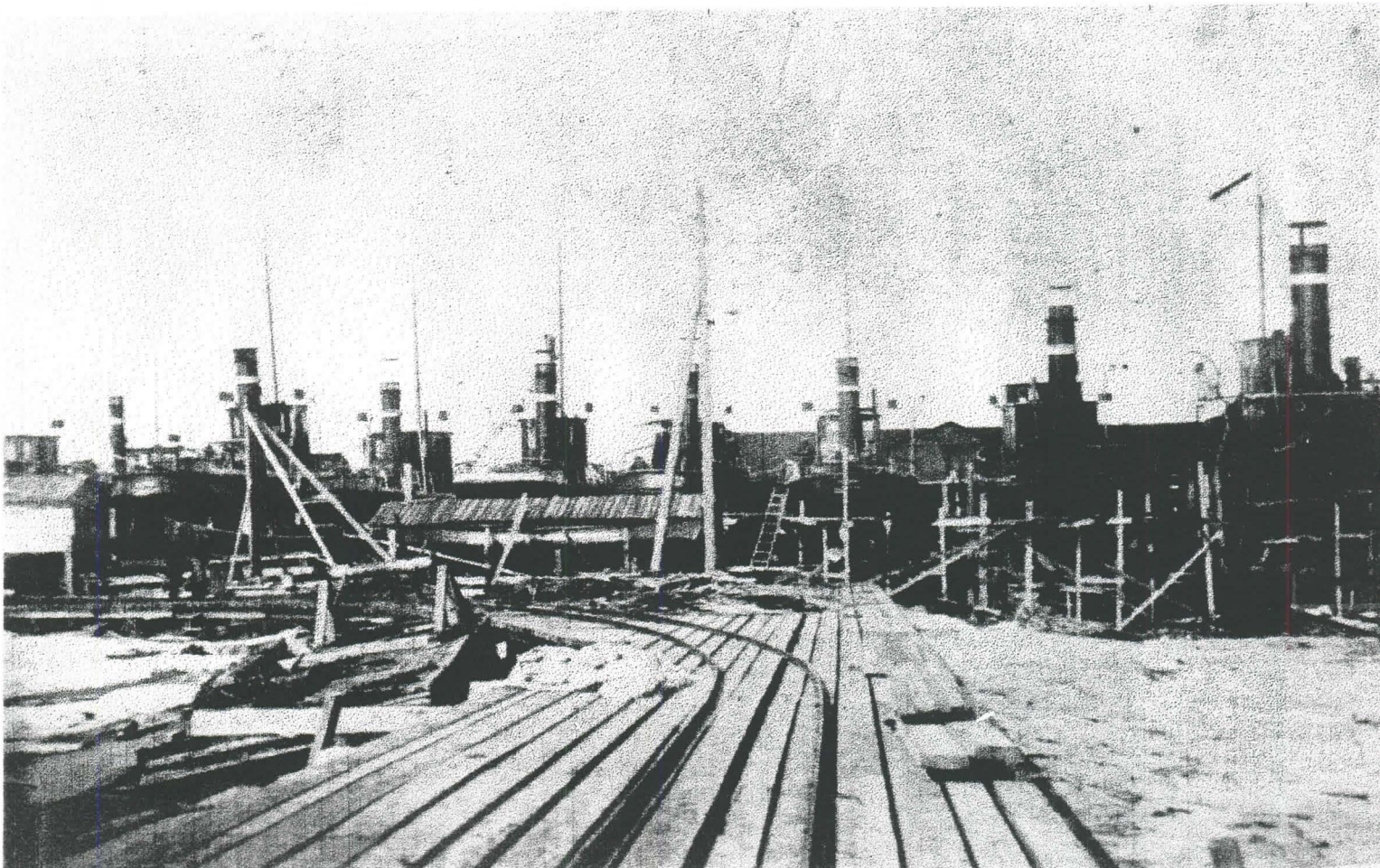
⁷³Iines Myllyoja, haastattelu 7.2.1995; Atte Kalajoki, haastattelu 16.2.1995.

⁷⁴Myllyoja, op.cit., s.14.

Kuva 31. Lankunpätämökki Keskikylällä nykyasussaan.

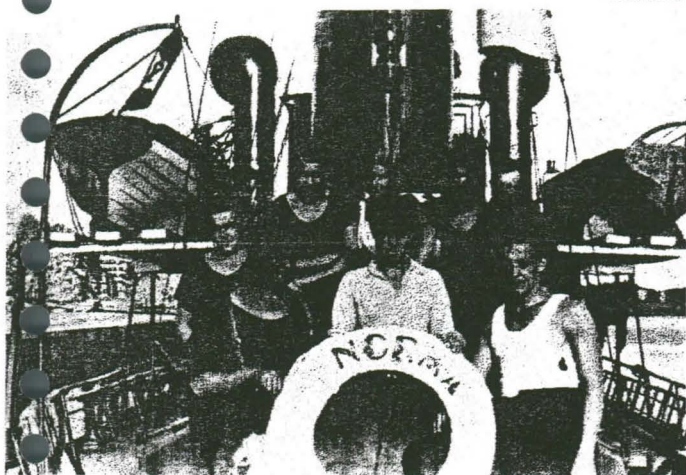
Kuva 32. Pyydyskarin telakka 1920-luvulla, keskellä sahalle johtava raide.

Pienihän mökki tavallisesti oli, vain kaksi huonetta, pirtti ja kamari sekä porstua. Muutamat tyytyivät vain pirttiin. Ajatuksena oli laajentaa sitten joskus, mutta se jäi kyllä monien kohdalla vain ajatukseksi. Mutta hyvä oli aina oma mökki, vaikka pienikin. Kelpasi sinä asua kun kylän muurari, Savolan Pekka, oli käynyt pirtin nurkkaan uunin muuraamassa. –Lämmin oli kotiliesi.⁷⁵

Pyydyskarin telakka

Varjakan saaren länsipäähän Pyydyskariin perustettiin sahan laajentuessa vuonna 1922 suurehko konepaja ja pari vuoden päästä telakka. Pyydyskarin telakalla suoritettiin sahalaitoksen koneiden huoltoa ja korjausta sekä laivojen ja lastiproomujen kunnostusta ja telakointia.⁷⁶ Varjakan salmen liki viiden metrin syvyinen väylä mahdollisti isompienkin laivojen kulun. Pyydyskariin johti sahalta sahausjätteen päälle ja täytemaalle rakennettu rautatie.⁷⁷ Telakan työntekijöille rakennettiin kaksi neljän perheen asuinrakennusta samoilla piirustuksilla kuin mantereelle Finninkadun (sivu 39.) varteen. Talot edustivat koristeellista 1920-klassismia. Pyydyskariin rakennettiin lisäksi ulkorakennuksia, ruokala, voima-asema ja muita telakan rakennuksia.⁷⁸

Kuva 33. Uleå Oy:n hinaaja "Norma"miehistöineen.

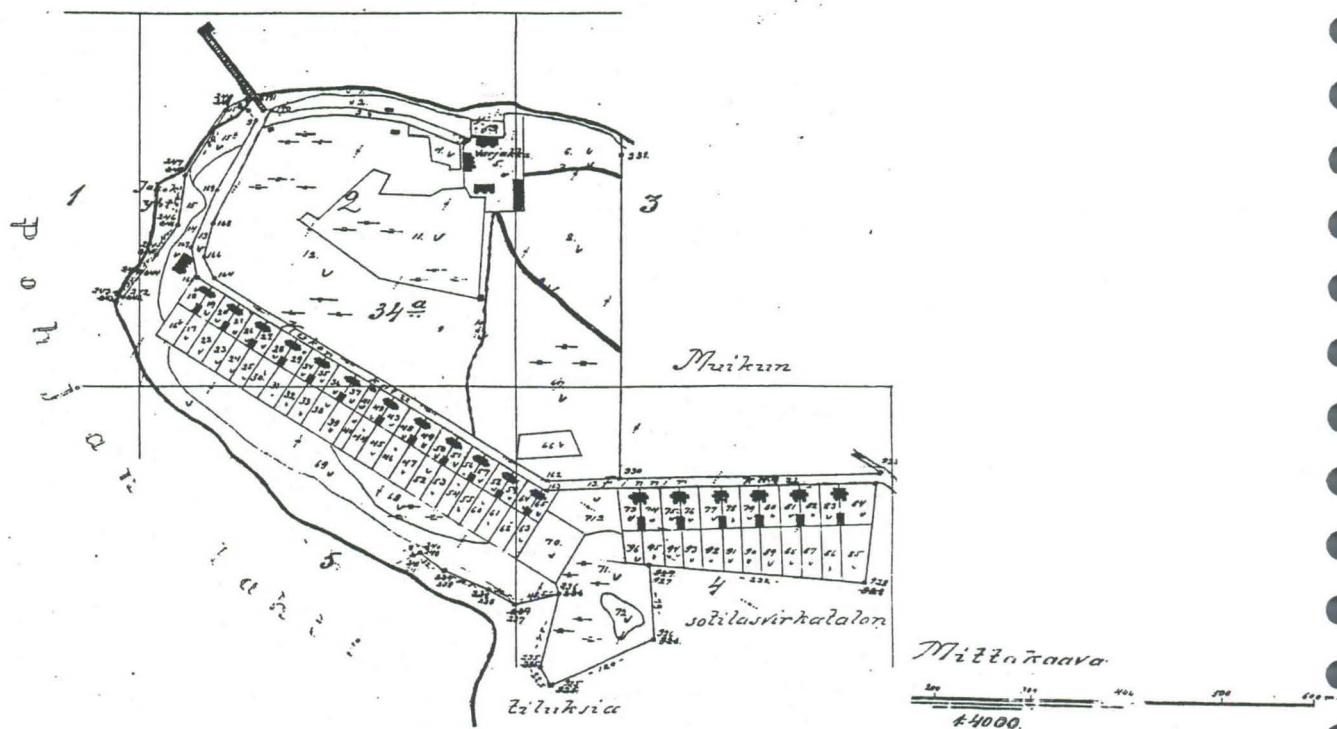
⁷⁵Myllyoja, loc.cit.

⁷⁶Hiltunen, op. cit. s.293-294.

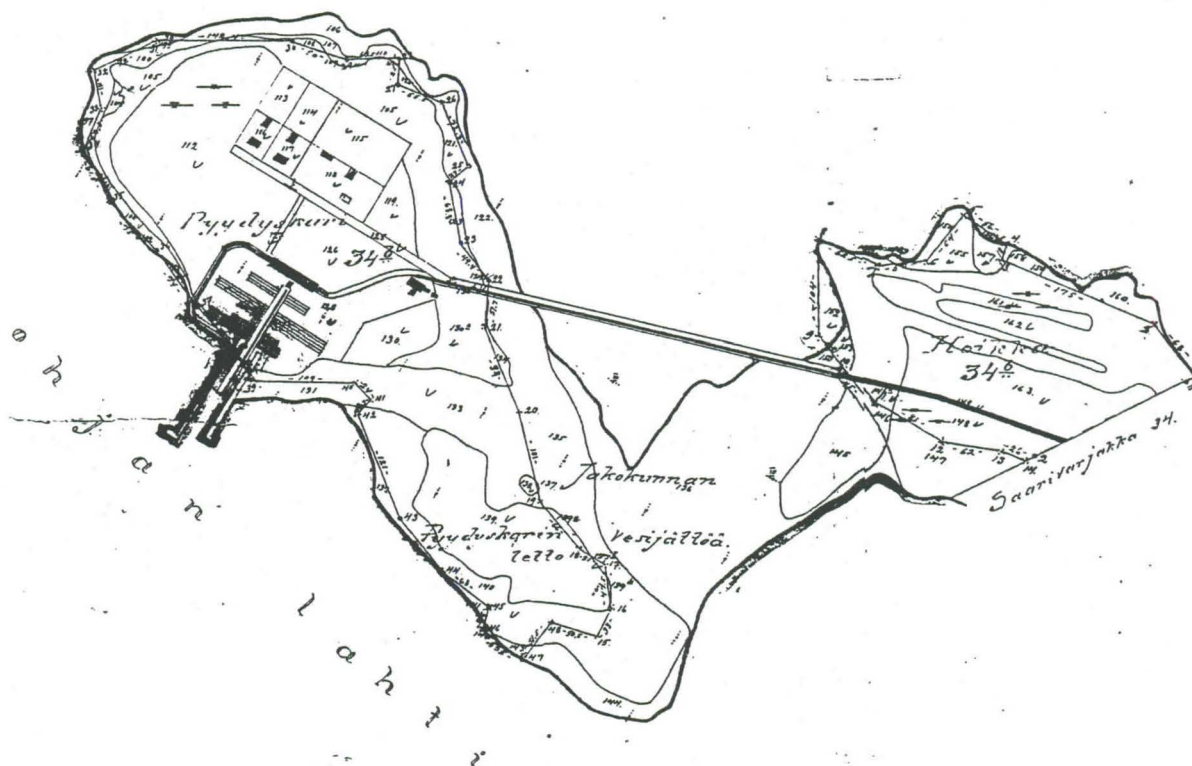
⁷⁷Kalajoki, *Liitto*, 8/1952.

⁷⁸Maanmittauskartta vuodelta 1937 sekä Oulu Oy:n inventointitiedot.

Kuva 34. Maanmittauskartta Pyydyskarista vuodelta 1937.

Kuva 35. Maanmittauskartta Varjakan mantereelta vuodelta 1937.

Varjakan manner 1920-luvulla

Sahan työväestö oli kasvanut 600-700 työntekijään ja uusia asuntoja tarvittiin myös mantereelle. Niinpä sielläkin tehtiin huomattavia rakennustöitä vuosina 1921-23.⁷⁹

Mantereen kartano, Vanha Varjakka, muutettiin asuntoyhdyskunnaksi työntekijöiden ja virkailijoiden käyttöön. Siihen kuuluivat seuraavat rakennukset:

- päärakennus, joka jaettiin alakerrassa neljäksi asunnoksi ja yläkertaan tehtiin kaksi yhden huoneen asuntoa
- samansuuntainen talli- ja ulkokuonerakennus muutettiin kolmeksi työläisten asunnoksi⁸⁰
- pihan länsipuolella ollut navetta purettiin (Frans Äijälä) – tai toisen tiedon mukaan kunnostettiin perusteellisesti (Nimimerkki ”Kalle”) – ja tilalle rakennettiin nykyinen kahden asunnon käsittävä rakennus⁸¹
- lisäksi rakennettiin vielä niin sanottu parakkirakennus, ”Santerin mökki”, kahdelle perheelle pihan itäreunalle⁸²
- parakkitalon jatkeeksi metsään päin rakennettiin suurehko liiteri- ja ulkokuonerakennus, johon sijoitettiin myös mantereen puolen palokalusto
- pihan nurkassa oli kaivo, jota käyttivät myös Kukonkadun asukkaat ja läheiseen Saunarantaan jo asettuneet kesäasukkaat⁸³
- asukkaat perustivat yhdessä kesäasukkaiden kanssa kartanon kohdalle rantaan uimarannan sekä palloilu- ja urheilukentät⁸⁴
- uusi tie johdettiin Akionlahden puoleista rantaa, kun vanha tie kylältä laivamöljälle oli kulkenut kartanon pihan kautta.⁸⁵

---

⁷⁹Kalajoki, *Hakkeita*, 8/1950.

⁸⁰Nimimerkki ”Kalle” (Ville Airaksinen), ”Vanha Varjakka”, *Hakkeita*, 6/1958.

⁸¹Kalajoki, *Hakkeita*, 8/1950.

⁸²Atte Kalajoki, haastattelu 16.2.1995.

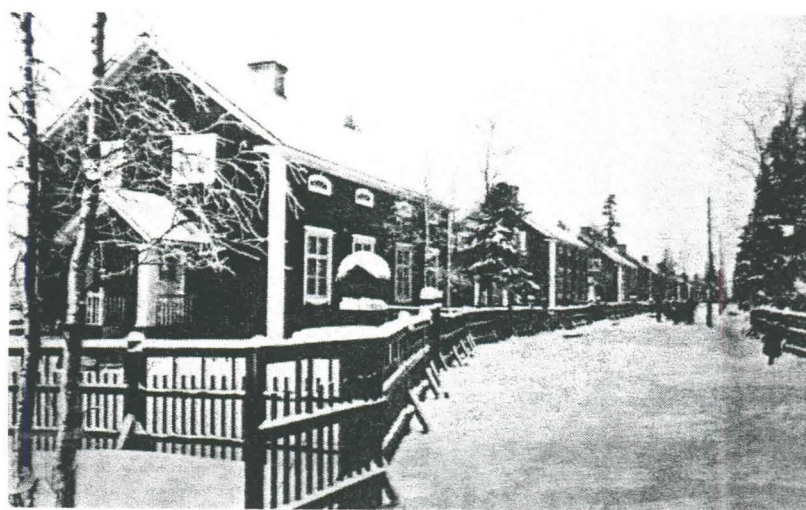
⁸³Atte Kalajoki, haastattelu 16.2.1995.

⁸⁴Nimimerkki ”Kalle”, *Hakkeita*, 6/1958.

⁸⁵Kalajoki, *Hakkeita*, 8/1950.

Kuva 36. Finninkadun neljän perheen taloja mantereella.

Kuva 37. Kukonkadun paritaloja mantereella.

Kuva 38. Varjakan kartano mantereella vuonna 1928.

Uuden tiilimurskalla päällystetyn⁸⁶ tien varteen rakennettiin rannalta päin lukien 12 samanlaista satulakattoista puoli-toistakerroksista paritaloa ulkorakennuksineen. Tämä tieosuus nimettiin Kukonkaduksi, ensimmäisen asukkaansa mukaan. Pian jatkoksi mantereelle päin mentäessä rakennettiin lisäksi kuusi samanlaista, mansardikattoista, kaksikerroksista neljän perheen taloa ulkorakennuksineen. Tämän tien osuus nimettiin Finninkaduksi, Jaakko Finnin mukaan.⁸⁷ Pateniemen Porilaan Oy Uleå Ab rakennutti samoihin aikoihin kuusi taloa Finninkadun talojen piirustuksilla.⁸⁸ Kukonkadun rannanpuoleiseen päähän rakennettiin valtavan kokoinen yhteissauna, ”Kukon sauna” ja sen yhteyteen leipomorakennus, sekä ”Kukon rantaan” uusi ajanmukainen laitur.⁸⁹ Laivalaiturin paikka oli nykyisestä katsottuna itään päin, Vanhan Varjakan suuntaan.⁹⁰ 1920-luvun uudet rakennukset olivat ammattikirvesmiesten, ei sahatyöläisten, rakentamia.⁹¹

Seuraavassa liness Myllyoja kuvailee Kukon- ja Finninkadun taloja:

Kukonkadun kahden perheen talot muistuttivat vielä komeaa maalaistaloa, vaikka niissäkin oli jo ylimääräistä prameutta ulko-oven porraskaiteissa, mutta Finninkadun taitekattoiset neljän perheen talot olivat lankunpätkämökkiläisen mielestä aivan upeita. Niissä oli pitsikosteiset verannat rakennuksen kummassakin päässä ja yläkertojen komeat ikkunat olivat ennen näkemättömiä salonpääläisessä kyläkuvassa. Kaikki talot oli maalattu punaiseksi, vain nurkkalaudat, ovien ja ikkunoiden pielet sekä verannat olivat valkoiset.

Kaupunkilaista katuahan asuntoalue muistuttikin. Sähkövalotkin olivat kuin kaupungissa, vaikka muu kylä tuijasi vielä öljylamppujen loimussa. Sieltä saaren puolen voimalasta se loiste tuli huoneitten kattolamppuihin ja jopa muutamiiin lyhtytolppiin katujen varsilla. Kelpasi sellaisessa talossa asua. ”Salosa eletään Kannaatan aikaa”, sanoivat naapuripitäjäläiset.⁹²

⁸⁶Kalajoki, *Liitto*, 8/1952.

⁸⁷Kalajoki, *Hakkeita*, 8/1950.

⁸⁸Nimimerkki ”Panu” (Atte Kalajoki), ”Porilat ja Varjakat”, *Oulu-lehti*, 3/ 1985.

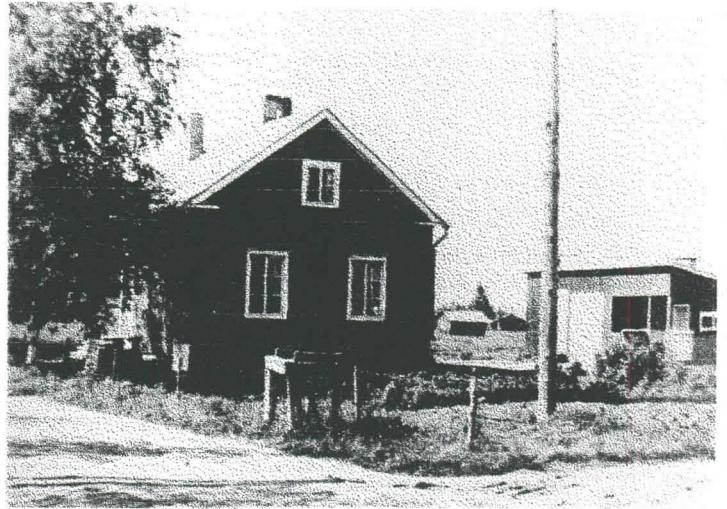
⁸⁹Kalajoki, *Liitto*, 8/1952; Kalajoki, *Hakkeita*, 8/1950.

⁹⁰Atte Kalajoki, haastattelu 16.2.1995.

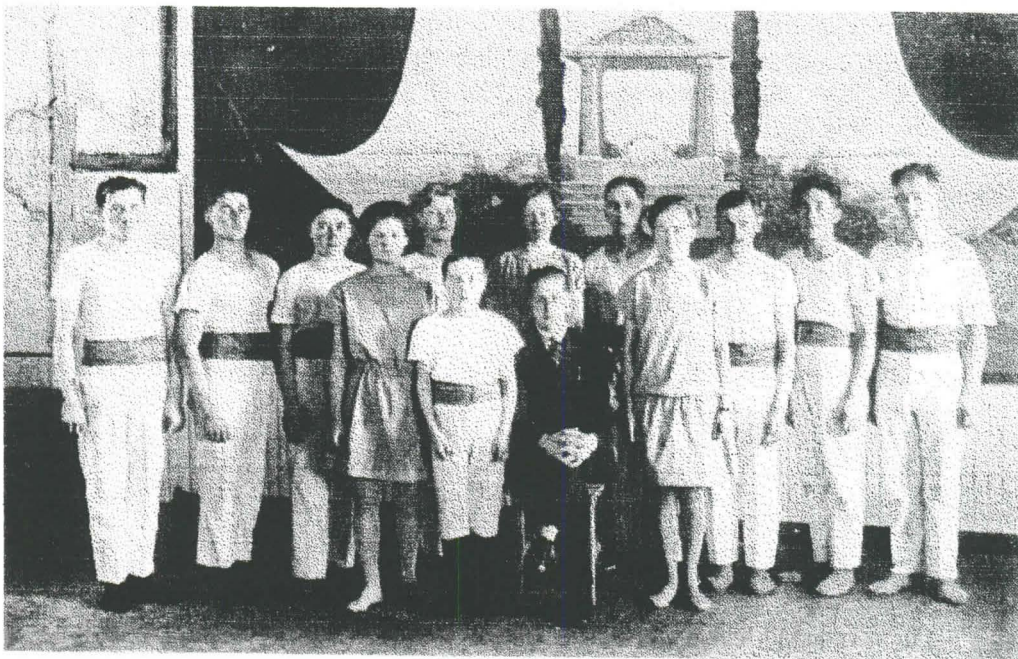
⁹¹Iines Myllyoja, haastattelu 7.2.1995.

⁹²Myllyoja, op.cit., s.15.; murteellinen ilmaus ”Salosa eletään Kannaatan aikaa” tarkoittaa, että Oulunsalossa elettiin kuin Kanadassa ikään.

Kuva 39. Kuvan talossa toimi 1920-luvun levottomin-pina aikoina Varjakan poliisivankila.

Kuva 40. Salonpään Taiston voimistelijat vuonna 1928, taustanaan työväen-talon näyttämön klassistinen esirippu.

Salonpähän rakennettiin myös uusi, mantereella sijainneen maatilän tilanhoitajan kartano. Se edusti myös 1920-luvun klassismia ja on osittain säilynyt tähän päivään saakka.⁹³

Varjakan mantereen rannassa, Varjakan nokalla,⁹⁴ pidettiin joka toinen viikko Varjakan tilimarkkinat työmiesten palkkapäivän kunniaksi. Oululaiset kauppiaat kävivät myymässä ruoka- ja lyhyttavaraa hyvällä menestyksellä ja tapauksesta muodostui vilkas markkinatapahtuma seudulla.⁹⁵

Seuraavassa lines Myllyoja kuvailee Tilimarkkinoiden humua 1920-luvulla:

Kauppiaat levittivät myyntipöytänsä pienten jalasten päälle vieri viereen tienvarteen, joka möljin päästä vei kahtaalle, Vanhaan Varjakkaan ja Kukonkadulle. Rantakenturalle asettuivat kahvenkeittäjät, räiskäleempaistajat, munkin ja nisujen kauppiaat. Heilläkin oli sahalautaiset pöydät ja pukkiperkit tarjolla asiakkailleen, jotka asettuivat nautiskelemaan maku- ja hajuasteja kutkuttavia herkuja.

... Ja olihan tavaraa. Vaatteita arki- ja pyhäkäyttöön. Naisille koreaa ja kukikasta; huiveja, essuja, puseroita ja tietenkin ylellisyystavaroita, kuten silkkisukkia, lankkivoitaa, pääkampoja ja paljon, paljon muuta.⁹⁶

Mantereella oli myös elokuvateatteri. Vilkaan yhteisön elämään liittyvät aina omat nurjat puolensa ja niinpä Varjakaankin oli tarpeen perustaa pitäjän ensimmäinen putka, joka rakennettiin Vanhan Varjakan ja möljin väliin.⁹⁷ Sosiaalinen elämä sahayhdyskunnassa sekä lähikylillä oli vilkasta ja se viritti alulle monta paikallista yhdistystä. Vilkaasti 1920-luvulla toimi muun muassa työväenyhdistys, jolla oli oma työväentalokin Salonpäässä. Sen näyttämön klassistinen esi-riippu kertoo maailmalla vallinneiden ihanteiden saavuttaneen myös Varjakan.⁹⁸

⁹³Iines Myllyoja, haastattelu 7.2.1995.

⁹⁴Atte Kalajoki, haastattelu 16.2.1995.

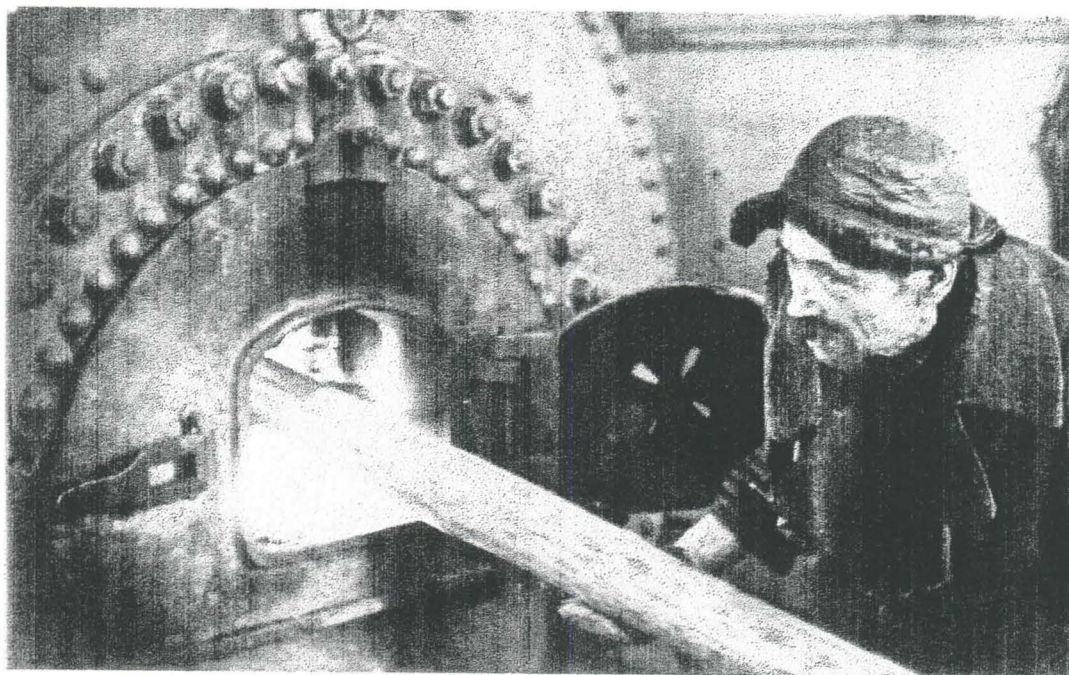
⁹⁵Myllyoja, op.cit., s.55.

⁹⁶Ibid.

⁹⁷Atte Kalajoki, ”Maaherra Oulunsalon Varjakassa ja kunnanvaltuusto Muikussa”, *Rantalakeus*, 10/1976.

⁹⁸Hiltunen, op.cit., s.431-463.; Myllyoja, op.cit., s.155.

Kuva 41. Onga- eli höyrypannun hoitaja työssään.

lines Myllyoja kuvailee Työväentalon näyttämön esirippua seuraavasti:

*Kaikkein vaikuttavin oli kuitenkin taiteilijan tekemä esirippu. Kun se oli laskettu alas, oli kuin mahtava maisemataulu olisi peittänyt salin peräseinän. Se maisema ei ollutkaan enää koitoista koivikkoa. Se oli outo ja kiehtova maailma, joka vei ajatukset kaukaiseen Hellaan maahan, sivistyksen kehtoon. Siinä oli kuvattu Thalian temppeli pylväsportteineen, joiden kahta puolta tummat sypressit kohottivat latvansa kohti taivasta. Temppeliin johtivat korkeat portaat ja niiden ylätasanteella paloi ikuinen tuli. Sen valossa kajastivat tulesta nousten sanat: **Työ ja Taide**. Taaimpana kuvastelivat Olympos-vuorten silhuetit sinistä taivasta vasten. Esiripun reunoille oli maalattu kauniisti polveilevat purppuran punaiset samettiverhot, joiden reunaa koristivat kultapäärmeet. Ne oli sidottu kultatupsuisin punoksin sivulle. Esirippu oli todella juhlallinen. Tekipä mieli uskoa, että kun sahan työmies istahti selkänöjattomalle puupenkille odottelemaan näytelmän alkamista, niin hän jo tuota taideluomusta katsoessaan viritäytyi mieltä kohottavaan tunnelmaan, joka vei ajatukset ankarasta arjesta johonkin toiseen ulottuvuuteen.⁹⁹*

Varjakan sahan loppu

Varjakan höyrykäyttöisen sahan tuotannon huippu ajoittuu vuodelle 1928. Sahan raameja pyörittänyt voima-akseli kuitenkin katkesi ja työt jouduttiin keskeyttämään. Vuonna 1929 seisokki osoittautui lopulliseksi. Sahan johto ilmoitti lakkautuksen syyksi korkeat korjauskustannukset, mutta todelliset syyt lienevät olleet muualla. Sahanhoitaja Erkki Saastamoinen oli jo monia kertoja varoitellut yhtiön johtoa siitä, että saharakennuksen maaperä on huono ja perustukset liikkuvat. Akseli oli tiettävästi katkennut jo aikaisemminkin.¹⁰⁰

Sahasaaret olivat erityisen riippuvaisia uitosta ja siirtymisen uitosta muihin kuljetusmuotoihin oli tehnyt saarista epäedullisia sahan sijaintipaikkoja. Varjakan tapaan avomerentuntumaan perustetut höyrysaat osoittautuivat epäedullisiksi

⁹⁹Myllyoja, op.cit., s.155-156

¹⁰⁰Hiltunen, op. cit., s.288-289; Nimimerkki "Panu" (Atte Kalajoki), "Varjakan sahan alku ja loppu", *Oulu-lehti*, 11/1979; Nimimerkki "U.W." (Uno Wilander), "Varjakan saaren ja sahan vaiheista VI", *Hakkeita*, 3/1973.

PATENIEMI 1873-1990

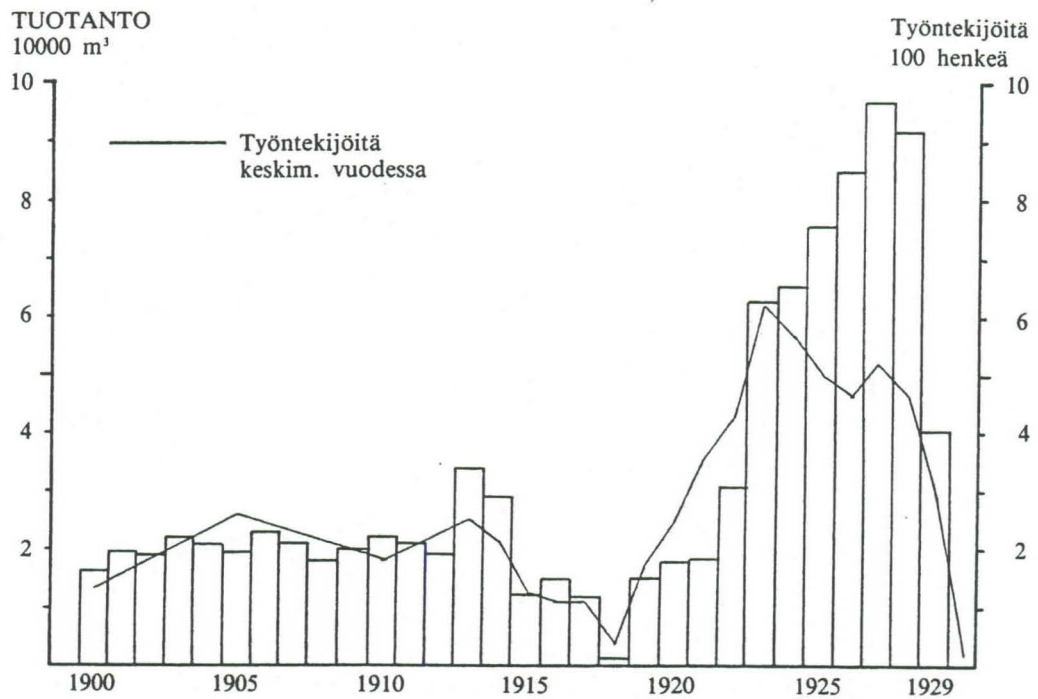
KORKEASAARI 1874-1928

1912 → **AB ULEÅ OY 1912-1936**

VARJAKKA 1898-1929

TOPPILA 1878-1930

Kuva 42. Ab Uleå Oy:n sahalaitokset, Pohjois-Pohjanmaan museon näyttelyn mukaan.

Kuva 43. Varjakan sahan tuotanto ja työntekijämäärät pylväsdiagrammeina vuosina 1900-1929.

jo ennen toista maailmansotaa, sillä hävikki ja hankaluudet tukin uitossa olivat niissä huomattavat.¹⁰¹

Todennäköistä on myös, että Ab Uleå Oy oli joutumassa vaikeuksiin, koska sahatavaran hinta oli kääntynyt laskuun liikatuotannon ja yleisen laman vuoksi. Yhtiö vähensi sahauskapasiteettia lakkauttamalla ensin Varjakan sahan ja sitten Pateniemen ja Toppilan sahat. Toiminta keskitettiin Pateniemeen kolmekymmentäluvun taitteessa.¹⁰²

Sahatoiminnan loppuminen Varjakassa oli kova isku koko Oulunsalolle ja lähiympäristölle – olihan ”Salolaisten Sampo” antanut työtä ja toimeentuloa sadoille ihmisille. Osa työntekijöistä pääsi töihin yhtiön sahalle Pateniemeen ja asetui sinne asumaan. Monet ammattimiehet joutuivat kuitenkin etsimään työtä muualta. Ne jotka olivat rakentaneet mökkinsä Oulunsaloon, jäivät paikkakunnalle. Kauppoja jouduttiin lopettamaan, opettajan virka lakkautettiin Keskipiiriltä ja työväenyhdistys meni konkurssiin.¹⁰³

Purkutöitä, hankehommia ja yhtiöiden kesäasukkaita 1930-1987

Suomen puunjalostusteollisuus oli seuraavina vuosikymmeninä jatkuvassa muutos- ja kehitysprosessissa. Ab Uleå Oy oli joutunut Kajaanin Puutavara Oy:n tytäryhtiöksi, joka vuonna 1936 lakkautettiin ja perintö siirrettiin vasta perustetulle Oulu Oy:lle. Se keskitti toimintansa selluloosanvalmistukseen. Suurimmaksi sahayhtiöksi sotien jälkeen kohosi vuonna 1931 valtion perustama Veitsiluoto Oy.¹⁰⁴ Se omisti 1970-luvulla jo puolet Oulu Oy:stäkin ja vuonna 1986 yhtiö siirtyi kokonaan Veitsiluoto Oy:lle.¹⁰⁵

---

¹⁰¹Timo Kantonen, loc.cit.

¹⁰²Hiltunen, loc.cit.

¹⁰³Myllyoja, op.cit., s.177.; Iines Myllyoja, haastattelu 7.2.1995; Nimimerkki ”U.W.”, *Hakkeita*, 12/1972.

¹⁰⁴Ahvenainen, op.cit., s.381; Martti Harvio, ”Oulun sahatteollisuuden historiaa”, *Puumies*, 1969.

¹⁰⁵Ibid.; Pohjois-Pohjanmaan museon näyttely.

Kuva 44. Hiilimiilun polttajia Pyydyskarin telakalla.

Kuva 45. Työmiehiä proomulla.

Varjakan saaren elämä hiipuu

Saaren sahan purkutyöt käynnistyivät välittömästi 1930-luvun alussa ja työllistivät väkeä vielä muutamiksi vuosiksi.¹⁰⁶ Sahalaitos oli purettu lopullisesti vuoteen 1938 mennessä ja höyrykone siirrettiin Ruotsissa, Bolinderin konepajalla tehdyn täysremontin jälkeen Pateniemeen.¹⁰⁷ Kesällä 1930 saaren lautatapulit purettiin. Tämän jälkeen riitti rimavarastojen purkua ja lastausta muutamiksi vuosiksi eteenpäin ja kaupunkilaiset saivat polttopuuta – olihan saari vuorattu rimoilta. Kokeiltiinpa jopa rimojen jauhamista purumyllyllä sellunkeittoa varten Nuottasaareen.¹⁰⁸ Sodan aikana harjoitettiin saarella miilunpolttoa ja tehtiin pilkkeitä autojen häikäpönttöihin, yhä riittäviä rimavarastoja hyödyntäen. Vuosina 1941–42 saarella työskentelivät samoissa töissä myös venäläiset sotavangit. Vuosikymmeniä Oulu Oy käytti Varjakan salmea puutavaravarastona ja hinurit vetivät puutarakoita Kemin ja Kalajoen väliseltä alueelta täyttäen vähitellen koko salmen.¹⁰⁹ 1970-luvulla paikalliset asukkaat alkoivat valittaa koko salmen täyttävästä tukkisumasta, joka oli paikoitellen parikymmentä vuotta vanhaa ja kasvoi puolimetristä vesakkoa.¹¹⁰

Varjakan saaren rakennukset jäivät yhtiön työntekijöiden kesäasunnoiksi. Viimeiset vakituiset asukkaat viipyivät siellä vuoteen 1950 saakka. Heidän joukossaan oli sahan entinen pitkäaikainen työnjohtaja Frans Äijälä, joka oli muuttanut saarelle vuonna 1900 sahan käynnistyessä.¹¹¹ Kun 10.4.1931 päivätty maanmittauskartta (kuva sivulla 31) näyttää saaren sahayhdyskunnan vielä loistoaikansa laajuudessa, niin vuodelta 1938 löytyy vastaava kartta, johon on merkitty poistuneet ja vielä jäljellä olevat rakennukset.¹¹²

---

¹⁰⁶Idem.

¹⁰⁷Nimimerkki ”U.W.”, *Hakkeita*, 12/1972; Kalajoki, *Hakkeita*, 8/1950.

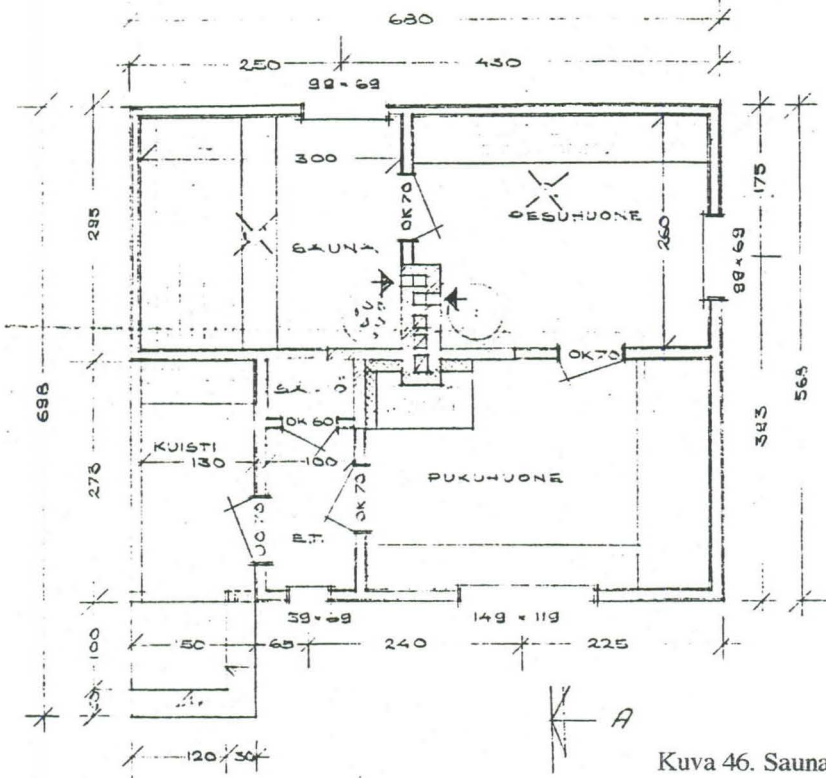
¹⁰⁸Iines Myllyoja, ”Vieläkin Varjakan vaiheista”, *Rantalakeus*, 11/1987.

¹⁰⁹Ibid.

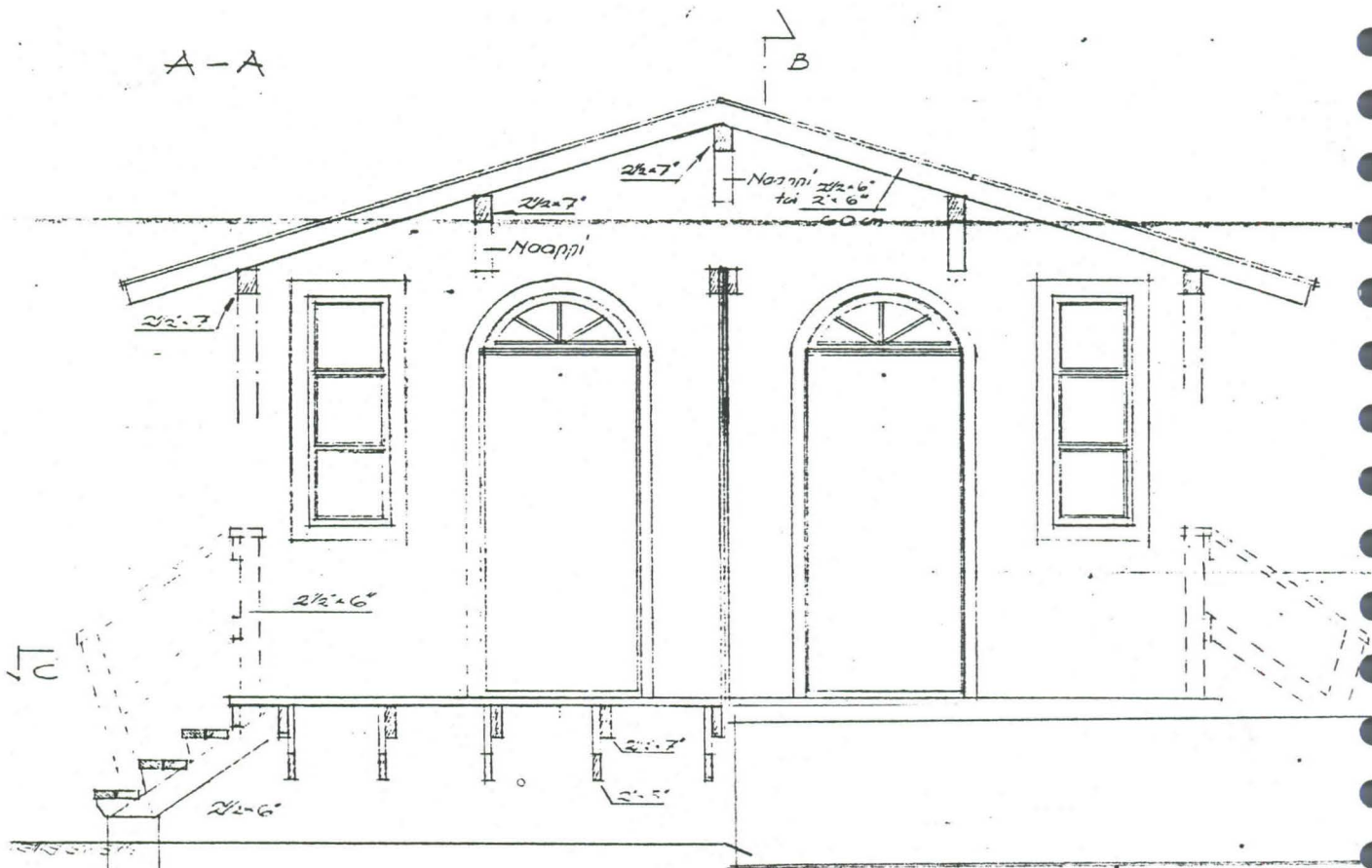
¹¹⁰”Varjakansalmi – lauttaussatama vaiko vesivarasto?”, *Oulu-lehti*, 8/1973, anon.

¹¹¹Kalajoki, *Hakkeita*, 8/1950.

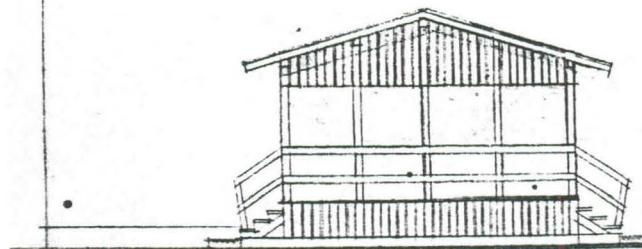
¹¹²Veitsiluoto Oy, arkisto.

Kuva 46. Saunasuunnitelma vuodelta 1959 – sauna on yhä käytössä.

Kuva 47. Saaren paritalojen kuistien muutos vuonna 1963.

Vuonna 1938 saarelta olivat hävinneet jo seuraavat rakennukset:

- saharakennukset osittain
- uudempi ruokala Pyydyskarin radan varrelta
- mallipuusepänverstas
- hevostallit
- pieni asuinrakennus Petäjäkankaalta siirretyn asuinrakennuksen vierestä
- konttorin pihapiiristä kaksi isoa virkailijoiden asuinrakennusta ja ulkorakennus
- kaksi suurehkoa asuinrakennusta konttorin pihapiiristä länteen.¹¹³

Näistä isot asuinrakennukset siirrettiin, hevosella jätää pitkin, vuosina 1932-34 Pateniemeen ja pystytettiin siellä uudestaan Porilan alueelle. Sinne oli jo 1920-luvulla rakennettu Finnin -ja Kukonkatujen talojen piirustuksilla pystyhirsirakennuksia.¹¹⁴

Mullistavien vuosien jälkeen saari jäikin monien oululais-ten muistamaksi kesäpaikaksi. Vanhaa rakennuskantaa ei enää purettu lisää, eikä siihen kesäkäyttöä ajatellen ollut tarvetta tehdä suurempia muutoksiakaan. Ainoastaan konttorin ja paritalojen kuistit ja verannat uusittiin 1963 ja alkuperäistä mallia yksinkertaistettiin, niin että rakennukset menettivät oleellisesti alkuperäistä ilmettään. Saareen rakennettiin 1950-1970 luvulla useita saunoja, pieniä ulkorakennuksia ja kellareita kesäasukkaiden tarpeisiin sekä entisiä kunnostettiin. Näistä on jäljellä vielä saaren etelärannalla oleva saunarakennus. Lisäksi uusittiin sementtitiilestä tehtyjä vesikattoja, muuttamalla ne joko huopa- tai peltikatteeksi. Vuonna 1977 saarella oli Veitsiluoto Oy:n kiinteistörekisterin mukaan jäljellä kahdeksan asuinrakennusta, paloasema, kolme talousrakennusta ja kolme saunaa.¹¹⁵

---

¹¹³Idem.

¹¹⁴Nimimerkki "Panu"(Atte Kalajoki), "Porilat ja Varjakat", *Oulu-lehti*, 3/1985; Atte Kalajoki, "Porila ja Varjakasta tuodut talot", *Hakkeita*, 1/1972; "Porilan talojen entisöintityöt loppusuoralla", *Hakkeita*, 3/1985, anon.

¹¹⁵Veitsiluoto Oy, arkisto.

Kuva 48. Työmiehiä Pyydyskarin telakalla.

Kuva 49. Pyydyskarin telakka.

Saaren rehevä luonto sai nousta vuosien kuluessa valtaamaan saha-alueet, viljelypalstat ja peittämään alleen purettujen rakennusten kivijalat. Rautateiden pohjat muuttuivat poluiksi ja etelärannan pitkä laituri lahosi paikoilleen.

Telakka jatkaa Pyydyskarissa

Konepajan ja telakan toiminta jatkui Pyydyskarissa pitkästi sen jälkeen kun saha hiljeni vuonna 1929. Oulu Oy:n hinurit huollettiin siellä 1950-luvulle saakka ja telakalla tehtiin jopa uusi laivakin, hinuri ”Oulu 8”. Pyydyskarissa oli oma voimala ja ruokala telakan tarpeisiin. Parhaimmillaan siellä työkenteli lähes sata henkeä.¹¹⁶ Pyydyskarin telakka palveli käytössä aina 1970-luvulle saakka.¹¹⁷

Pyydyskarissa ei ole missään vaiheessa ollut runsaasti rakennuskantaa. Maanmittauskartassa, 21.6.1937, (kuva sivulla 36) Pyydyskarissa on mittavan telakan lisäksi ruokala ja kolme asuinrakennusta talousrakennuksineen. Kokonaisuus säilyi samassa muodossaan aina vuoteen 1948 saakka. Vuonna 1977 Pyydyskarissa oli Veitsiluoto Oy:n kiinteistörekisterin mukaan jäljellä ruokala, yksi asuinrakennus, kaksi talousrakennusta ja sauna.¹¹⁸ Telakan toiminnan loputtua rakennukset jäivät kesäasunnoiksi.

Mullistuksia Varjakan mantereella

Sahan lakkautus merkitsi myös suuria muutoksia mantereen puolella, joka juuri muutama vuosi sitten oli uudistettu koisine Kukon- ja Finninkatujen taloineen. Nämä asuinrakennukset tyhjenivät nopeasti vakituisista asukkaista ja ne annettiin yhtiön työntekijöille kesäasunnoiksi sekä erilaisten

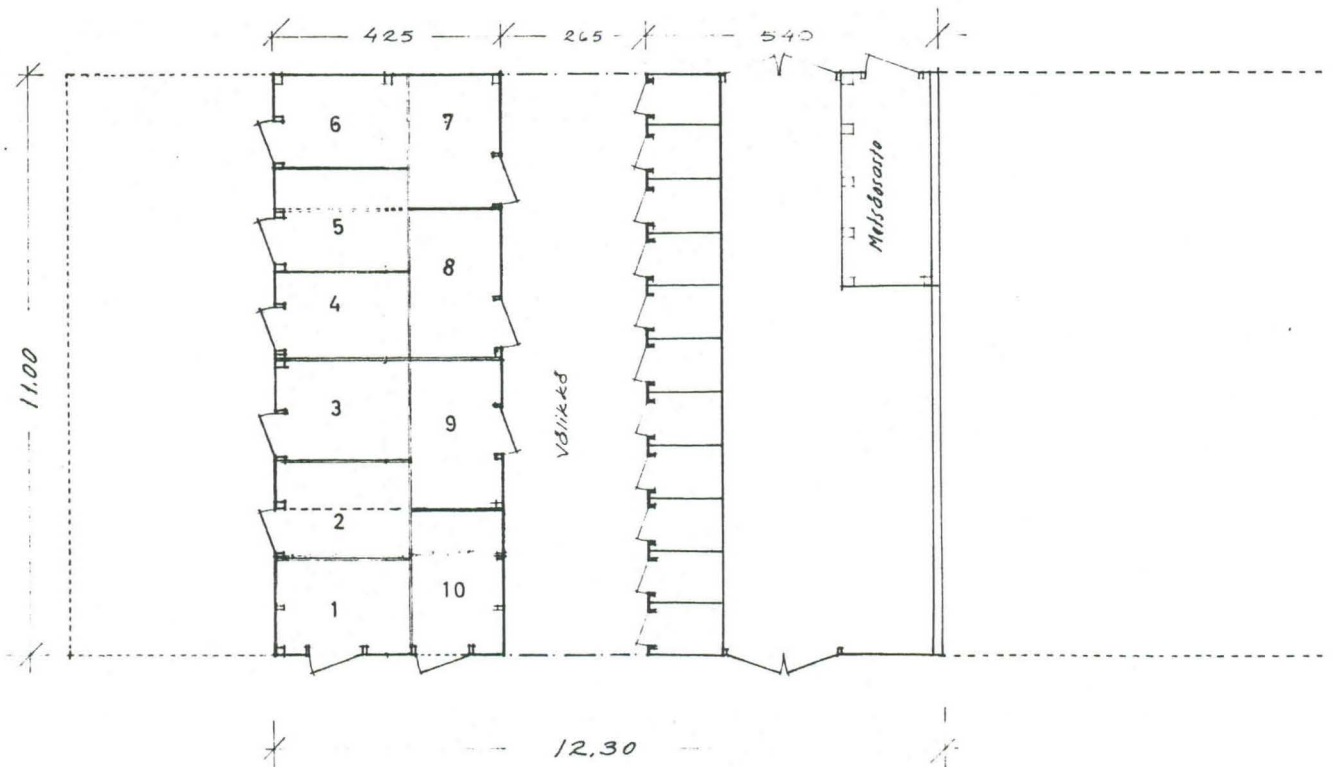
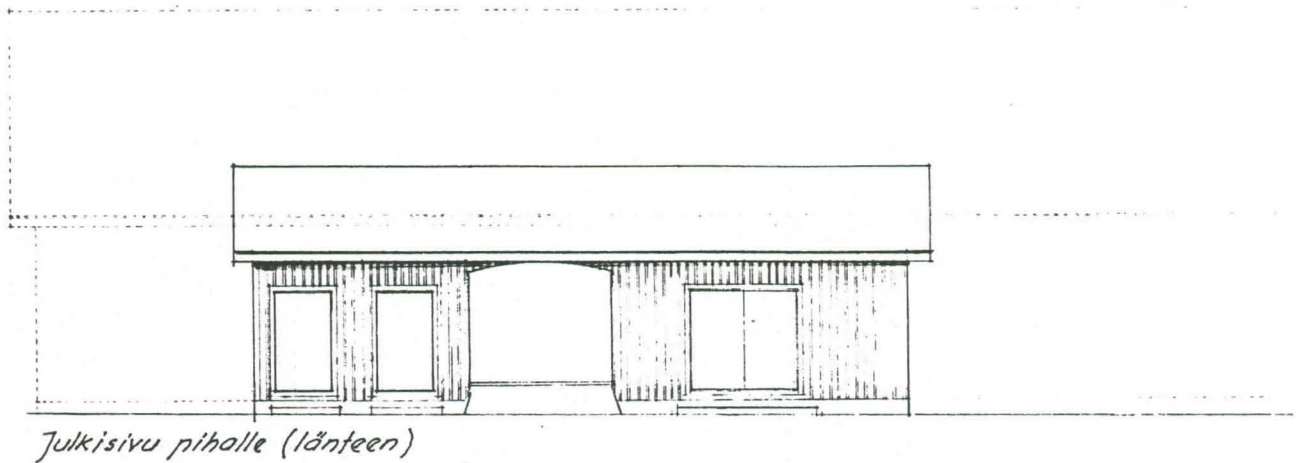
---

¹¹⁶Kalajoki, *Liitto*, 8/1952; Myllyoja, *Rantalakeus*, 11/1987.

¹¹⁷Hiltunen, loc.cit.

¹¹⁸Veitsiluoto Oy, arkisto.

Kuva 50. Mantereen ulkorakennuksen muutos nykyasuun
 tapahtui vuonna 1967.

seurojen ja yhdistysten leiripaikoiksi.¹¹⁹ Maanmittauskartassa 21.6.1937 (kuva sivulla 36) ovat mantereen rakennukset vielä kuta kuinkin paikoillaan,¹²⁰ mutta jo vuonna 1938 alkoi rakennusten purkaminen Kukon- ja Finninkatujen varsilta. Oulu Oy ryhtyi myymään, purkamaan ja siirtämään taloja. Osa niistä pystytettiin samanlaisina Pateniemen Porilaan, mutta osasta tuli rakennusmateriaalia Raksilan, Toppilan ja jopa läheisen Saunarannan taloihin.¹²¹ Suurin osa Pateniemen siirretyistä rakennuksista on edelleen tallella ja niitä on kunnostettu 1980-luvulla.¹²²

Mantereen kartanoon, silloin tyhjillään olleeseen Vanhaan Varjakkaan, sijoitettiin sota-aikana satakunta venäläistä sotavankia ja pihapiiri ympäröitiin korkealla piikkilanka-aidalla. Pihassa sijaisi myös kenttäreitti. Vankeja kuljetettiin kapulalossilla töihin uppotukkien keruuseen saaren puolelle. Jatkosodan lopulla Vanhassa Varjakassa asui vähän aikaa myös inkeriläisiä pakolaisia.¹²³

Kun Varjakan nokalle johtavan tien varressa olevat rakennukset oli saatu purettua, jatkui elämä ainoastaan mantereen kartanossa – rakennukset säilyivät yhtiön työntekijöiden kesäasuntoina.¹²⁴ Varjakan nokalla oleva laiturin oli vieläaktiivisessa käytössä 1950-luvulla, kun rannikkolaivaliikenne Oulusta Hailuotoon kulki Varjakan kautta.¹²⁵ Oulu Oy piti rakennuksia kunnossa ja rakensi uutta kesäasukkaiden tarpeisiin; päärakennusta vastapäätä olevan asuinrakennuksen kuistit uusittiin ja uusi rantasauna rakennettiin 1964, kookas ulkorakennus käymälöineen lyhennettiin kolmasosaan ja madallettiin vuonna 1967.¹²⁶ Alue on nykyisin tässä asussa. Ympäriällä olevat pellot saivat metsittyä vuosien kuluessa.¹²⁷

---

¹¹⁹Nimimerkki ”Panu”, *Oulu-lehti*, 3/1985.

¹²⁰Veitsiluoto Oy, arkisto.

¹²¹Nimimerkki ”Panu”, *Oulu-lehti*, 3/1985; Kalajoki, *Hakkeita*, 1/1972; *Hakkeita*, 3/1985, anon.

¹²²*Hakkeita*, 3/1985, anon.

¹²³Myllyoja, Rantalakeus, 11/1987; ”Varjakassa vankileiri”, *Oulunsalo-lehti*, 10/1992, anon.

¹²⁴Nimimerkki ”Kalle”, *Hakkeita*, 6/1958.

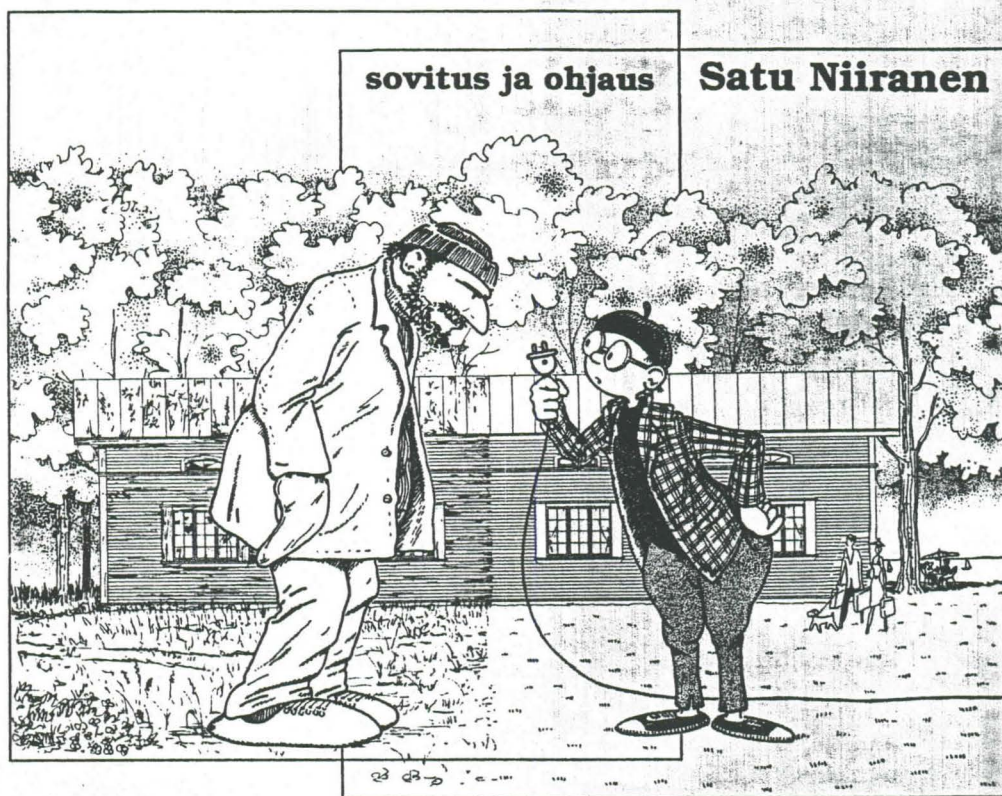
¹²⁵Hiltunen, op.cit., s.304.

¹²⁶Veitsiluoto Oy, arkisto.

¹²⁷Atte Kalajoki, haastattelu 16.2.1995.

Kuva 51. Kesäteatteriesitys "Edistys" Varjakan Kartanossa 1990, käsiohjelman kansi.

Oulunsalon kesäteatteri Edward Redliński
EDISTYS

Varjakan Kartanossa Oulunsalossa

Esityspäivät:

pe	15.6.	klo 19.00
la	16.6.	klo 19.00
su	17.6.	klo 14.00 klo 19.00
ke	20.6.	klo 19.00
la	23.6.	klo 14.00 juhannuspäivä klo 19.00

Liput: 25 mk
10 mk lapset

Lippuvaraukset
Kunnantalo, puh. 481 144

Varjakka Oulunsalon kunnalle 1987

Oulunsalon kunta hankki Varjakan alueen omistukseensa viidellä miljoonalla markalla vuonna 1987. Kauppa käsitti lähes 74 hehtaarin alueen rakennuksineen, muodostuen vanhasta Varjakan tilasta saarella, mantereella ja Pyydyskarissa sekä seitsemästätoista pienestä vesitilasta. Alueen kautta avautuva merellinen yhteys, sen historiallinen merkitys paikkakunnalle, virkistysarvo sekä matkailun mahdollisuudet olivat kunnalla kaupanteon motiiveina.¹²⁸ Kauppaa tehtäessä Varjakan saarella oli viisitoista rakennusta, Pyydyskarissa neljä ja Varjakan mantereella viisi.¹²⁹

Kunta käynnisti vuonna 1987 Varjakka-projektin selvittämään alueen kehittämismahdollisuuksia. Projektin ohjausryhmän jäseniksi tuli kunnan virkamiesjohto ja luottamusmiehiä.¹³⁰ Käytännössä kunta on vuokrannut alueen rakennukset lähinnä paikallisten yhdistysten ja yksityisten kesäasunnoiksi. Pyydyskarista on huonokuntoisina purettu ruokala ja yksi talousrakennus.¹³¹ Varjakan saarella on viimeisen parin vuoden aikana uusittu konttorirakennuksen ja paritalojen vesikatot sementtitiilestä ja kunnostettu paloaseman letkutornia sekä maalattu konttorirakennus kertaalleen ulkopuolelta, kuten myös mantereen kartanon rakennukset. Kartanossa on toiminut kesäkahvila jo muutamia vuosia ja lisäksi siellä on järjestetty kesäteatteriesityksiä. Varjakan kartanon päärakennuksen – nykyisin Kapteenintaloksi nimetty – alakerta kunnostettiin kesäajan kahvila- ja näyttelykäyttöön vuonna 1993-94, yläkerran kunnostus majoitustilaksi alkaa toukokuussa 1995. Lisäksi tulevana kesänä kunnostetaan mantereen kartanon ulkokuononrakennus ja rantasauna. Varjakan salmesta purettiin uittolaitteet 1990-luvun alussa.¹³²

¹²⁸Kaisu Jarva, "Varjakan tulevaisuudesta", *Kotikuntani Oulunsalo*, toim. Jouko Hannula, Oulunsalon kunta, 1991, s.137; "Oulunsalon kunta osti Varjakan", *Liitto*, 4/1987, anon.; "Oulunsalo osti Varjakan alueen virkistyskäyttöön", *Kaleva*, 4/1987, anon.

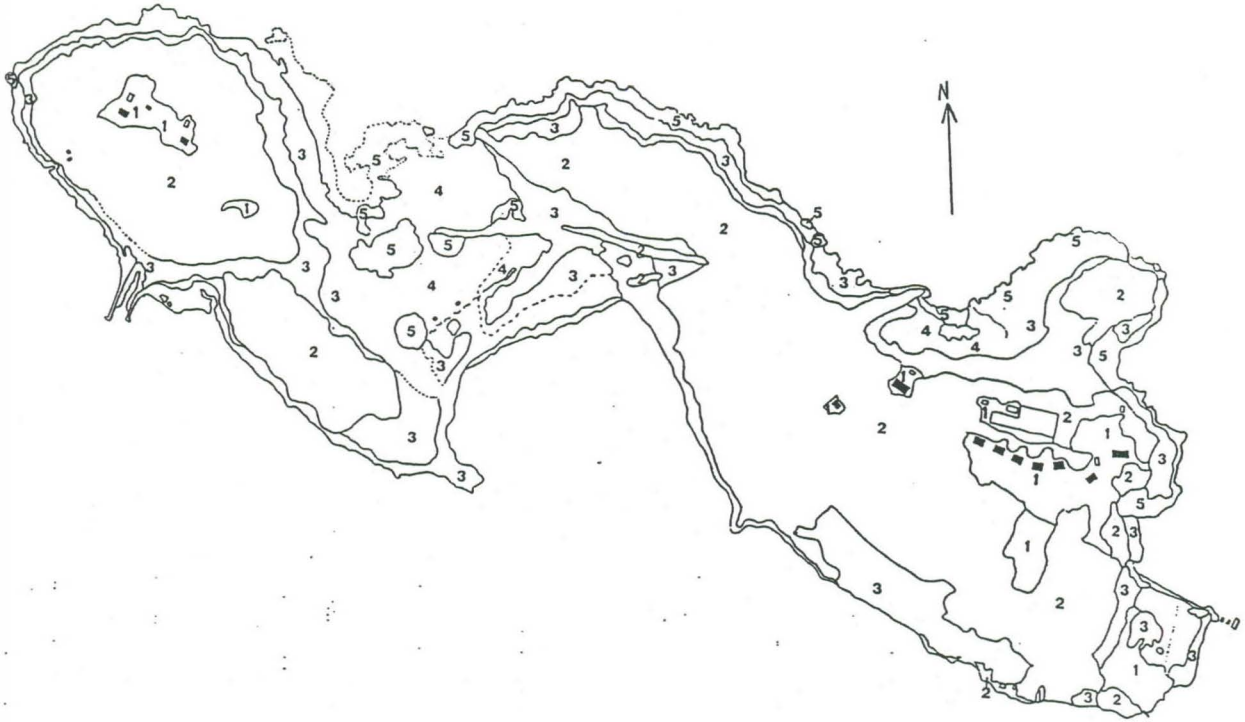
¹²⁹Markku Vesa, Oulunsalon kunta, haastattelu 13.12.1994.

¹³⁰Jarva, *Kotikuntani Oulunsalo*, loc.cit.; "Varjakka-suunnitelma, Raportti I", Oulunsalon kunta, 1989, s.1-3.

¹³¹Markku Vesa, haastattelu, 13.12.1994.

¹³²Ibid.; Jouko Leskinen, Oulunsalon kunta, haastattelu, 13.12.1994.

Kuva 52. Varjakan alueen kulutuskestävyyskartta, 1988.

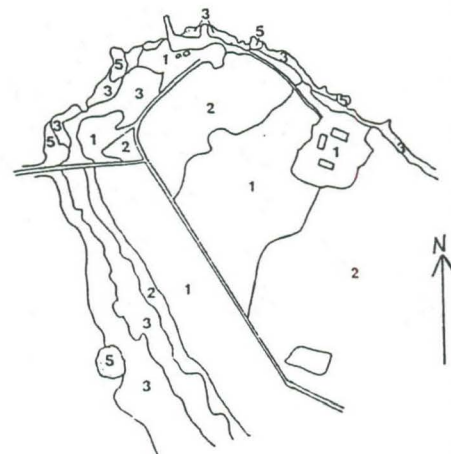
Varjakan alueen kulutuskestävyyskartta

1:5000

Kari Kukko-oja, Hannu Kemiläinen, Maarit Vainio, Hannele Heikkilä
Ympäristöinstituutti

1988

Kulutuskestävyysluokat: 1. hyvä 2. kohtalainen 3. melko heikko
4. heikko 5. erittäin heikko

VARJAKAN NYKYTILA

VARJAKAN NYKYTILA

Luonnonympäristö

Vaikka Varjakan alue nykyisin näyttää hyvin luonnontilaiselta, on ihmisen toiminta jättänyt sinne jälkensä.

Saaresta on sahan aikana kuorittu noin viisi hehtaaria maata, jolla on pengerretty muita alueita.¹³³ Sahaustoiminnan jätettä – sahanpurua, rimoja ja losoa – on runsaasti rannoilla ympäri saarta ja erityisesti sen etelärannalla. Muun muassa suojaisa poukama, entinen tukkiallas etelärannalla on rannoiltaan paksusti aaltojen huuhtomien rimojen peittämä. Lisäksi saaren rannoilla on jäänteitä laitureista. Rannat saarella ovat yleisesti pehmeitä ja kaislikkoisia, vain muutamasta paikasta löytyy kovaa maata tai hiekkarantaa. Voimakas kulttuurivaikutus leimaa saaren kasvipeitettä, jossa pääosan muodostavat vehmaat lehtipuuvaltaiset metsät. Vanhat rakennusten pihapiirit, kasvimaat ja raunioiden ympäristöt ovat nopeasti peittymässä tiheikköjen alle, mikä toisaalta luo alueelle omaa, romanttista viehätystään.¹³⁴ Rakennetulla alueella on monia komeita, vanhoja pihapuita. Saaren keskiosassa on laajalti tuoretta mäntykangasta, joka on hyvin puistomaista. Pyydyskarin suunnalla metsät muuttuvat synkemmiksi tiheiksi kuusikoiksi. Saaren pohjoisrannalla on laajoja kosteikkoalueita ja rantaniittyjä, jotka ovat kasvilajistoltaan monipuolisia, käsitäten muun muassa seitsemän uhanalaista kasvia.¹³⁵ Poikki saaren kulkevat entisten rautateiden pohjille syntyneet polut.

Mantereen puolella, Varjakan niemessä, entisiä viljelyksiä ja rakennusten raunioita peittävät havupuuvaltaiset sekametsät, jotka alkavat heti kartanon pihapiirin takaa. Venerannasta lähtien niemen nokalla on komeaa kuusikkoa.¹³⁶ Kartanon

---

¹³³ Oulunsalon Varjakan alueen ympäristöselvitys, tiivistelmä raportista”, Ympäristöinstituutti, Ii, 1989, anon.

¹³⁴ Ibid., Hannu Kemiläinen et al., ”Varjakan alueen ympäristöselvitys”, Ympäristöinstituutti, Ii, 1988, s.8-9.

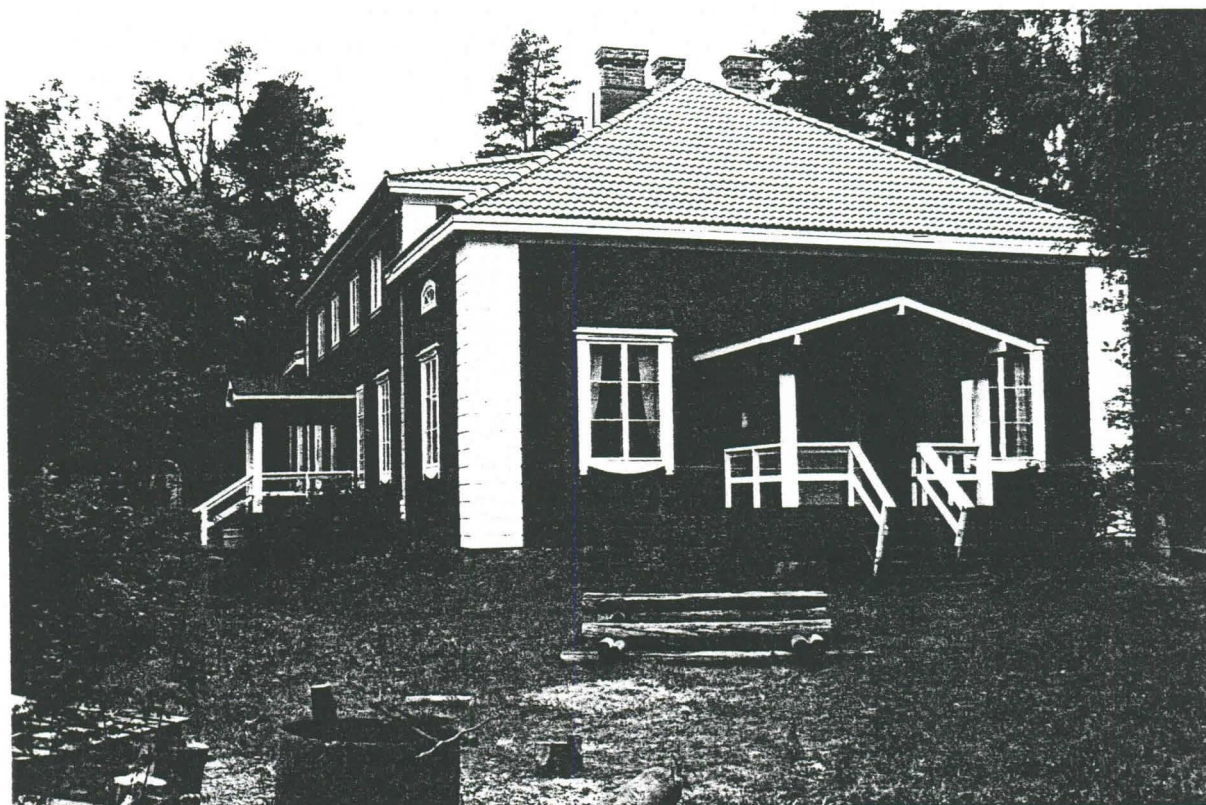
¹³⁵ Ibid.

¹³⁶ Ibid.

Kuva 53. Saaren rakennettua ympäristöä kesällä 1994.

Kuva 54. Saaren konttorirakennus kesällä 1994.

pihapiiri on avointa ja hoidettua pihanurmea – meren puolella on haavikko. Ranta-alue kartanon kohdalta aina venerantaan saakka on pääosin hiekkarantaa. Mantereen entiseen saha-alueeseen liittyy läheisesti Akionsaari ja -lahti, jotka kuuluvat valtakunnalliseen lintuvesien suojeleohjelmaan.¹³⁷

Varjakan alueesta on vuonna 1988 laadittu perusteellinen ympäristöselvitys, joka kattaa geomorfologian, kasvillisuuden, kulutuskestävyyden arvioinnin, maisemallisen tarkastelun ja suositukset maankäytön toimenpiteiksi.¹³⁸

Rakennuskanta ja sen kunto

Alueen rakennuskanta käsittää 1890-luvulla Pudasjärven Pentäjäkankaalta siirretyn asuinrakennuksen lisäksi mantereen kartanon pääosin vuosisadan alun rakennukset, 1920-luvun klassismia edustavat pystyhirsirakennukset saarella sekä pari saunarakennusta 1950-60-luvuilta.

Kaikki alueen rakennukset ovat korjauskelpoisia. Ne ovat olleet koko ajan käytössä, vaikkakin nykyisin hyvin vähäisessä. Se, että ne varsin pian valmistuttuaan jäivät ainoastaan kesäasunnoiksi, on tehnyt suuremmat muutokset tarpeettomaksi. Rakennukset ovat hyvin pitkälle säilyneet alkuperäisessä asussaan, lukuunottamatta kuistien ja sisäänkäyntien muutoksia. Toisaalta rakennukset, erityisesti saarella, ovat hoidon puutteessa viimeisen kymmenen vuoden aikana kärsineet vesivaurioita jonka vuoksi vesikattoja onkin uusittu.

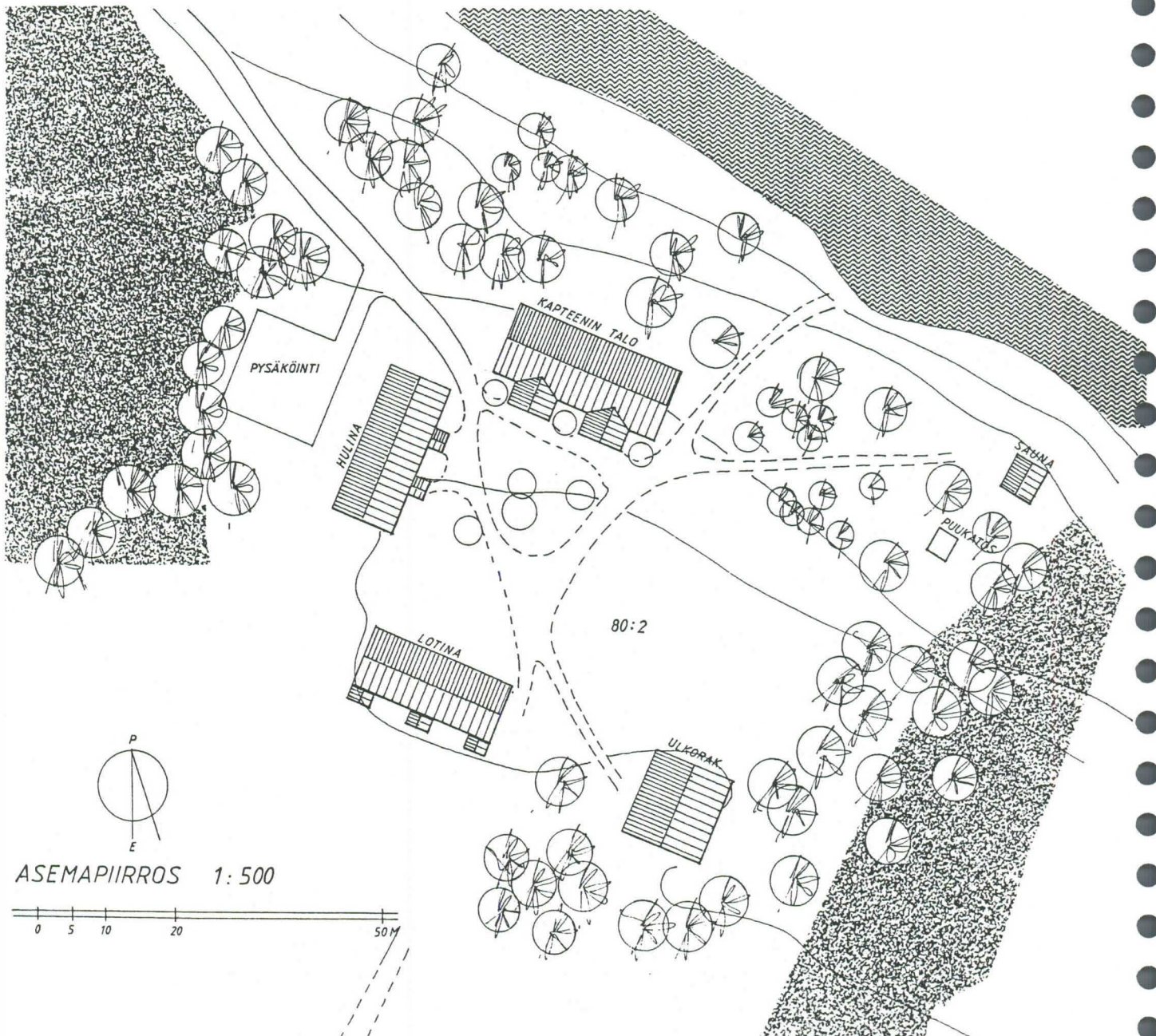
Saaren asuinrakennus 1890-luvulta on lamasalvosrakenteinen. Se kaipaa kengitystä sekä ulkovuorauksen ja sisäpintojen korjausta. 1920-luvun pystyhirsirakennukset saarella ovat perusrakenteeltaan hyväkuntoisia ja vaurioita on lähinnä ulkovuorauksissa, paikallisten välipohjissa olevien vesivaurioiden lisäksi. Rakennusten alkuperäinen huonejako ja

---

¹³⁷Ibid.

¹³⁸Ibid.

Kuva 55. Asemapiirros Varjakan kartanosta 1995.

detaljointi on tallella, ainoastaan pintarakenteet ovat rappeutuneet. Klassismin henkeen rakennetut saaren ulkorakennukset ovat heikommassa kunnossa, mutta niiden korjaus kokonaisuuden osana on perusteltua. Saaren paloasemaa on kunnostettu viime vuosina, samoin Pyydyskarissa vielä jäljellä olevia kahta rakennusta. Yleisesti kaikki saaren rakennukset vaativat nyt korjaus- ja huoltotoimenpiteitä, mikäli ne halutaan säilyttää ja pitää käytössä.

Mantereen rakennusten osalta tilanne on parempi. Siellä ei ole päässyt syntymään suoranaisia vaurioita ja rakennukset kaipaavat lähinnä uuden käyttöönoton vaatimia toiminnallisia parannuksia ja pintojen korjausta.

Asuinrakennusten varustetaso saarella on matala; tulisijat ovat pääosin käyttökunnossa, mutta rakennuksissa ei ole sähköä eikä vesijohtoa – kuten ei koko saarellakaan. Mantereen kartanossa on sähköistys ja vesijohto, tulisijat ovat pääosin käyttökuntoisia ja kunnostettuun Kapteenin taloon on lisäksi asennettu sähkölämmitys ja viemäri. Siihen ei kuitenkaan korjauksen yhteydessä rakennettu sisä-wc:tä, vaan käytössä ovat ulkokäymälät.

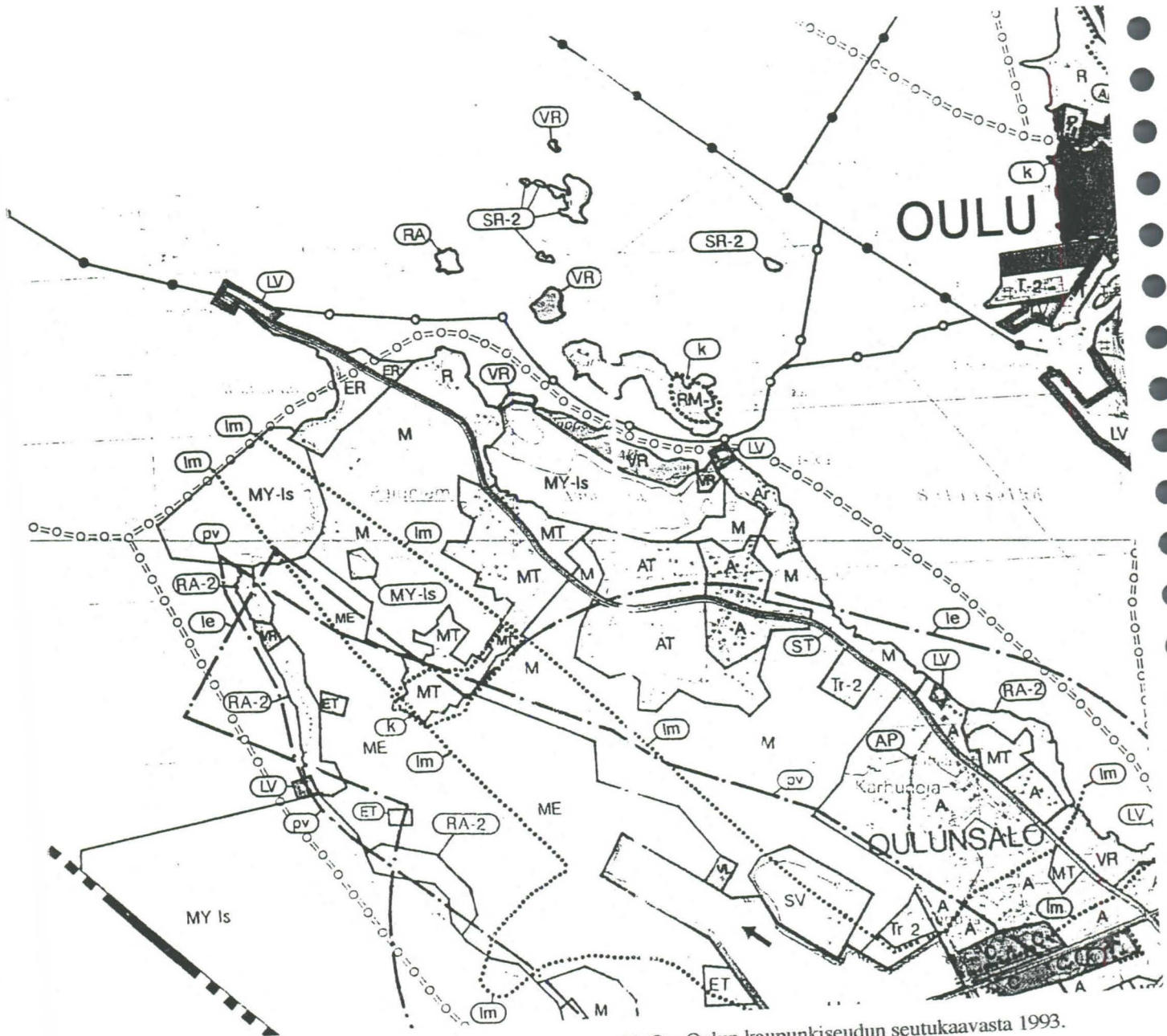
Useista Varjakan saaren ja mantereen rakennuksista on laadittu mittauspirstukset Oulun yliopiston arkkitehtuurin osaston, arkkitehtuurin historian laboratorion harjoitustyönä. Varjakan saaren rakennuksista on lisäksi vuonna 1992 laadittu kuntoarvio Oulun teknillisen opiston insinööriyönä.¹³⁹

Toiminta ja palvelut

Varjakka sijaitsee liikenteellisesti hyvin edullisella paikalla. Maanteitse Oulusta on matkaa parikymmentä kilometriä. Varjakan nokalle johtaa, Hailuodon tieltä haarautuva, vajaan kilometrin pituinen öljysoratie. Tien risteyksestä on mahdollisuus nousta myös Hailuodon ja Oulun välillä liikennöiviin linja-autoihin. Oulunsalon kansainvälinen lentokenttä sijaitsee kymmenen kilometrin päässä. Meritse Varjakan nokalta

---

¹³⁹Kirsti Santaniemi, ”Kuntoarvio Varjakan saaren rakennuksista”, insinööriyö, Oulun teknillinen oppilaitos, Oulu, 1992.

Kuva 56. Ote Oulun kaupunkiseudun seutukaavasta 1993.

on Kempeleenlahden poikki matkaa Oulun kauppatorille kuu-
tisen kilometriä ja Varjakan rantaan johtaa 4,6 metrin syvyi-
nen merkitty laivaväylä. Myös mantereen ja saaren välisessä
salmessa on syvyyttä 4,6– 2,5 metriä.¹⁴⁰ Varjakan mantereen
ja saaren välillä ei ole siltaa, eikä muutakaan järjestettyä kul-
kuyhteyttä. Mantereen puolella, Varjakan nokalla on lähinnä
paikkakuntalaisten veneille tarkoitettu veneranta muutamane
vajoineen sekä venelaituri. Saaren etelärannalla on pieni ve-
nelaituri, johon pääsee myös purjeveneellä.

Mantereen kartanon Kapteenin talossa toimii kesäaikana
paikallisten yhdistysten ylläpitämä kahvila ”Pelargonia” ja
taide- ja käsityönäyttely. Talvikautena ja kesäviikonloppuina
tiloja voi varata yksityisyystilaisuuksia varten. Tällöin ovat
käytettävissä myös yläkerran majoitustilat, rantasauna ja pi-
hapiiri pienine tanssilavoineen. Kartanon pihapiiritä lähtee
merkitty luontopolku läheiseen metsään. Pihapiirissä asuu
alueen talonmies.

Varjakan saarella ei ole järjestettyjä palveluja, mutta siellä
käy kesäaikana omatoimisia retkeläisiä lähes päivittäin. Saa-
ren rakennuksia hallussaan pitävät vuokralaiset käyttävät niitä
satunnaisesti kesäaikana, mutta perusmukavuuksien puut-
teessa käyttö on vähäistä. Saarella ei ole käyttökelpoista vesi-
kaivoa, vaan kaikki vesi on tuotava mukana. Lisäksi sauna-
ja käymälätilat ovat heikkokuntoisia.

Kaavatilanne ja laadittuja visioita

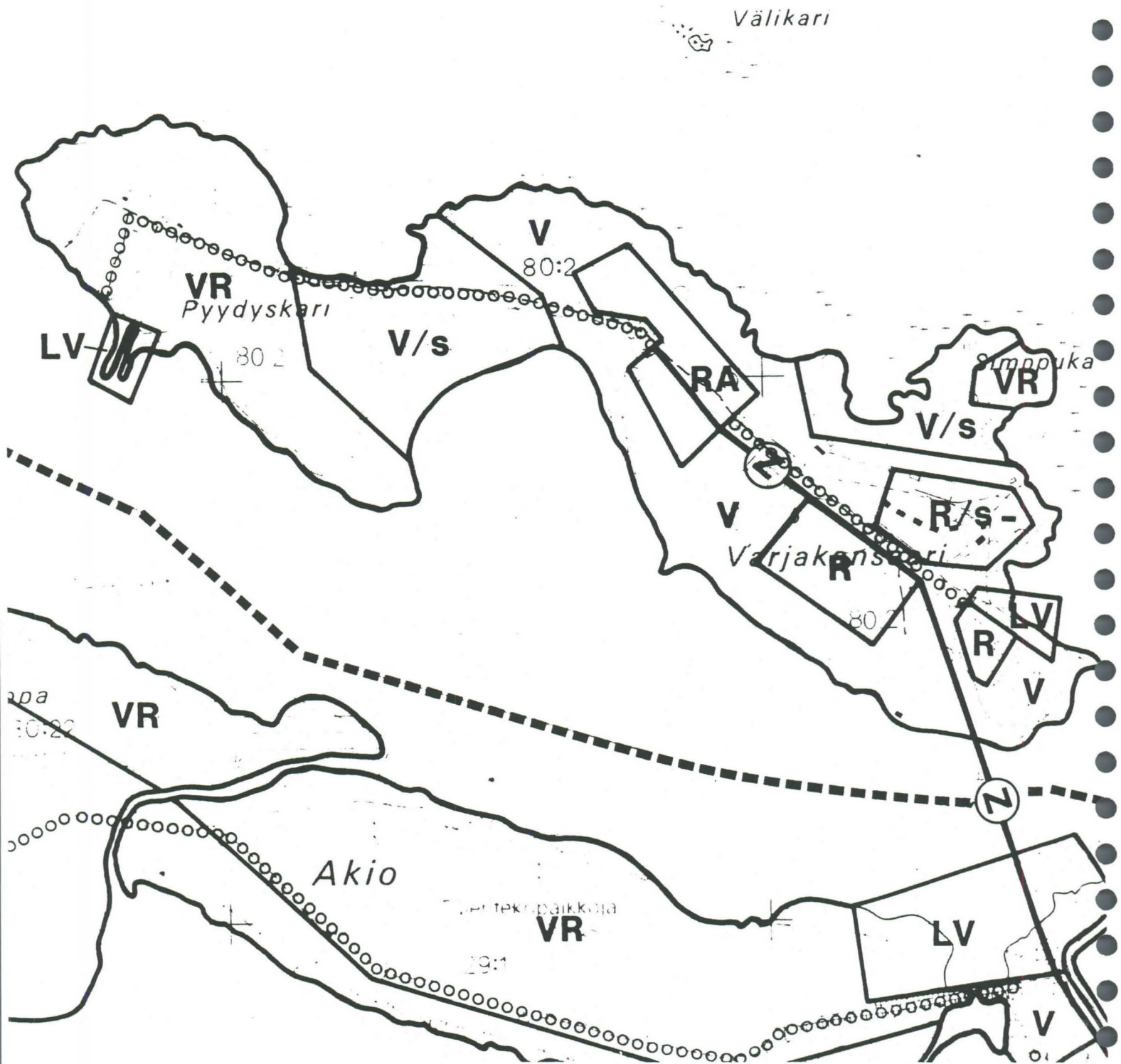
Varjakan alueesta on viime vuosina tehty maankäytön suun-
nittelun osalta yleispiirteisiä linjanvetoja seutu- ja yleiskaa-
voituksen tasolla, sekä laadittu muutamia erillissuunnitelmia
veneilyn tarpeisiin. Lisäksi sen tulevaisuutta on hahmoteltu
erilaisten projektien muodossa.

Oulun kaupunkiseudun seutukaavassa, vuodelta 1993,
Varjakan saari on merkitty matkailupalvelujen alueeksi (RM).
Sillä tarkoitetaan varausta matkailu- ja lomakeskuksille, mer-

---

¹⁴⁰ ”Varjakka-suunnitelma, Raportti I”, kartta 6.

Kuva 57. Ote Oulunsalon yleiskaavasta 1992.

kittäville leirintäalueille, lomahotellille, matkailuun liittyville lomakylille ja muille vastaaville toiminnoille niihin liittyvine virkistysalueineen. Saaren rakennettu alue on ohjeellisesti rajattu merkittäväksi kulttuurihistorialliseksi ympäristöksi (k), jonka jatkosuunnittelussa tulee edistää kulttuurihistoriallisten ja -maisemallisten arvojen säilymistä. Mantereenpuoleinen ranta-alue on varattu vesiliikenteen alueeksi (LV) ja kartanon alue lukeutuu mukaan taajamatoimintojen alueeseen (Ar). Se tarkoittaa lähinnä reservialuetta asumiseen, virkistykseen ja niihin liittyvien palvelujen rakentamiseen. Lisäksi Varjakan salmeen on merkitty veneväylä ja moottorikelkkareitti.¹⁴¹

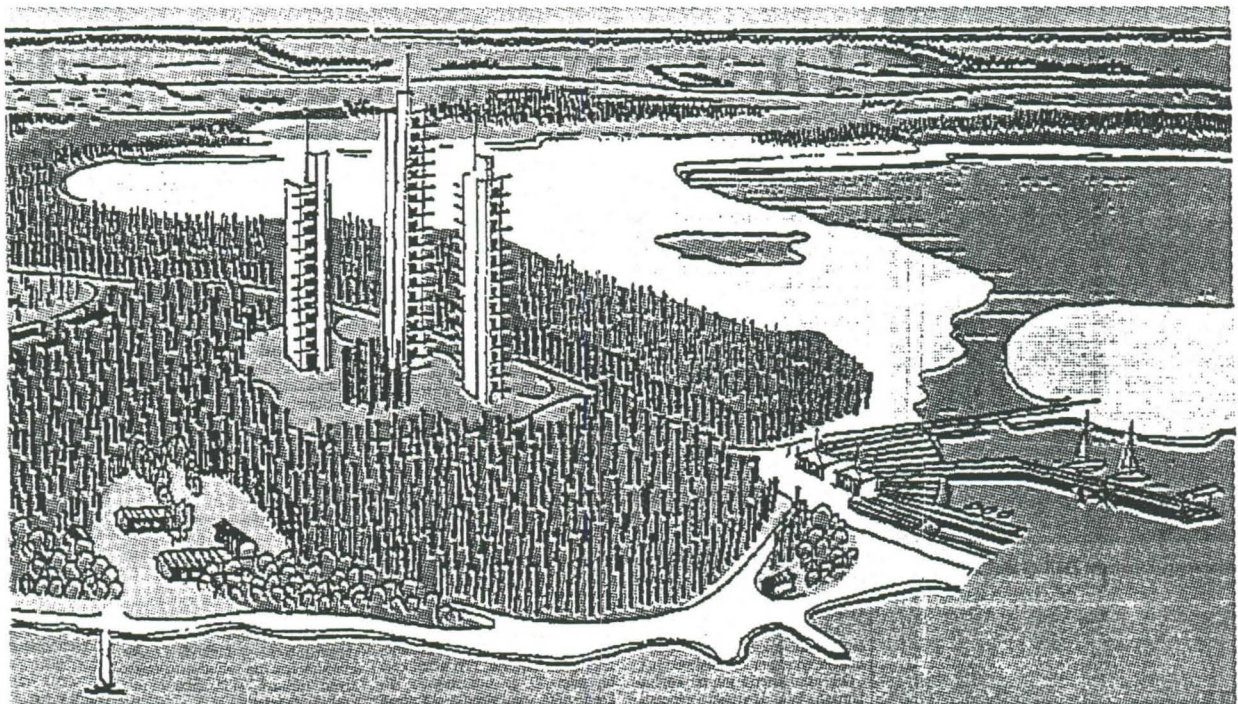
Oulunsalon yleiskaavassa, vuodelta 1992, Varjakan alue on periaatteessa varattu virkistyskäyttöön. Saarella on eri tasoisia virkistys-, retkeily- ja ulkoilualueita (V, VU, VR) sekä loma- ja matkailualueita (R, RA). Saaren keskeiselle metsäalueelle on esitetty loma-asuntoalueen rakentamista (RA), jossa ei kuitenkaan sallita vesikäymälöiden rakentamista ilman liittymistä yhteisviemäriin. Saaren rakennettu alue on varustettu matkailukäytön lisäksi suojelumerkinnällä (R/s). Vesiliikenteen alueiksi (LV) on merkitty entisen Petsamon möljän alue, läheltä konttorirakennusta, sekä Pyydyskarin telakan paikka. Luonnonympäristön suojelutarpeita (V/s) on osoitettu saaren ja Pyydyskarin väliselle matalikolle, sekä saaren pohjoisosaan, Simppukarin alueelle. Saaren keskellä kulkee ulkoilureitti ja sähkölinja, joka osoitetaan tuotavaksi salmen poikki mantereelta. Mantereen puoleinen ranta on varattu vesiliikenteen alueeksi ja kartanon alue virkistys- ja lomapalvelujen tuottamiseen. Mantereella, nykyiselle metsäalueelle, on esitetty tehokkaampaa loma- ja asuntorakentamista.¹⁴²

Yleiskaavan valmistelun yhteydessä, 1990-luvun taitteessa, herätti keskustelua kaavan laatijan ajatus kolmensadan asukkaan tornitalojen sijoittamisesta mantereen puolen metsäalueelle. Perusteena oli hyödyntää hieman eksoottinen, kulttuurihistoriallinen ympäristö ja korkeatasoinen asuminen hyvien liikenneyhteyksien päässä. Ajatus ei saanut vastakaikua

¹⁴¹”Pohjois-Pohjanmaan seutukaava, Oulun kaupunkiseutu, Pohjois-Pohjanmaan seutukaavaliitto, Oulu, 1993.

¹⁴²”Oulunsalo, yleiskaava”, Oulunsalon kunta/ Suunnittelukolmio, 1992.

Kuva 58. Suunnitelma pilvenpiirtäjäksi Varjakkaan 1990-luvulta.

paikallisten asukkaiden mielissä, mutta kuvastaa aikanaan Oulunsalon kunnan taholla vallinneita toiveita alueen hyödyntämisestä.¹⁴³

Varjakan alueen tulevaisuuden mahdollisuuksia kartoitettiin vuonna 1987 Oulunsalon kunnan toimesta perustetun (vrt.s.55) Varjakka-projektin tiimoilta. Projektin loppuraportti valmistui 1989 ja siihen on koottu lähtötietojen lisäksi kehittämisvaihtoehtoja eri tasoisten virkistys- ja matkailupalvelujen tuottamiseen, tiivistelmä ympäristöselvityksestä sekä selvityksiä tehokkaan matkailun mahdollisuuksista Varjakassa. Työryhmän loppulausunnossa todetaan kehittämisvaihtoehtoina olevan alueen suojelun, asuttamisen, tehomatkailun tai eri toimintojen yhdistämisen. Työryhmä suosittelee alueen kehittämisen lähtevän liikkeelle mantereen puolelta.¹⁴⁴ Kunnan päättäjien taholta raportti otettiin hyvin vastaan ja se on ollut pohjana Varjakan kartanon kehittämisessä¹⁴⁵ sekä 1992 laaditussa yleiskaavan tarkistuksessa. Alueelle ei ole laadittu rakennuskaavaa.

Varjakan alueelle on tehty erilaisia osasuunnitelmia ja projekteja, joista luettelo seuraavassa:

- suunnitelma loma-asutuksesta saarelle, 1986/ Ilpo Väisänen
- suunnitelma loma-asutuksesta saarelle, 1980-luvun puoli/ Juha Paldanius
- suunnitelma karavaanarialueesta, 1980-luvun puoli väli/ Kalle Viljanen ja Heikki Aitoaho
- suunnitelmia Varjakan kehittämisestä, 1989/ Oulun maanmittauslaitoksen kaavoituspäivät
- suunnitelmia pilvenpiirtäjistä, 1990/ Jouni Laitinen
- Keskipiiri-Varjakka alueiden kehittämissuunnitelma, harjoitustöitä, 1990-luvun taite/ Oulun yliopisto, arkkitehtuurin osasto, yhdyskuntasuunnittelun laboratorio

---

¹⁴³Liisa Laine, "Tornitalosuunnitelmat Varjakan maisemaan tyrmistyttävät asukkaita", *Kaleva*, 12/1990.; Juha Kalajoki, "Tornitalojätit eivät kuulu Varjakkaan", puheenvuorot, *Kaleva*, 11/1991.

¹⁴⁴"Varjakka- suunnitelma, Raportti I", op.cit.

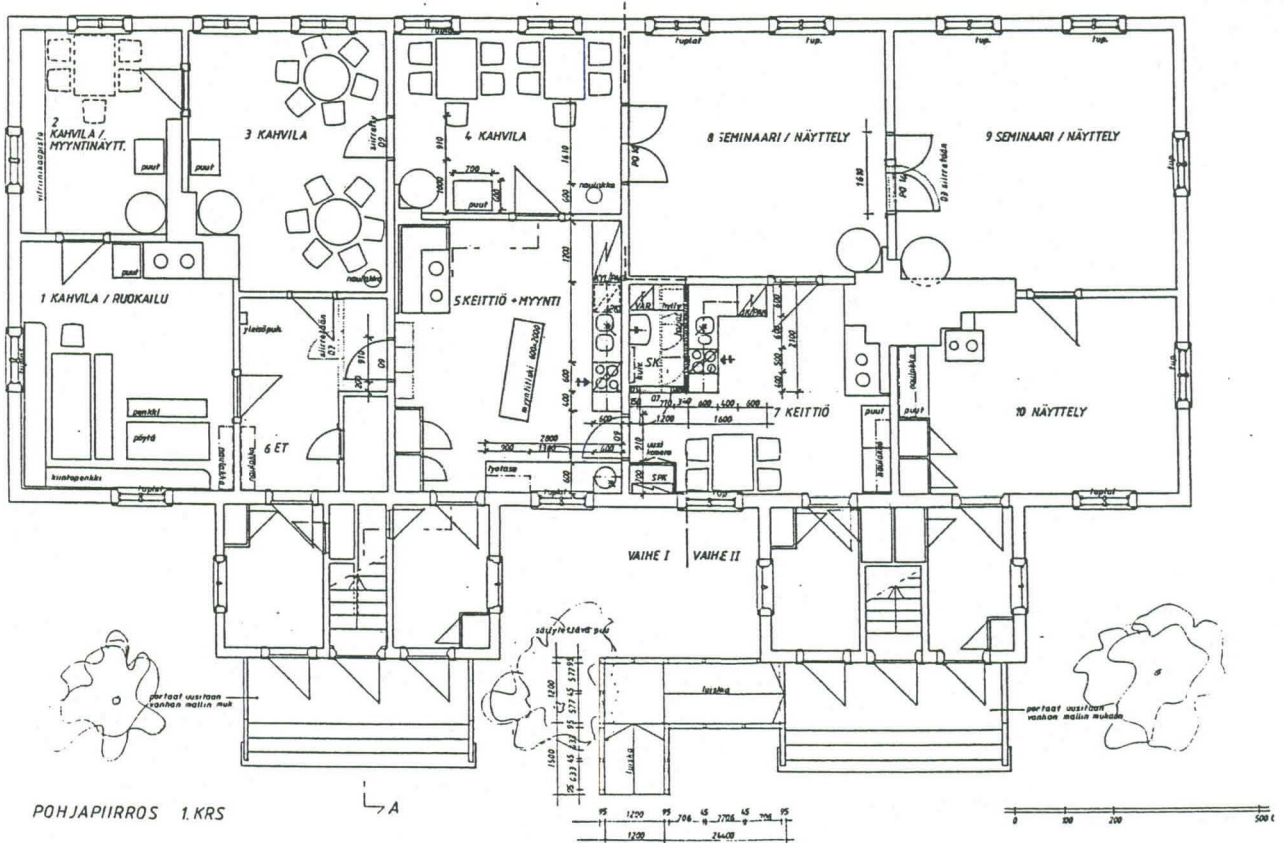
¹⁴⁵Pöytäkirjaotteet Oulunsalon kunnasta: suunnittelutoimikunta 7.6.1989, kunnanhallitus 7.8.1989, kunnanvaltuusto 28.8.1989.

Kuva 59. Jari Elsilän pilapiirros Kalevassa 9.3.1995.

KOVA 9.3.1995

Kuva 60. Varjakan kartanon Kapteenintalon työpiirustus vuodelta 1994.

- Varjakan kartanon käyttösuunnitelma, harjoitustöitä, 1990-luvun alusta lähtien/ Oulun yliopisto, arkkitehtuurin osasto, arkkitehtuurin historian laboratorio
- Varjakan venesataman suunnitelma, 1992/ Jouko Juola
- Varkakan kartanon käyttösuunnitelma ja Kapteenintalon korjaussuunnitelma, 1992-1995/ Helena Hirvinie-mi, Pirjo Kaltiainen
- Varjakan venesataman käyttösuunnitelma, 1995/ Timo Takala
- Varjakan saaren uudisrakennuksia veneilijöille, 1995/ Seppo Huttu-Hiltunen.¹⁴⁶

Käytännössä kunnassa on lähdetty mantereen kartanon osalta toteuttamaan niin sanottua ”pienien askelten politiikkaa” – eli pienillä teoilla ja investoinneilla on lähdetty ottamaan rakennuksia käyttöön. Venesataman ja veneilijöitä palvelevien uudisrakennusten toteuttamiseen kunnanhallitus on hakenut lääninhallitukselta poikkeuslupaa huhtikuussa 1995.¹⁴⁷ Oulunsalon kunta ei siis ole laatinut alueesta tämän päivän tarpeita ja ajatuksia vastaavaa kokonaissuunnitelmaa, vaan yksittäisten kohteiden toteutukseen on lähdetty erillis-suunnitelmien pohjalta.

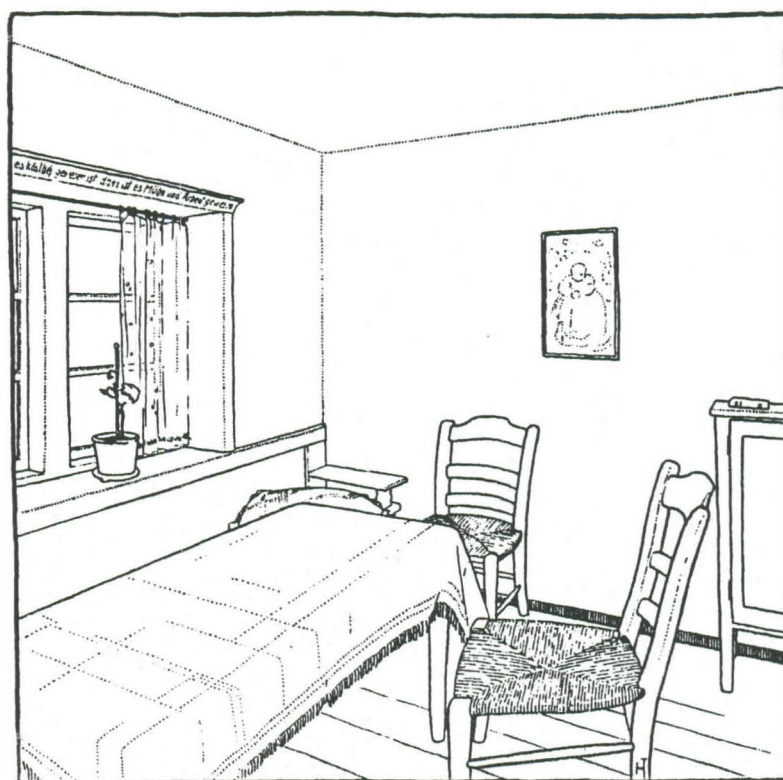
¹⁴⁶Jouko Leskinen, Oulunsalon kunta, haastattelu 13.12.1994; Pöytäkirjaote Oulunsalon kunnasta, suunnittelutoimikunta 3.5.1991, kunnanhallitus 20.5.1991, kunnanvaltuusto 17.6.1991; Liisa Laine, *Kaleva*, 12/1990.

¹⁴⁷”Oulunsalo hakee poikkeuslupia kalamajoille Varjakkaan”, *Kaleva*, 25.4.1995, anon.

Kuva 61. Saksalaisen Heinrich Tessenowin interiööripiirros yksinkertaisesta makuuhuoneesta vuodelta 1911.

Kuva 62. H. Tessenowin interiööripiirros oleskelu- ja ruokailuhuoneesta vuodelta 1911.

VARJAKAN ARKKITEHTUURISTA JA RAKENNUSSUOJELUSTA

VARJAKAN ARKKITEHTUURISTA JA RAKENNUSSUOJELUSTA

Seuraavassa käsitellään nykyisin Varjakassa olemassa olevan, lähinnä Varjakan saarella sijaitsevan 1920-luvun klassistisen rakennuskannan piirteitä sekä rakennussuojelun problematiikkaa.

1920-luvun klassismin aatemaailmasta

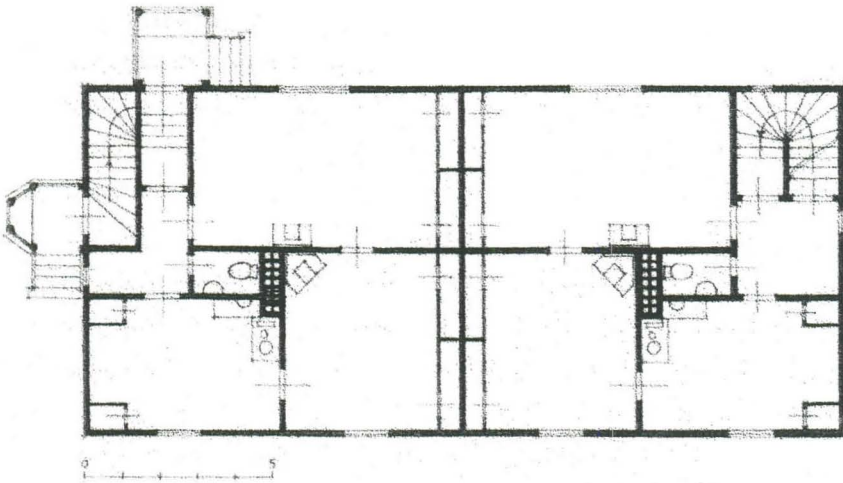
Varjakan sahan ja siihen liittyneen teollisen yhdyskunnan uudistaminen 1920-luvun alussa, suuren tulipalon jälkeen, sattui ajankohtaan, jolloin pohjoismaissa olivat heränneet uudet yhteiskunnalliset ja sosiaaliset aatteet. Ajatukset olivat kansainvälisiä ja ne pyrkiivät edistämään ensimmäisen maailmansodan jälkeistä uudelleenrakentamista sosiaalisesti tasavertaisempaan suuntaan. Tämä heijastui myös arkkitehtuuriin.¹⁴⁸ Varjakan 1920-luvun rakennusten suunnittelija, arkkitehti Harald Andersin välittää suorasanaisemmin Suomen kansalaissodan jälkeisiä tunnelmia toteamalla *Arkkitehti*-lehdessä vuonna 1921 seuraavaa:

*Asuntopulan huojentuminen, hygieenisten asuntojen riittävä hankkiminen on varma keino vastakohtien vähentämiseen eri yhteiskuntaluokkien väliltä ja työrauhan ja työilon palauttamiseksi maahamme.*¹⁴⁹

Jo 1910-luvulla suomalainen nuori arkkitehtipolvi alkoi asettaa kyseenalaiseksi kansallisromantiikan voimakkaan muodonannon ja koristelun arkkitehtuurissa. Paluu arkkitehtuurin peruskysymyksiin johdatti jälleen eurooppalaisen kulttuurin juurille klassismiin. Sitä lähestyttiin nyt kotimaisen

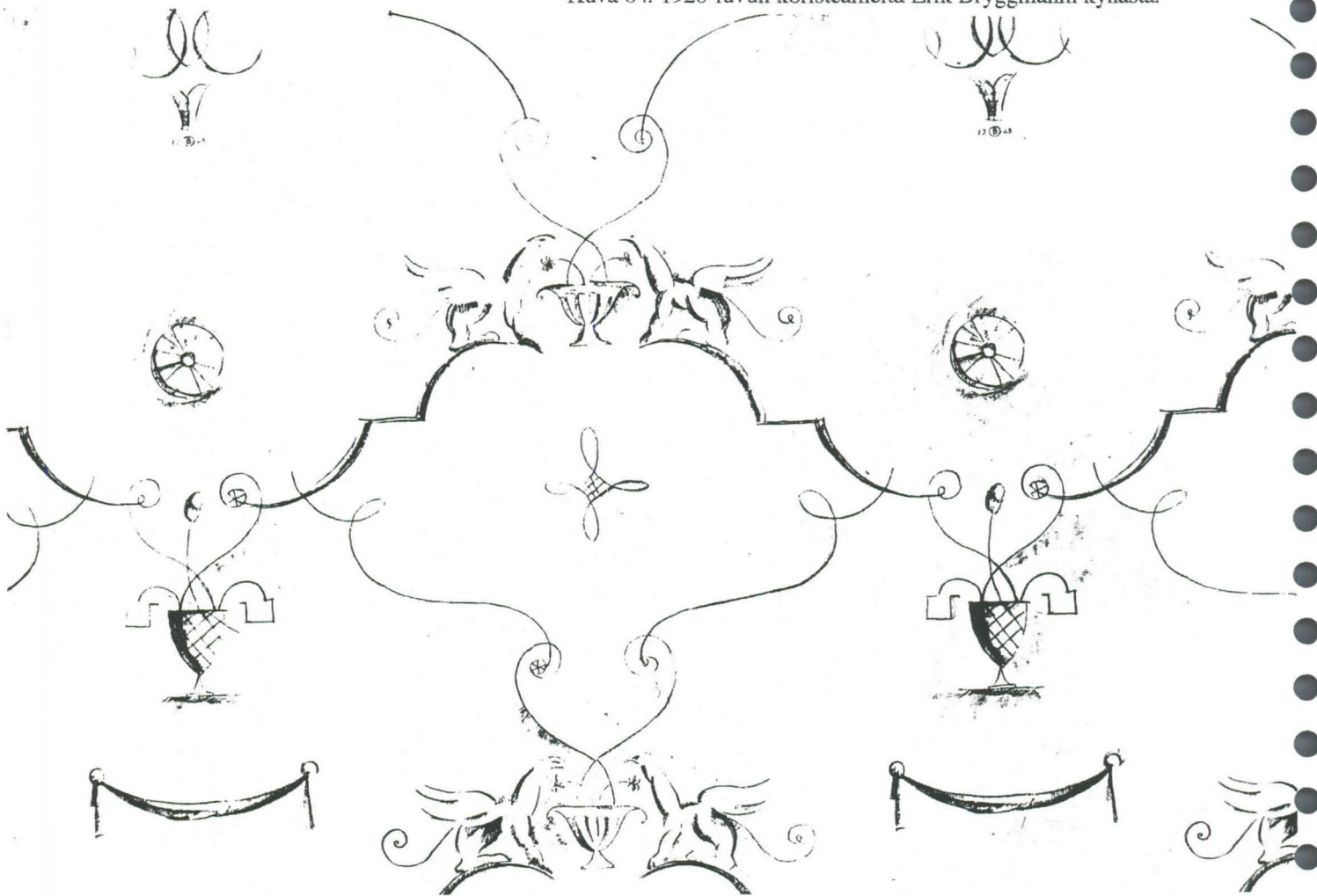
¹⁴⁸Henrik O. Andersson, ”Modern Klassicism i Norden 1910-1930”, *Nordisk Klassicism 1910-1930*, Finlands arkitekturmuseum, Helsingfors, 1982, s. 11-28.

¹⁴⁹Harald Andersin, ”Pienempien asuntotyyppien standardisoiminen”, *Arkkitehti*, 2/1921, s. 9.

Kuva 63. Martti Välikankaan suunnittelema kahden perheen talo
Käpylästä, pohjapiirros

Kuva 64. 1920-luvun koristeaiheita Erik Bryggmanin kynästä.

hiipuvan klassillisen perinteen sijasta tutkimalla Italian nime-
töntä rakennustapaa, *architettura minore* ta. Ihanteeksi muo-
dostui pyrkimys tietynlaiseen anonyymiin arkkitehtuuriin,
jonka esikuvana toimi vuonna 1906 julkaistu Heinrich Tesse-
nowin kirja *Hausbau und dergleichen*, joka esitteli tekijän
suunnitelmia interiöörin kuvineen. Niistä huokui tasapaino ja
terveellisyys – Tessenow antoi uudelle esteettiselle pyrki-
mykselle sosiaalisen sisällön. Suomalaisittain tutkiskelun
kohteeksi kohosivat talonpoikainen rakennuskulttuuri ja sen
yhtymäkohdat Euroopan suuriin kulttuurikausiin sekä vanha
kaupunkikulttuuri. Nyt arkkitehti oli palannut erämaista kes-
kelle yhteiskuntaa.¹⁵⁰

Kaupunki- ja asuntosuunnittelu nousivat myös suoma-
laisten arkkitehtien kiinnostuksen kohteeksi, ja erityisesti
työväestön asunto suunnittelukohteena oli 1920-luvun löytö
ja seurausta sosiaalisesta suunnitteluasenteesta. Myös merkit-
tävimät edistysaskeleet asuntosuunnittelun saralla saavutet-
tiin juuri työväen asuntojen plaanien kehittymisessä, joissa
tessenowilainen tarkoituksenmukaisuuden ja yksinkertaisen
kauneuden ihanne saavutti parhaat tuloksensa. Tästä huomat-
tavimpina esimerkkeinä ovat Martti Välikankaan Puu-
Käpylä, jonka pohjana oli Otto-I Meurmanin ja Birger Bruni-
lan laatima kaava, sekä Gunnar Taucherin Mäkelänkadun
talot Helsingissä. Käpylän talojen rakenne oli rationaalinen ja
ne koostuivat vain muutamista plaanityypeistä. Puurakenteis-
ten talojen julkisivut maalattiin talonpoikaisesti maaväreillä.¹⁵¹

Pääasiassa 1920-luvun arkkitehtuurissa, dekoraatioiden
sijasta, huomio keskittyi muihin arkkitehtuurin ilmaisukei-
noihin, kuten umpipinnan ja aukkojen suhteisiin, erilaisten ti-
lakappaleiden vastakohtaisuuksiin, symmetriaan ja epäsym-
metriaan, säännöllisyyteen ja poikkeamiin, tilasarjoihin, tun-
nelmiin ja assosiaatioon. Rakennusten konstruktio sinänsä ei
ollut 1920-luvulla erityisen kiinnostuksen kohteena, mutta

---

¹⁵⁰Simo Paavilainen, ”1920-luvun klassismi ja kansallinen perinne
Suomessa”, *Abacus*, Suomen rakennustaiteen museo, 1979,
s.98-106; Waltraud Strey (toim.), *Die Zeichnungen von Heinrich
Tessenow*, Kunstbibliothek, Berlin, s.9-11.

¹⁵¹Ibid., Paavilainen, s.114-124; Strey (toim.), s. 9-11.

Kuva 65. 1920-luvulla rakennettu höyrymylly Varjakan saaren konttorin pihapiirissä

Kuva 66. Varjakan saaren konttorin pihapiiriä 1920-luvulla.

tunnusomaisia olivat yksinkertaiset ja perinteiset rakenteelliset ratkaisut. 1920-luvun klassismi yhdisti elämän arjen ja arvokkuuden, näin arkkitehtikunta tuli voimakkaammin mukaan koko rakennetun ympäristön suunnitteluun.¹⁵²

Oulunsalon Varjakan 1920-luvulla rakennetussa uudessa sahayhdyskunnassa on sovellettu aikakautensa ajatuksia. Se edustaa – yhä hyvin säilyneenä – tyypillistä saarisahayhdyskuntaa. Sahayhdyskunta jakautui kahtia: tuotannolliset rakennukset olivat omana, aluetta hallitsevana kokonaisuutenaan, asuntoalueet konttoreineen ja talousrakennuksineen omana. Tyypillistä aikakauden höyrysahojen kohdalla oli, että varsinaisten puurakenteisten sahalaitosten suunnitteluun ei yleensä pestattu arkkitehtia, vaan niiden suunnittelusta vastasivat teknisten laitteiden toimittajat tai sahan ammattimiehet. Asuntoalueet niihin liittyvine muine rakennuksineen pyrittiin puolestaan rakentamaan arkkitehtuuriltaan mahdollisimman korkeatasoisiksi, uudenaikaisiksi ja viihtyisiksi. Asuntoalueet ryhmittivät usein raitin varrelle, johon sijoittuivat myös tärkeimmät palvelut. Näihin rakennuksiin sijoittui yleensä vain osa työväkeä ja suuri enemmistö rakensi pikku mökkinsä sahojen jätepuusta lähialueille.¹⁵³

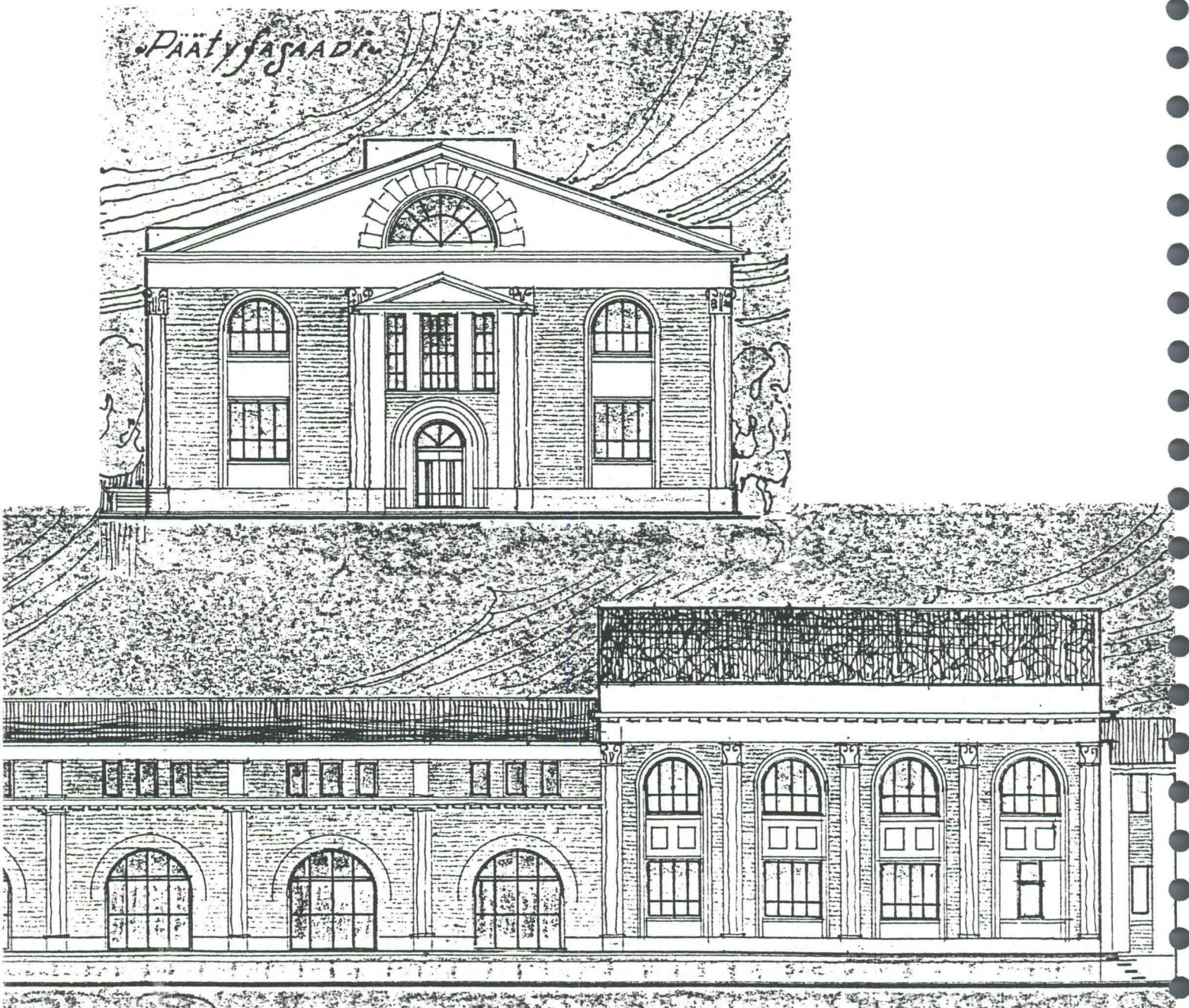
Klassismin kaikuja Varjakassa

Varjakan tuotantorakennusten suunnittelijaa ei ole tiedossa ja nykyisin niistä on jäljellä ainoastaan kivijalkoja ja jäänteitä maastossa. Mantereen 1930-luvulla purettujen Kukon- ja Finninkatujen sekä saaren asuntoalueen suunnittelusta vastasi Oulusta silloin jo Helsinkiin muuttanut, entinen lääninarkkitehti Harald Andersin. Hän loi uuden Varjakan 1920-luvun klassismin henkeen. Suunnitelmia esiteltiin aikakautensa edistyksellisenä asuntotuotantona – Käpylän rinnalla – *Arkkitehti*-lehdissä vuosina 1921, 1922, 1923 ja 1925.

¹⁵²Ibid., Paavilainen, s.122-124.

¹⁵³Timo Kantonen, *Satakunta sahaa Suomessa, kulttuurihistoriallisesti merkittäviä saharakennuksia- ja ympäristöjä*, inventointiraportti 15.11.1994, Museovirasto, rakennushistorian osasto, s. 10-12.

Kuva 67. Harald Andersin suunnitelma Oulun uudeksi Pakkahuoneeksi 1914, projekti.

Arkkitehti Harald Andersin 1883-1936

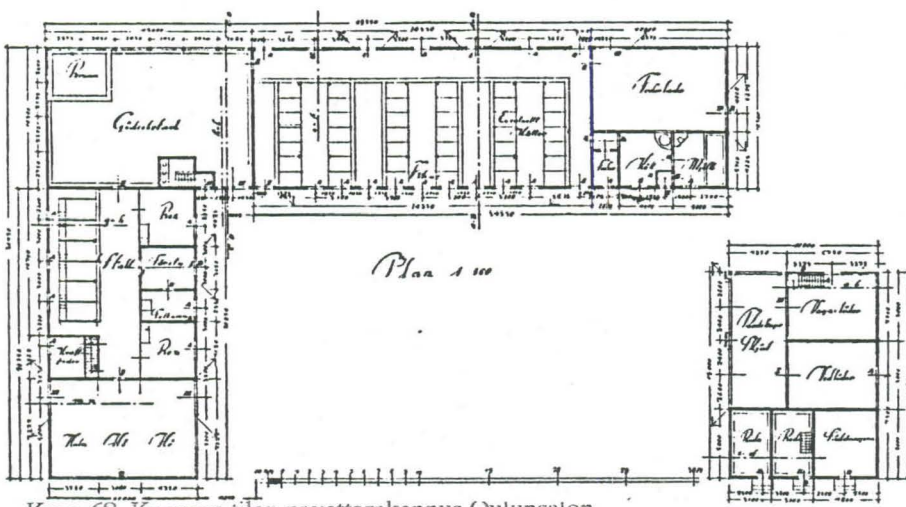
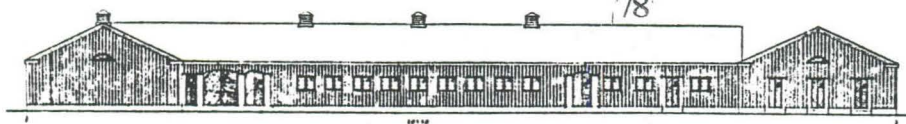
Harald Andersin oli syntynyt Viipurissa 17.3.1883, opiskeli Dresdenin teknillisessä korkeakoulussa vuosina 1904-05 ja valmistui arkkitehdiksi Suomen polyteknillisestä opistosta vuonna 1906. Hän teki useita opintomatkoja Euroopan maihin. Virkatehtävissä hän oli muun muassa: ”Ylimmäinen arkkitehti” Yleisten rakennusten Yli-hallituksessa 1907, Oulun viimeinen Venäjän vallan aikainen lääninarkkitehti 1909-1917, 1. arkkitehti Ylihallituksessa 1917-1919 ja ylimmäinen asemakaavaopin opettaja teknillisessä korkeakoulussa 1925-1936 ja Helsingin kaupungin rakennustarkastaja 1926-1936. Andersin kuoli Helsingissä vuonna 1936.¹⁵⁴

Seuraavassa luettelo hänen Pohjois-Suomeen suunnitelmistaan kohteista, Varjakan lisäksi, :

- asuin -ja liiketalo, Aleksanterinkatu 25, Oulu – 1910, purettu
- asuinrakennus, Koulukatu 19, Oulu – 1910
- Oulun Osuuskauppa, Pakkahuoneenkatu 30, Oulu – 1910-1915-1920
- As. Oy. Puistola, Isokatu 16, Oulu – 1910, alunperin myös elokuvateatteri, joka on muutettu liikehuoneistoksi
- Kansan Tahto, Mäkelininkatu 29, Oulu – 1913
- Inarin pappila, Inari – 1913
- Oulun lääninvankilan betonipiiraita – 1913
- Oulun uusi Pakkahuone – 1914, projekti
- Pelastusarmeijan talo, Pakkahuoneenkatu 17, Oulu – 1915, purettu
- Tuiran kirkko, Oulu – 1916, laajennettu useasti
- ehdotus palaneen korttelin uudelleen rakentamiseksi, nykyisen Mannerheimin puiston paikalle, Oulu – 1916, projekti
- ehdotus leikkipaikaksi, Oulu – 1916, projekti
- Oulun läänin maanmittauskonttorin ympäristö, Oulu – 1917, projekti

---

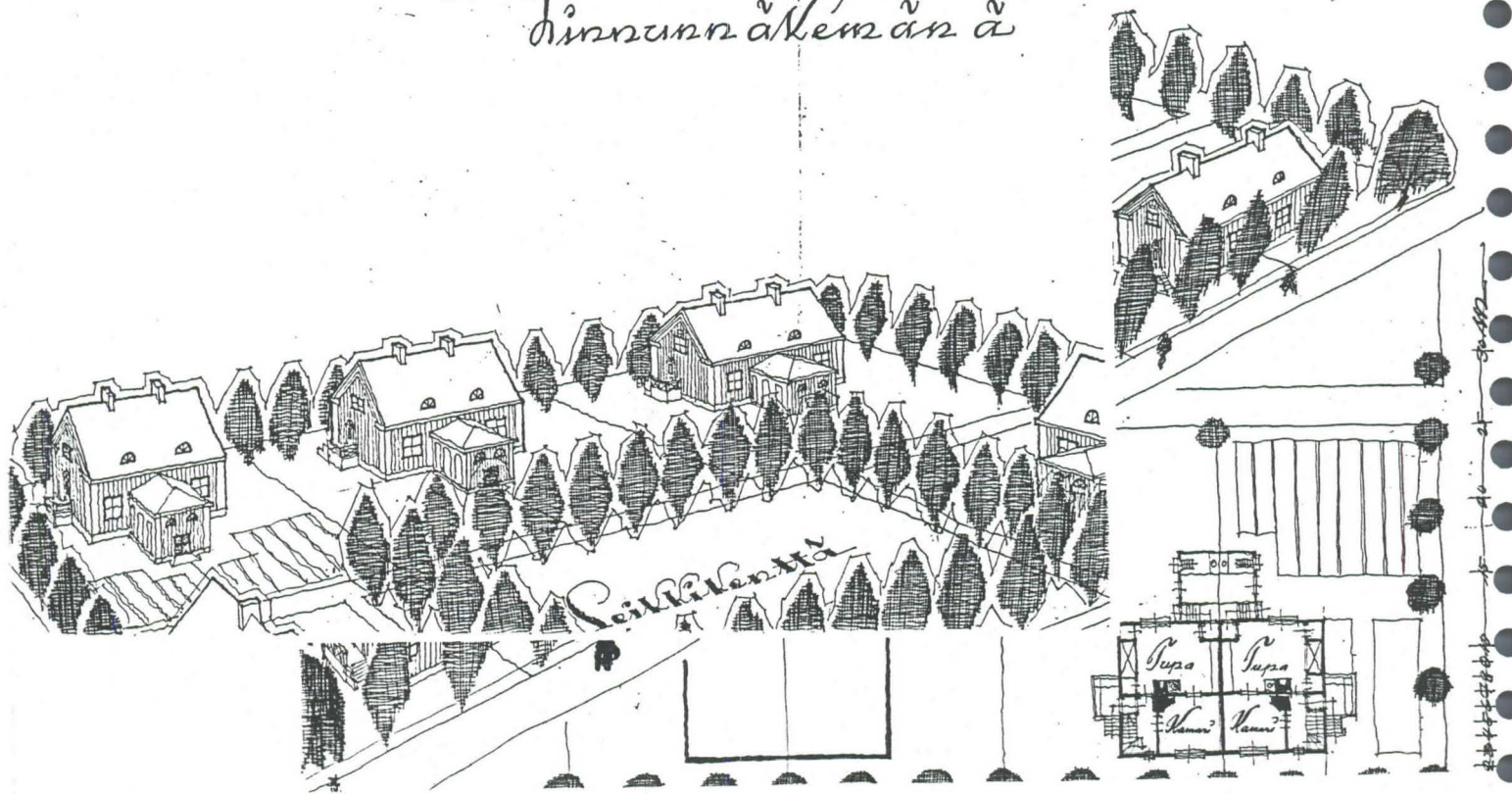
¹⁵⁴Jorma Teppo, *Oulun lääninarkkitehdit J Oldenburgista H. Andersiniin*, näyttelyluettelo, 1978, s. 14.; Suomen rakennustaiteen museo, arkisto.

Kuva 68. Kosusen tilan navettarakennus Oulunsalon Varjakassa, projekti.

Kuva 69. Otteita Andersinin ehdotuksesta työväenkortteleihin nro V ja VI, Oulussa 1918.

Ehdotus Työväen asuinkortteleihin Oulussa Linnunmäen alueella

- ehdotus sankarihaudaksi Pokkitörmälle, Oulu – 1918, projekti
- ehdotus työväenkortteliksi V ja VI kaupunginosaan, Oulu – 1918, projekti
- puuhuviloita tyyppiirustuksilla, Tuira, Oulu – purettu
- kuusi asuinrakennusta tyyppiirustuksilla, Pateniemi, Porila, Oulu – 1920-luku
- Kosusen tilan asuin- ja ulkorakennukset, Oulunsalo – 1920, osittain toteutettu
- lisäksi useita kaupunkirakennusten vesi- ja viemärlaitteistojen rakentamisperusteita.¹⁵⁵

Edellisistä merkittävin on Puistolan asuin- ja liiketalo, jossa käytettiin rakennusteknillisiä uutuuksia, mm. välipohjat tehtiin rautabetonista, halkojen kuljetusta varten asennettiin hissit ja kylpyhuoneet varustettiin lämmityslaitteilla.¹⁵⁶

Rakennustaiteen museossa olevien vähäisten tietojen mukaan Andersinin erikoisalaa olivat tehdasrakennukset ja työväensiirtolat. Lisäksi hän teki kaavoitustöitä, mm. Porin yleiskaavan ja Rauman asemakaavan sekä suunnitteli monia maatalousrakennuksia.¹⁵⁷ Andersin nuoruuden työt edustivat lähinnä kansallisia piirteitä soveltavaa Jugendtyyliä¹⁵⁸, myöhemmin 1920-luvun klassismin ihanteet ilmenivät voimakkaasti hänen töissään.

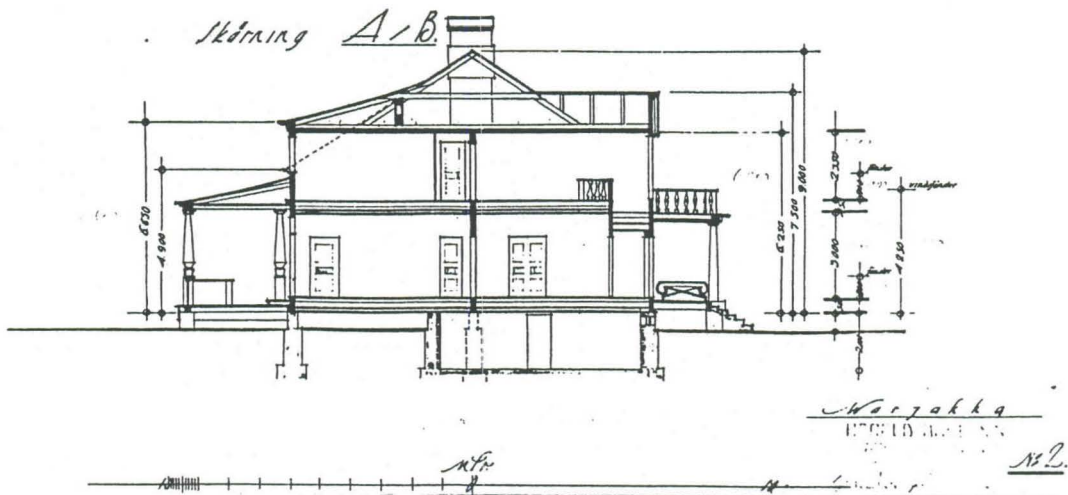
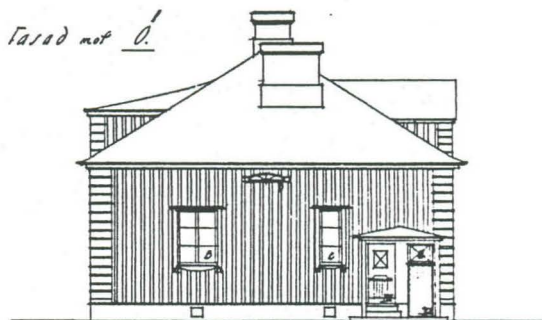
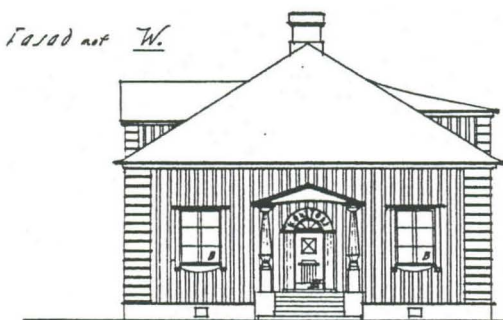
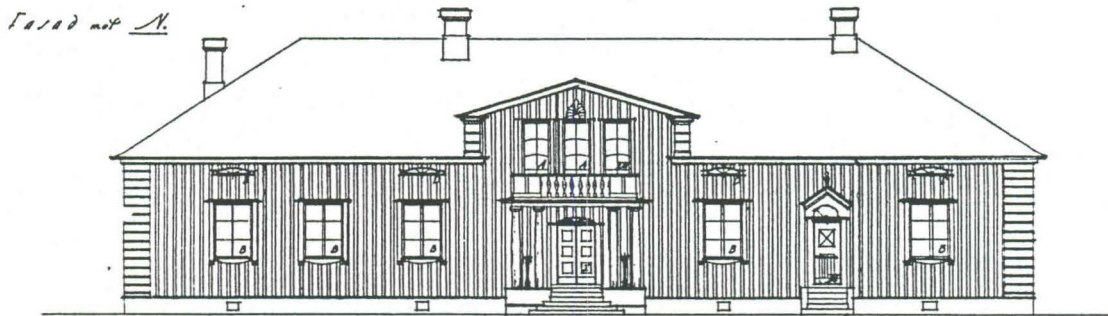
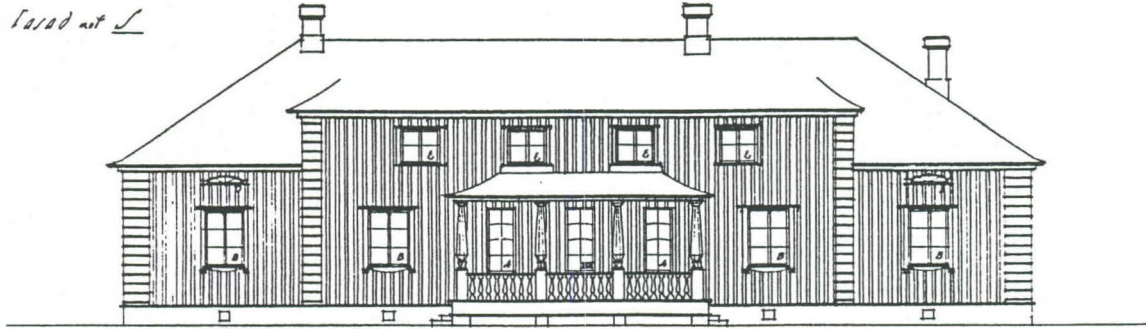
¹⁵⁵Jorma Teppo, *Oulun lääninarkkitehdit J Oldenburgista H. Andersiniin*, näyttelyluettelo, 1978, s. 14.; Suomen rakennustaiteen museo, arkisto; Oulun yliopisto, arkkitehtuurin historian laboratorio, arkisto; Oulun maakunta-arkisto; Oulun kaupunki, arkisto; *Oulu* -lehti, 3/1985; Ahonen Raimo, arkkitehti; *Arkkitehti* -lehti 1/1995.

¹⁵⁶Teppo, loc.cit.

¹⁵⁷Suomen rakennustaiteen museo, arkisto.

¹⁵⁸Teppo, loc.cit.

Kuva 70. Harald Andersinin tekemä saaren konttorin suunnitelma, joka on toteutettu peilikuvana.

Andersin ja Varjakka

Varjakan alueen suunnitelmista ei ole löytynyt varsinaista asemapiirrosta, mutta kylläkin yksittäisiä signeerattuja rakennuspiirustuksia. Vahva kokonaisajattelu leimaa 1920-luvun rakennusvaihetta – ellei aivan jokainen rakennus nyt suoraan Andersinin kynästä lähtenyt, niin toteutus ainakin seuraa samaa henkeä.

Seuraavassa luettelo yhä tallella olevista Andersinin suunnitelmista Varjakkaan 1920-luvulta:

- konttorirakennus ja johtajan asunto rakenne- ja porrasedetaljeineen
- kolmen perheen asuinrakennus porrasedetaljeineen; sijaitsi edellä mainitun kanssa samassa pihassa
- kahden perheen asuinrakennus porrasedetaljeineen; sijaitsi samassa pihapiirissä
- kolme erilaista talousrakennustyyppiä
- Kosusen navetta ja asuinrakennus (Varjakan maatila).¹⁵⁹

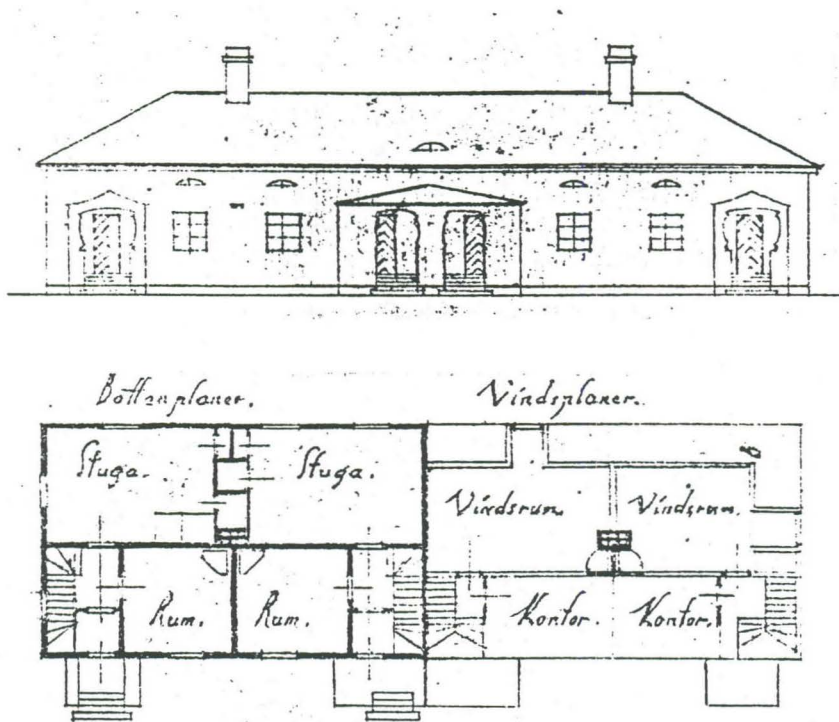
Andersin julkaisi 1920-luvun alussa *Arkkitehti*-lehdessä Varjakan suunnitteluideologiaa hyvin kuvaavia artikkeleita. Niistä ilmenee hänen aito kiinnostuksensa nimenomaan teollisten yhdyskuntien rakentamiseen ja asuntorakentamisen standardisoimiseen. Hän viittaa suomalaiseen kansanrakentamiseen – sen loogiseen rationaalisuuteen – ja toteaa näin ihmisellä aina olleen luonnollisen pyrkimyksen standardisoimiseen, toimintojen järjeistämiseen.

*Kuten tässä näemme on elämä itse luonut ne standardityypit, jotka kyseessä olevana aikana tulivat käytäntöön....Ne yhdyskunnat, joilla on suurimmat edellytykset saman tien kulkemiseen, ovat teollisuusyhdyskunnat, koska niissä tarvittavien tyyppien lukumäärä ei ole varsin suuri.*¹⁶⁰

¹⁵⁹Oulun maakunta-arkisto; Oy Veitsiluoto Ab:n arkisto.

¹⁶⁰Harald Andersin, ”Pienempien asuntotyyppien standardisoiminen”, *Arkkitehti* - lehti, 2/1921, s.4.

Kuva 71. Neljän perheen talo Varjakassa, luonnos Harald Andersin.

Kuva 72. Kolmen perheen talo konttorin pihapiirissä alkuperäisessä asussaan 1920-luvulla. Purettu 1930-luvulla.

Näitä ajatuksia hän pääsikin suoraan soveltamaan uuden Varjakan sahayhdyskunnan suunnittelussa. Kaavallisena pyrkimyksenä hänellä oli erottaa toisistaan asuin- ja teollisuusalueet, sekä muodostaa omat alueensa julkisille palveluille. Rakennustaiteellisesti ja esteettisesti hyvän ympäristön luominen kaikkien eri käyttäjäryhmien kannalta oli tärkeää sekä maaston tarjoamien mahdollisuuksien huomioon ottaminen.¹⁶¹

Varjakan saarella sijaitsevat uudet saharakennukset rakennettiin 1920-luvulla vanhan sahan läheisyyteen saaren etelärannalle. Lähelle saaren itäpäättä sijoitettiin tärkeimmät rakennukset, konttori- ja sahanjohtajan asunto puutarhoineen ja sen läheisyyteen virkailijoiden kolmen - ja kahden perheen talot. Tästä itään saaren sisäosiin päin sijoitettiin maaston harjannetta myötäillen kuuden samanlaisen paritalon rivistö. Näiden jatkeena oli suuri virkailijoiden talo kauppoineen ja lähinnä työväestölle tarkoitettu ruokala sekä paloasema, sahan läheisyydessä. Rakennusten sijoittelussa, edellä mainittujen asioiden lisäksi on huomattavissa myös selvä hierarkkinen järjestys – vaikkakin Andersin itse on todennut, että kaikissa yhteiskuntaryhmissä tilantarve on sama ja eroavaisuudet johtuvat lähinnä yksilöllisistä näkökohdista ja henkilökohtaisesta mausta. Andersin oli paneutunut perusteellisesti erilaisten asuntotyyppien kehittämiseen ja myös työväestön asunnon tuli hänen mielestään vastata toimivuudeltaan ja viihtyvyydeltään perheen inhimillisiä tarpeita.¹⁶²

Seuraavassa lainaus artikkelista, jossa hän kuvailee, millainen tulisi olla työväen asunnon perustyyppi. Hänen suunnittelemansa pohjaratkaisut muistuttavat Heinrich Tessenowin esittämiä ja Välikankaan Käpylän plaaneja. Seuraavan kuvauksen mukaan, täydellisesti, on toteutettu Varjakan saaren paritalot.

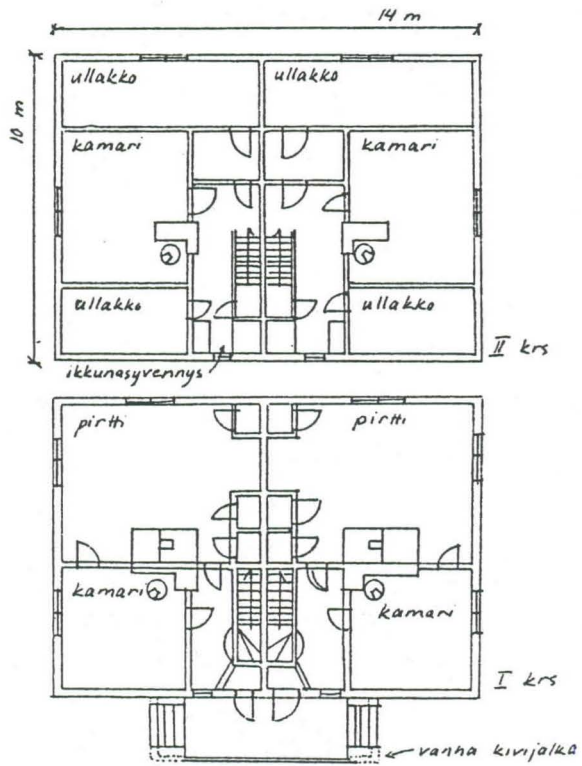
Työväenasunnon perustyyppin tulee olla seuraava. Pohjakertaan sijoitetaan tupa eli arkihuone ja kamari, vinttikertaan taasen, paitsi omaa ullakkoa, pienempi vinttihuone. Sääntönä on, että tupa on suurin huone ja että se sijoitetaan auringon puolelle. Siellä oleskelee perhe kaiken päivää, siellä valmistetaan ruoka, siellä tehdään kaikki askareet; se on päivähuone.

---

¹⁶¹Ibid., s.4-5.

¹⁶²Ibid.

Kuva 73. Varjakan saaren paritalojen pohjapiirroksat, vuonna 1989 tehdyn inventoinnin mukaan.

Kuva 74. Paritalo alkuperäisessä asussaan 1920-luvulla.

Sitäpaitsi voidaan huoneeseen järjestää makuusijat tyttärille. Kamari taasen on vanhempien makuuhuone. Eteisestä vie porras ullakkohuoneeseen, joka on poikain makuuhuone ja jota voidaan käyttää vuorotyöläisen päivämakuuhuoneena.

Asunto on niin suunniteltava, että sen läpituulettaminen käy päinsä. Asuntotyyppi, jossa on 4 perhettä sijoitettuna kukin yhteen nurkkaukseen, on epähygieeninen, koska jokin perheistä tässä tapauksessa sijoitetaan varjon puolelle ja koska rakennuksen tehokas läpituulettaminen on mahdotonta.¹⁶³

Toimivuus ei rajoittunut vain itse asuntoon sisälle, vaan aikakautensa ihanteiden mukaan asukkaille piti taata kohtuulliset mukavuudet, tietty yksityisyys sekä mahdollisuus hyödylliseen ja virkistävään puutarhaviljelykseen.¹⁶⁴

Perheen tulee olla täysin eristetty naapuristaan, kullakin tulee olla oma ullakko, kellari, halkovaja ja oma käymälä. Edustalla tulee olla pienempi kuisti ja kullakin perheellä oma eristetty puutarhatilkkunsa. .... hyväksyessämme tämän perustyyppin olemme hyvällä alulla pyrkiessämme kohottamaan ruumiillisen työntekijän elintasoja.¹⁶⁵

Varjakkaan rakennettiin asukkaille sen ajan parhaat mukavuudet, olosuhteet huomioon ottaen. Kaikilla oli omat ullakohuoneensa, varastonsa ja viljelyspalstansa. Yhteisessä käytössä oli monia saunoja sekä leipomatupa. Lisäksi taloissa oli sähköt ja mantereella katuvalot. Aikalaisista muun muassa oulunsalolainen Esko Vuoti kiittää hyvää rakennustapaa, jossa on ajateltu toimivuutta ja viihtyisyyttä.¹⁶⁶

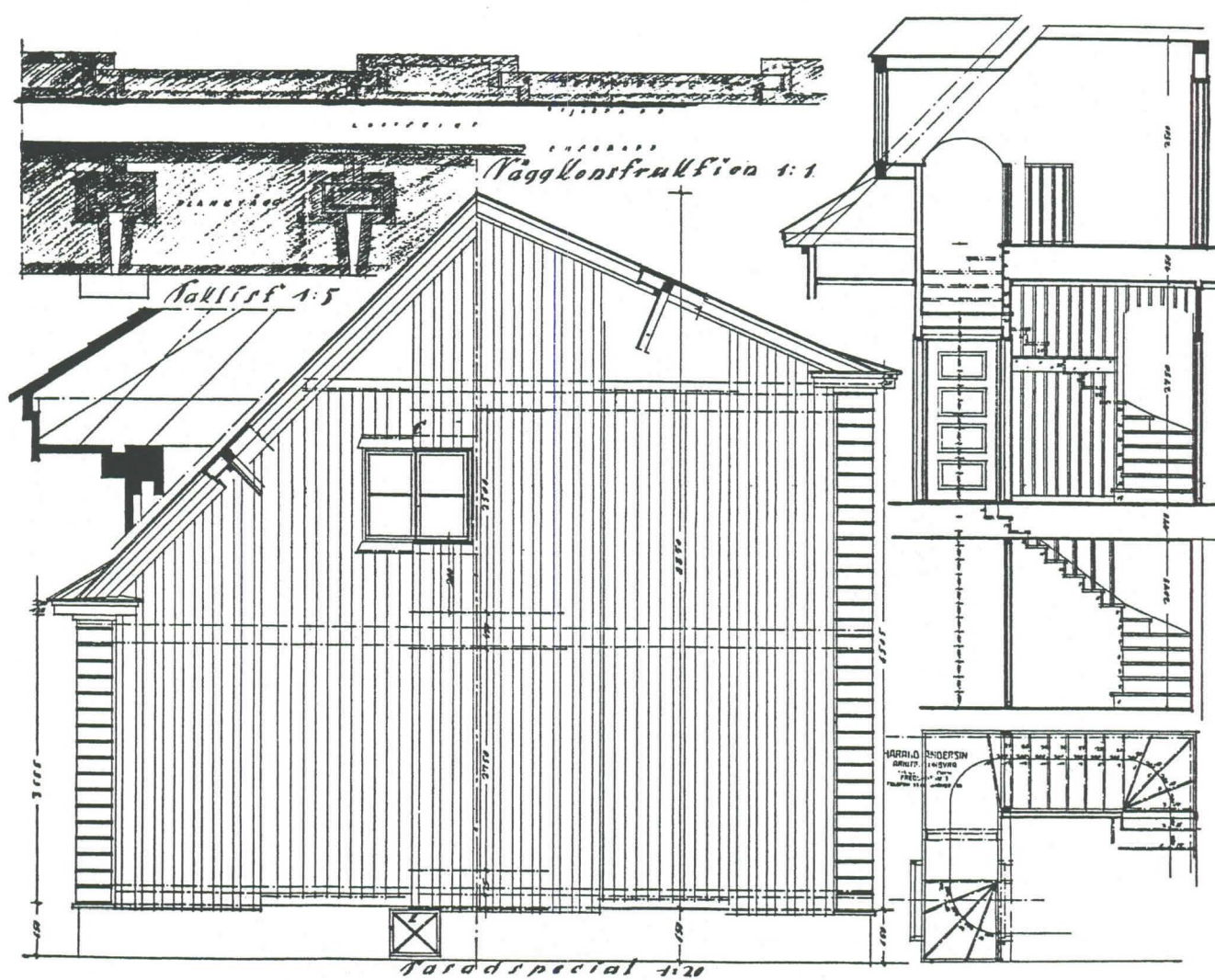
¹⁶³Ibid., s.5.

¹⁶⁴Ibid.; Otto-Iivari Meurman, "Omakotialueitten suunnittelu ja järjestely", *Arkkitehti*, 6/1925, s.71.

¹⁶⁵Ibid., s.5.

¹⁶⁶Kyösti Meinilä, "Esko Vuotin haastattelu Varjakan rakennusperinteestä", Oulun yliopisto, arkkitehtuurin historian laboratorio, 1988.

Kuva 75. Harald Andersinin yksityiskohta Varjakan paritalon rakenteesta; pääty ja ulkoseinä.

Kuva 76. Harald Andersinin yksityiskohta portaasta Varjakan paritaloihin.

Rakennustekniikasta ja arkkitehtuurin piirteistä

Varjakan 1920-luvun rakennuksissa käytettiin hyvin kattavasti pystyhirsitekniikkaa – muu muassa kaikissa ulkoseinissä, asuinrakennusten väliseinissä ja jopa paloaseman letkutornissa. Kyseisellä tekniikalla päästiin rakenteiden elämättömyyteen ja nopeaan toteutukseen, mutta tämä edellytti rakennusosilta korkealaatuista esivalmistusta, kuivatusta ja mittatarkkuutta.

Varjakassa Andersin pääsi soveltamaan ajatustaan rakentamistapojen standardisoimisesta, joka käsitti puutavarakokojen yhtenäistämisen ja rakennusosien esivalmistuksen, sekä ikkunoiden ja ovien sarjavalmistuksen.¹⁶⁷

Seuraavassa on katkelma Andersinin kirjoittamasta *Arkkitehti* -lehden artikkelista, niistä rakennustavoista, joita hän oli pyrkinyt standardisoimaan. Tämä on myös tarkka selostus Varjakan rakennusten rakennustekniikasta, pystyhirsirakennetta – tai pystylankkurakennetta, kuten Andersin sitä itse nimitti – käyttäen:

Käytäntöön tulevat rakennusaineet – 2¹/₂” x 4” lankut – spontataan niin kuin läpileikkaus osoittaa ja katkaistaan osiin, joita tarvitaan sileässä seinässä, ikkunoiden alla ja päällä sekä ovien päällä, laaditun erikoisluettelon mukaisesti; kuivataan huolellisesti ja pannaan varastoon. Tarvittaessa pystytetään puut pohjapelkan päälle, välipelkka asetetaan paikoilleen, tämän jälkeen tehdään yläkerta samalla tapaa. Lattiapelkat sijoitetaan samalla paikoilleen loviin, jotka jo etukäteen ovat vuoliaisiin tehdyt.

*Ikkunat ja ovet, jotka myös standardisoidaan, asetetaan paikoilleen valmiiksi pohjattui-
na, raudoitettuina, varustettuina laseilla, saranoilla, ym.*

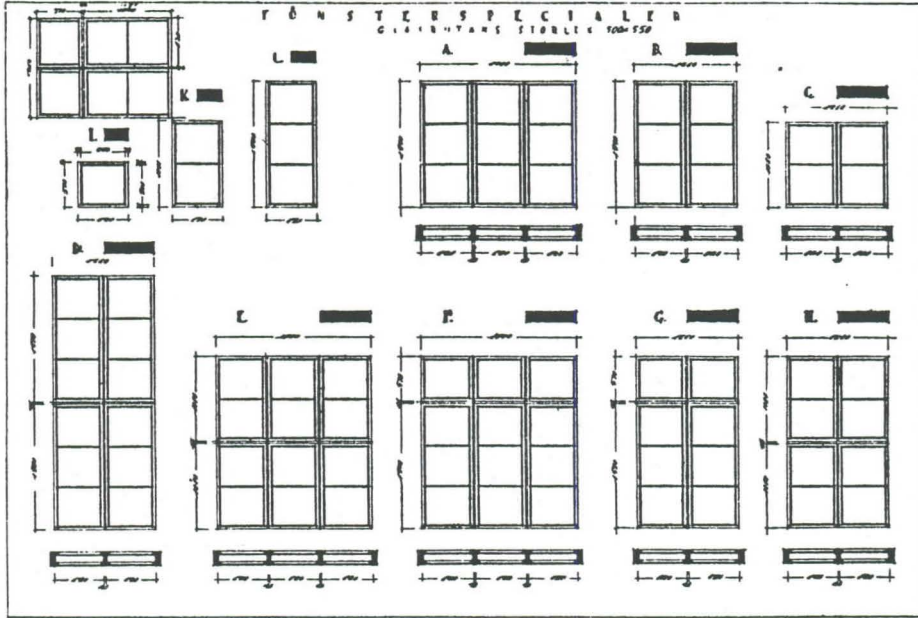
*Täten valmistuu rakennuksen runko nopeasti ja työteho on suurin mahdollinen.*¹⁶⁸

Pystyhirret tai lankut seinärakennetta varten voitiin kätevästi valmistaa sahalla. Varjakan taloissa kuivat, höylätyt seinälankut on yhdistetty toisiinsa kielipontilla eli pystyhirsien ponttiin asettulla rimalla. Ne on pystytetty kivijalan päällä makaavan hirsikerran varaan, ikkunoiden ylä- ja alapuolella on vaakahirsi palkkina ja makaavat hirsikerrokset on myös välipohjan kohdalla sekä räystään alla.

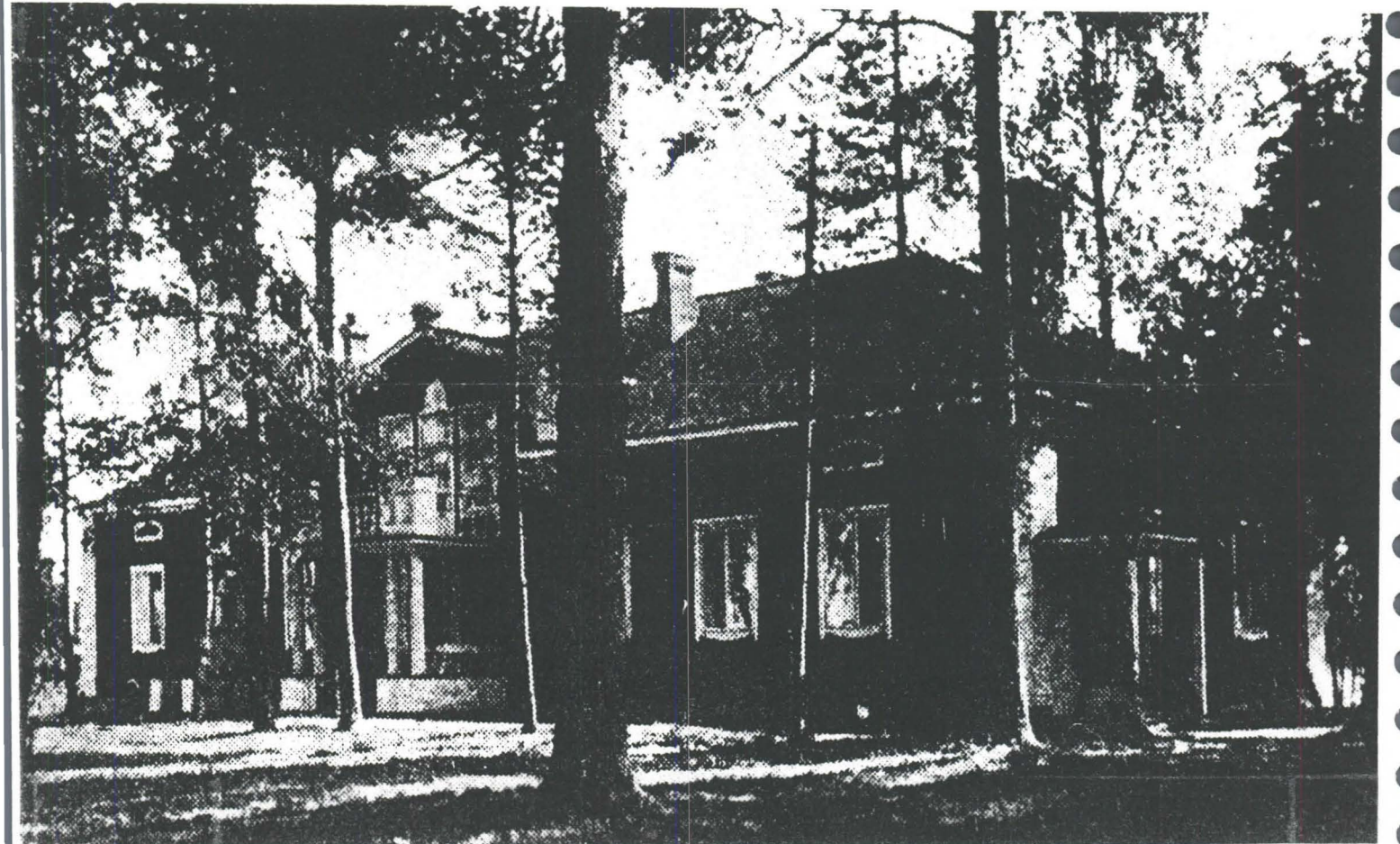
¹⁶⁷Harald Andersin, ”Pienempien asuntotyyppien standardisoiminen”, *Arkkitehti*, 2/1921, s. 5-9.

¹⁶⁸Ibid., s. 8.

Kuva 77. Andersinin "normaali-ikkunoita"

Kuva 78. Saaren konttorirakennus alkuperäisessä asussaan

Hirsiseinän ulkopuoli on ensin koolattu, verhottu tervapaperilla ja pontatulla pystylautaverhouksella. Sisäpuolelta hirsiseinät on päällystetty paksulla pinkopahvilla eli ”Oulupahvilla”, joka on tapetoitu. Rakennusten väliseinät on tehty ohuemmasta pystylankusta samalla periaatteella. Kattorakenteet, joihin kuuluvat pystypuut, vasat, kattotuolit kannattimien ja kitapuineen, on tehty vankasta sahatusta puutavaraista. Ne myös esivalmistettiin ja näin saatiin katto nopeasti päälle ja päästiin sisustus- ja verhoustöihin. Lamasalvostekniikata poiketen seinäpinnat voitiin verhota heti, koska painumista ei rakenteessa tapahdu.¹⁶⁹

Kaikissa Varjakan 1920-luvun asuinrakennuksissa on rossipohjarakenteiset alapohjat sekä paksut, puurakenteiset, väli- ja yläpohjat. Ne on täytetty orgaanisilla aineksilla, kuten sahanpurulla, kutterilastulla ja sammalella. Vesikattona on rakennuksissa alunperin ollut sementtikattotiili, jotka on korvattu joko uusilla sementtikattotiilillä, kolmiorimahuovalla tai konesaumattulla peltillä.

Varjakan rakennuksissa esiintyvä pystyhirsirakenne on Suomessa melko harvinainen. Rakenteen yksityiskohtaisia teko-ohjeita löytyy kyllä alan kirjallisuudesta, muun muassa arkkitehti G.E.Aspin vuonna 1903 laatimasta teoksesta *Huonerakenteiden oppi, puurakenteita* ja rakennusmestari Oskari Suomelan kirjassa *Käytännöllinen rakennusopas pienviljelijöitä varten*, vuodelta 1915.¹⁷⁰ Kirjoissa on muutenkin selostettu seikkaperäisesti vuosisadan alun rakennustekniikkaa. Ruotsalaiset ja norjalaiset ovat sen sijaan käyttäneet tekniikkaa 1800-luvun lopulta aina 1940-luvulle saakka. Sitä kehiteltiin koko ajan rakenteiden, verhoustapojen ynnä muiden osalta myös useampikerroksisten rakennusten tekoon soveltuvaksi.¹⁷¹

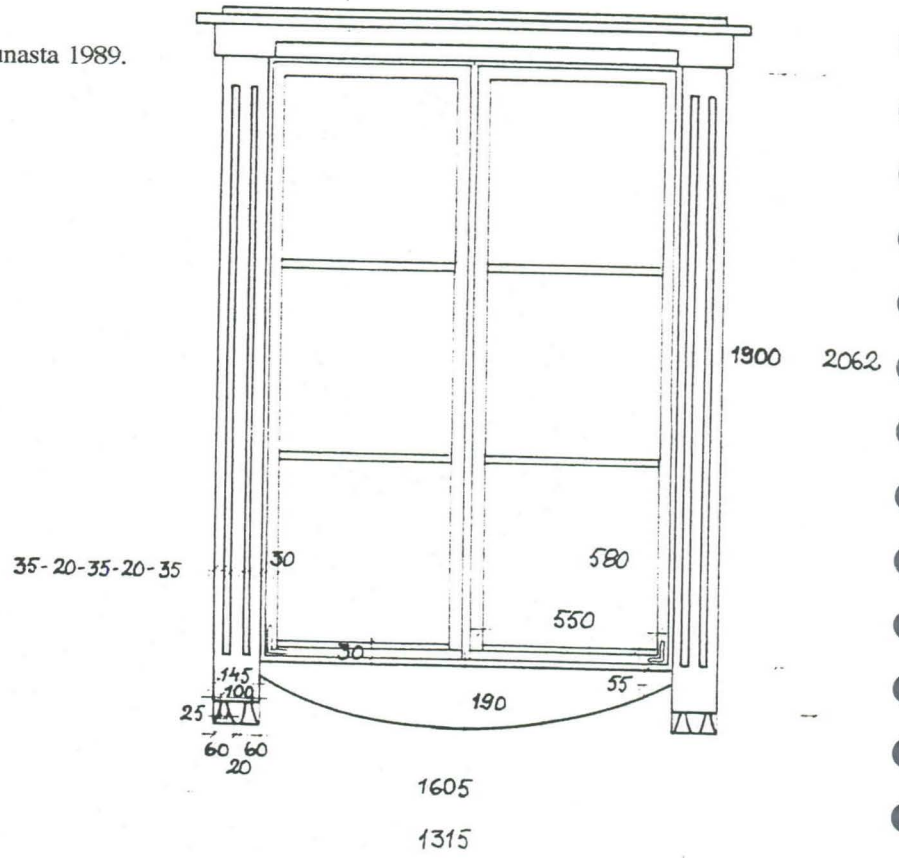
Varjakan 1920-luvun rakennusten ulkoarkkitehtuurissa ovat leimaavina harmoniset, tasapainoiset suhteet ja harkitut yksityiskohdat. Rakennuksia ikään kuin kannattelevat jyh-

¹⁶⁹Ibid.,

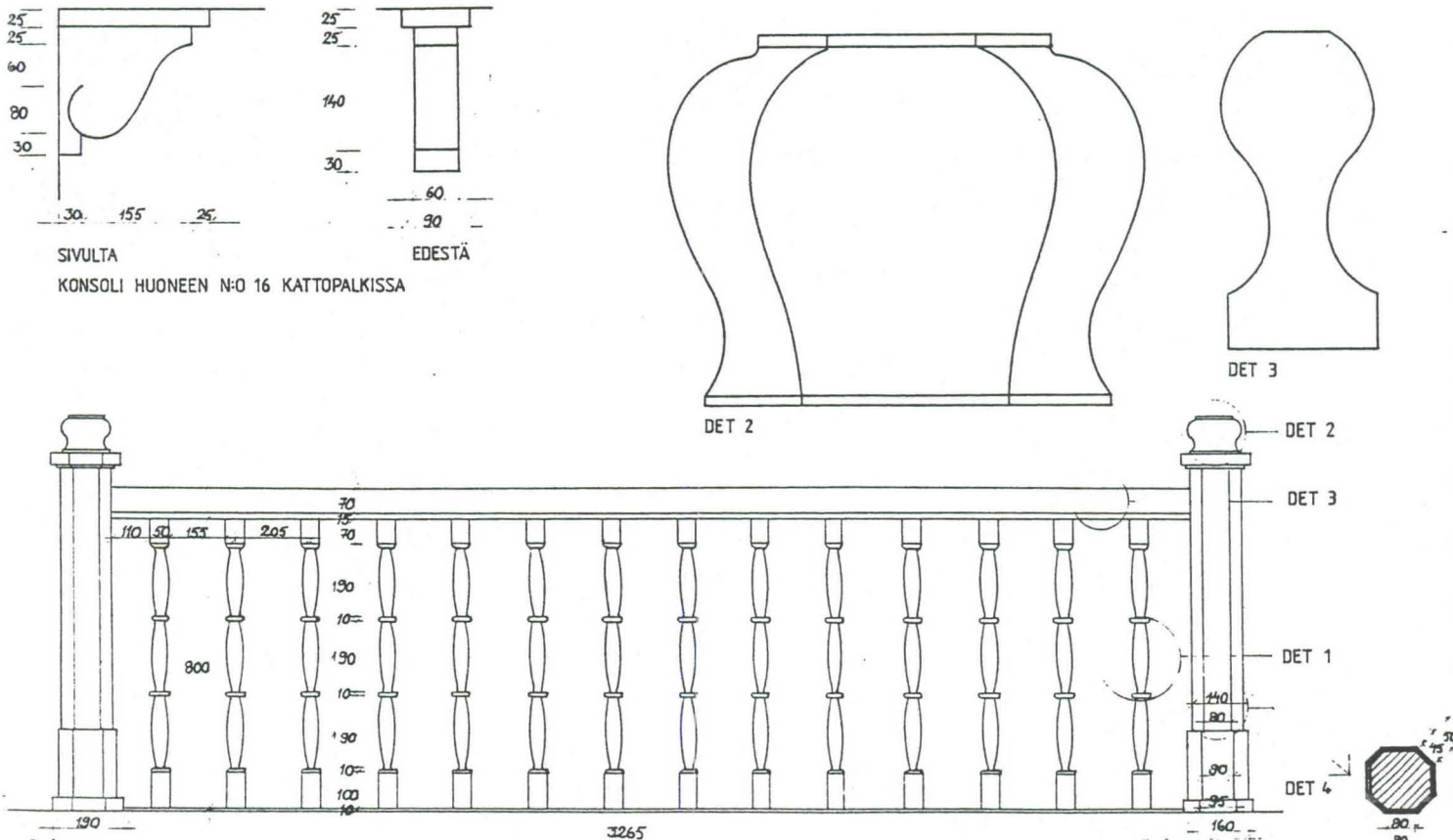
¹⁷⁰G.E. Asp, *Huonerakenteiden oppi, puurakenteita*, Turku 1903, s. 15-16.; Oskari Suomela, *Käytännöllinen rakennusopas pienviljelijöitä varten*, Wsoy, Porvoo, 1915, s. 37-38.

¹⁷¹Cecilia Björk, Per Kallstenius, Laila Reppen, *Så byggdes husen 1880-1980*, Statens råd för byggnadsforskning, Stockholms stadsbyggnadskontor, Stockholm, 1983, s. 26-29.

Kuva 79. Mittauspiirustus konttorin ikkunasta 1989.

Kuva 80. Mittauspiirustus konttorin pääportaan kaiteesta 1989.

keät, vaakalaudoitetut, valkeiksi öljymaalatut nurkkapilasterit ja matalaprofiilinen punamullattu ulkoverhouslauta muodostaa seinästä yhtenäisen pinnan, jota kookkaat ruutuikkunat jäsentävät. Laaja kattopinta, kauniisti kaartuvine räystääineen muodostaa sille plastisen vaipan. Suurikokoiset kuusiruutuiset ikkunat ovat rakennuksen ulkopinnassa. Ikkunapuitteet ovat profiililtaan hyvin sirot. Alkuperäiset sisäänkäynnit ovat muodostuneet muotoiltujen pilarien kannattamista katoksista ja ne ovat olleet olennainen osa rakennusten ulkoarkkitehtuuria, rikastuttaen sen jyhkeätä kokonaisvaikutelmaa. Detaljointi on tyypillistä 1920-luvun aihemaailmaa lehvä- ja medaljonkiaiheineen.

Sisäarkkitehtuurin olennainen piirre on tilojen selkeys, valoisuus ja avaruus, sekä kauniisti detaljoidut ovet ja porrasrakenteet. Alkuperäinen ultramariininsininen seinätapetointi on luonut tiloille oman intiimin tunnelmansa. Huonejako ei noudata symmetriaa, vaan on suunniteltu vastaamaan käytännön asettamia tarpeita.

Andersinin Varjakan rakennusten arkkitehtuurissa on myös runsaasti samoja piirteitä kuin aikalaisensa Heikki Siikosen 1920-luvun maaseuturakennuksissa. Siikonen julkaisi vuonna 1929 kirjan *Millaiseksi rakennan taloni*, jossa hän pohtii samoja teemoja kuin Andersin.¹⁷²

---

¹⁷²Siikonen Heikki, *Millaiseksi rakennan taloni*, WSOY, Porvoo, 1929.

Näkemyksiä rakennussuojeluun

Varjakan tiimoilta käydyssä keskustelussa on harvoin nostettu esille rakennussuojelullisia näkökohtia alueen merkitystä ja tulevia käyttömuotoja arvioitaessa. Joillekin olemassa olevien rakennusten säilyttäminen on itsestään selvää, toiset taas eivät näe niissä mitään korvaamattomia arvoja, vaan merellinen ympäristö on tärkein tekijä. Vähemmälle huomiolle ovat jääneet nimenomaan Varjakan saaren rakennukset, joiden arkkitehtoniset arvot ovat kiistattomat. Sahatoiminnan kulttuurihistoriallinen merkitys on lähiseudun asukkaille luonnollinen asia – liittyhän se vielä monen oulunsalolaisen henkilökohtaisiin muistoihin.

Ajatus yleensä vanhan rakennuksen suojelusta itseisarvona on sangen uutta. Länsimaisen kulttuurin piirissä on harkittu säilyttäminen koskenut pitkään vain kulttirakennuksia ja yhteiskunnan monumenttirakennuksia.¹⁷³ Romantiikan aika 1700-luvun lopun Ranskassa nosti rakennusten säilyttämisen huomion kohteeksi ja samalla se alkoi käsittää laajemmin erilaisia rakennustyypppejä. Suomessa rakennussuojelun varhaisimmat kohteet, 1800-luvun lopulla, olivat muinaismuistomerkkejä ja linnoituksia. Vuosien varrella rakennussuojelulla on alettu ymmärtää hyvin kattavasti yleensä vanhan rakennuskannan säilyttämistä ja nykyisin jopa yleensä rakennettua ympäristöä.¹⁷⁴

Rakennussuojelun käsitteeseen liittyy hyvin läheisesti rakennusten restaurointi. Restaurointifilosofista keskustelua on Euroopassa käyty vilkkaasti aina keskiajalta toiseen maailmansotaan saakka¹⁷⁵, jonka jälkeen se oli vähäisempää 1960-luvulle saakka.

¹⁷³Ks. esim. Lars Pettersson, ”Rakennusmuistomerkkien säilyttämisestä”, *Rakennettu aika*, Icomosin Suomen osasto, 1993, s.13.

¹⁷⁴Ks. myös esim. Maija Kairamo, ”Neljännesvuosisata restaurointia”, *Rakennettu aika*, Icomosin Suomen osasto, 1993, s.114-122.; Pekka Kärki, Mikko Mansikka, ”Rakennettu ympäristö voimavana”, *Rakennussuojelu*, tiedotus 1/1987, Ympäristöministeriö, rakennus- ja kaavoitusosasto, 1987, s. 12-14.

¹⁷⁵Henrik Lilius, ”Restauroinnin teoria ja periaatteet”, luento ja luento moniste, Helsinki, 21.3.1995.

Keskustelu rakennussuojelusta ja restauroinnista on hyvin aktiivista jälleen ja on alettu pohtia käsitteiden ja käytännön toiminnan filosofisia lähtökohtia. Liekö laman seurausta vaiko oman kulttuuri-identiteetin vahvistumista, mutta vanhojen rakennusten säilyttäminen ja korjaus on tänä päivänä saamassa laajan yleisen hyväksynnän. Suomalainen – myös suomalainen arkkitehti – on näihin päiviin saakka ollut sielultaan korvenraivaaja, jonka tarve merkitä reviiirinsä on ollut vahva.¹⁷⁶ Lisäksi pyrkimys kääntää selkensä eiliselle, on merkinnyt perinteen ja vanhojen taitojen halveksuntaa. Ne on koettu kehityksen pois sulkevinä lähtökohtina.

Tämän päivän pohjoismaisen rakennussuojelun ja restauroinnin keskeinen vaikuttaja, ruotsalainen Ove Hidemark, näkee vanhojen rakennusten arvon hyvin konkreettisenä tiedon ja taidon lähteinä, koskien koeteltuja rakentamistapoja- ja tekniikoita. Myös materiaalin estetiikka – patina, kokemus ajasta on tärkeä osa hänen ajatteluaan.¹⁷⁷ Hidemarkin ajatukset lähestyvät englantilaisen John Ruskin'in, 1800-luvun vaikuttajan, ajatuksia. Hänelle rakennus on historiallinen dokumentti, jota tulee lähinnä ylläpitää, mutta ei voimallisesti korjata.¹⁷⁸ Tällä hetkellä rakennus koetaan ensisijaisesti historiallisena prosessina eikä historiallisena dokumenttina. Tämä on johtanut väistämättä keskusteluun autenttisuudesta. Sillä ymmärretään hyvin laajasti rakennuksen muodonanto, materiaalit, rakentamistapa, paikka, toiminta tai tunnelma. Käsite autenttisuus on hyvin kulttuurisidonnainen ja huomionarvoiseksi nouseekin nimenomaan kyky aistia ja havainnoida, määrittelemisen sijasta.¹⁷⁹

---

¹⁷⁶Aarno Ruusuvuori, "Säilyttämisestä", *Rakennettu aika*, Icomosin Suomen osasto, 1993, s.24; Nils Erik Wickberg, "Hävittää ja uudistaa", *Rakennettu aika*, Icomosin Suomen osasto, 1993, s. 51-54.

¹⁷⁷Ove Hidemark, *Dialog med tiden*, Förlaget privattryck, Haderslev, 1991.

¹⁷⁸John Ruskin, *The Seven Lamps of Architecture*, London, 1925; Henrik Lilius, "Restauroinnin teoria ja periaatteet", luento ja luentomoniste, Helsinki, 21.3.1995.

¹⁷⁹Jukka Jokilehto, "Conservation ethics", lecture at Edinburgh, luentomoniste 24.3.1994; Lilius, *ibid.*; Maire Mattinen, Erkki Mäkiö, "Mitä on autenttisuus", luennot, Helsinki, 21.3.1995.

Rakennussuojelu Varjakassa

Varjakan alueella ja sen rakennuksilla on värikäs historia. Viimeiset vuosikymmenet ovat siirtäneet 1930-luvun kehitysvaiheen kuin ruususen unessa meidän päiviimme. Vähällä käytöllä rakennuskanta on säilynyt lähes koskemattomana ja luonto on jatkanut taukoamatonta kasvuaan. Toisaalta harmittellaan sitä, kun saha aikoinaan lakkautettiin ja niin paljon rakennuksia purettiin, mutta toisaalta on onni, että teollinen toiminta ei laajentunut saarella. Nyt jäljellä oleva asuntoyhdyskunta saarella ja kartano mantereella muodostavat oman eheän kokonaisuutensa, jonka arvo tänä päivänä jo ymmärretään.

Suomessa kiinnostus teollisten ympäristöjen rakennussuojeluun virisi vasta 1980-luvulla. Vuonna 1988 julkaistiin tutkimus, *Kulttuurihistoriallisesti arvokkaat teollisuusympäristöt*, jossa on käsitelty lyhyesti myös saha-alueita.¹⁸⁰ Varsinainen sahoja koskeva ensimmäinen rakennuskannan ja ympäristöjen inventointi, *Satakunta sahaa Suomessa*, on vasta lausuntokierroksella. Se on laadittu museoviraston rakennushistorian osastolla vuonna 1994. Sahalaitokset ja sahanpaikat on periaatteessa suojeltu muinaismuistolaililla ja ovat näin ollen rauhoitettuja. Ensimmäinen rakennussuojelulaililla toteutettava suojelu on vireillä Joensuussa Penttilän sahallä, jonka sahalaitos on säilynyt.¹⁸¹

Inventoinnissa on määritelty kaksikymmentäyksi valtakunnallisesti merkittävää sahatteollisuuden rakennusmuistomerkkiä, joista entisiä höyrysahoja on kaksitoista. Varjakka on mukana ja sitä pidetään rakennuskannaltaan ja miljööltään eheimmin säilyneenä höyrysaohakauden sahasaarena maassamme.¹⁸² Lisäksi Varjakka on mukana Pohjois-Pohjanmaan kulttuurihistoriallisesti merkittävien kohteiden luettelossa.¹⁸³

---

¹⁸⁰Lauri Putkonen, *Kulttuurihistoriallisesti arvokkaat teollisuusympäristöt*, tutkimus 4/1988, Ympäristöministeriö, kaavoitus- ja rakennusosasto, 1988, s.23-24.

¹⁸¹Kantonen, op.cit. s. 13-14, 119.

¹⁸²Ibid., s.15-16, 151.

¹⁸³*Pohjois-Pohjanmaan kulttuurihistoriallisesti merkittävät kohteet, I*, Pohjois-Pohjanmaan seutukaavaliitto, Oulu, 1993.

Viime vuosina on Suomessa tehty useita entisten varhais-teollisten alueiden restaurointeja tai otettu niitä uuteen käyttöön. Seuraville saha-alueille on löytynyt uusi, historialliset arvot säilyttävä käyttö: Miettula, Puumala; Mainniemi; Padasjoki; Pihlavan Halssi, Pori.¹⁸⁴

Varjakka nykytilassaan antaa hyvän lähtökohdan jatkaa alueen historiaa, tämän hetken tarpeisiin parhaiten soveltuvalta tavalla. Historia osoittaa, että aluetta on aikoinaan hyödynnetty heti sen noustua merestä. Tämän päivän suojelullista lähtökohtaa alueen kehittämisessä ei voi puolustella alueen historiallisilla kehitysvaiheilla – ihmisen toiminta on siellä on aina ollut hyvin radikaalia ja voimallista. Sen sijaan siihen antavat perusteen aikamme arvostukset siitä, mitä alue tämän päivän ihmiselle parhaimmillaan antaa. Tämän päivän kriteerein tarkasteltuna sillä on kiistaton kulttuurihistoriallinen ja rakennustaiteellinen merkitys, luonnonarvojen lisäksi. Rakennussuojelun kannalta on jokainen kohde tarkasteltava aina sen omista lähtökohdista. Tällä hetkellä Varjakan kehittämisessä voidaan lähteä ”realistisen restauroinnin”¹⁸⁵ tielle eli säästäväisesti kunnostaen ottaa rakennukset käyttöön, niiden rakennustaiteelliset arvot säilyttäen.

---

¹⁸⁴Kantonen, op.cit., s.49, 69, 101.

¹⁸⁵Maija Kairamo, ”Neljännesvuosisata restaurointia” *Rakennettu aika*, Icomosin Suomen osasto, 1993, s.121-122.

VARJAKKA SUUNNITELMA

VARJAKKA-SUUNNITELMA

Yleiset lähtökohdat ja periaatteet

Suunnitelman lähtökohtana on olemassa oleva tilanne. Siinä esitetään läpileikkauksena – alueesta rakennuksiin – Varjakan entisen saha-alueen käyttöönottosuunnitelma. Se on realistinen kehityssuunta, joka tähtää alueen rakennusten kunnostukseen, niiden arvon mukaiseen käyttöön sekä lähialueen ihmisiä palvelevaan virkistystoimintaan. Suunnitelma pyrkii osoittamaan, että alueella voidaan ryhtyä toimenpiteisiin ilman, että tehdään ”lopullisia” päätöksiä, jotka sitovat vuosikymmenien päähän. Tulevat mahdollisuudet ovat vielä avoinna, eikä visioita niistä esitetä tässä suunnitelmassa.

Alueen mielenkiintoinen historia antaa paikalle oman ulottuvuutensa, jota voidaan tuoda hienovaraisesti esille – ei rekonstruoida menneitä rakenteita, vaan kertomalla niistä. Nykyisin ympäristössä olemassa oleva, sen rakennushistoriasta kertova, kerroksellisuus on kuin kirja, jota voidaan raottaa myös kävijöille. Rehevä luonto kertoo omaa tarinaansa ja nykyisellään, harkitusti hoidettuna, se on keidas lähellä Oulun seudun taaja-asutusta. Luonnonympäristön hoidossa on vuonna 1988 laadittu ”Ympäristöselvitys” hyvänä pohjana. Myöskin veneilyn mahdollisuudet on haluttu ottaa huomioon, koska Varjakka on oivallinen rantautumispaikka lähellä kaupunkia.

Ensisijaista on rakennusten kunnostaminen ja niiden ottaminen nykyistä tehokkaampaan käyttöön. Se merkitsee myös varustetason parantamista, joka voidaan tehdä nykyajan teknisiä ratkaisuja hyväksikäyttäen, kunnioittaen rakennusten arvoja ja ominaispiirteitä sekä luontoa säästämällä. Suunnitelmassa esitetään rakennettavaksi myös muutamia uudisrakennuksia, jotka palvelevat uusia käyttömuotoja ja alueen varustetason parantamista. Ne toteutetaan puurakentamisen traditiota tuoreesti jatkaen, kuten tehtiin myös 1920-luvulla. Rakennusten hierarkiassa olemassa olevat rakennukset ovat toiminnallisesti ja arkkitehtonisesti merkittävämpiä, kuin suunnitellut ulkorakennukset.

Toiminta ja palvelut

Alue rakennuksineen kunnostetaan ja varustetaan pääasiallisesti virkistyskäyttöön. Tavoitteena on, että se tarjoaa taaja-asutusta lähellä olevan virkistysalueen meritse tai maitse saavuttaessa. Varjakan mantereen puoli voi olla ympärivuotisessa käytössä, mutta saaren toiminnot on tässä vaiheessa suunniteltu noin puolet vuodesta kattavaa kesäkäyttöä ajatellen.

Varjakan mantereen toiminta ja palvelut:

- Varjakan Kartano palvelee ympärivuotisesti kahvila- ja näyttelytilana, sekä erilaisten tilaisuuksien ja kurssien pito- paikkana, joihin kunta sitä vuokraa (nykyisin kesäkäytössä)
- pihapiirissä on eritasoista majoitustilaa ja lisäksi rakennetaan uudisrakennus pesutiloineen sekä katettu tanssipaviljonki/ esiintymislava (nykyisin pieni kattamaton lava)
- Kartanon pihapiiri hoidetaan puutarhamaisesti ja kalustetaan myös ulkotilaisuuksia varten
- pihapiirissä asuu alueen talonmies (asuu nykyäänkin)
- pihapiirin takametsään lähtevää luontopolkua jatketaan opastettuna kulttuuripolkuna entisten Kukon- ja Finnin katu- jen varsilla olevien rakennuspaikkojen kautta ja edelleen Akionsaarelle saakka
- nykyiseen venerantaan järjestetään alueet paikoitusta ja veneiden säilytystä varten
- venerantaan rakennetaan uusi, myös purjeveneille sopiva, laituri, pieniä varastovajoja sekä koko aluetta palveleva opastusrakennus
- mantereen ja saaren välille ei rakenneta siltaa, mutta kesäai- kana salmen yli järjestetään aikataulun mukainen, maksullinen, venekuljetus sekä veneiden vuokrausmahdollisuus
- mantereelle Kartanon ja venerannan väliselle osalle perustetaan yleinen uimaranta, joka erotetaan verannasta laiturin muodolla sekä huoltorakennuksella.

Varjakan saaren ja Pyydyskarin toiminta ja palvelut:

- saaren toiminta painottuu luontoon, virkistykseen, taiteelli- seen tai muuhun omaehtoiseen työskentelyyn sekä venei- lyyn – siellä voidaan järjestää leirejä, työpajoja, vuokrata asuin- ja työskentelytilaa määräajoiksi haluaville
- opastettuja tai omatoimisia päiväretkiä patikoiden tai ve- neellä
- nykyiset rakennukset tulisi olla nykyistä aktiivisemmassa käytössä niiden säilymisen ja kunnossapidon turvaamiseksi (nykyisin satunnaista kesäkäyttöä)

- saaren etelärannalle, nykyisen saunan paikkeille rakennetaan alueen opastuspiste ja välivarastotilaa saaren asukkaille sekä Oulunsalon kunnalle alueen huoltoa varten
- huoltorakennusten läheisyyteen etelärannalle metsän sisään rakennetaan pieniä saunamajoja purjehtijoiden käyttöön
- etelärannalle rakennetaan pitkä laituri pistolaitureineen, josta muodostuu saaren yleinen ranta-alue veneilijöille ja muille kävijöille
- laiturilta lähtevät entisten polkujen sijoille kunnostetaan polkutiet eri puolille saarta sekä merkityt kulttuuri- ja luontopolut, jotka sivuavat myös laivavarvin, vanhan kartanon ja sahan alueet
- polun varteen, saaren länsipuolelle rakennetaan lintu- ja näkötorni
- saaren entinen paloasema on nykyisin jo luontoyhdistyksen tukikohtana ja sinne järjestetään kesäaikana pienimuotoinen, alueen luonnosta kertova näyttely
- polun varrella on myös pari luonnon muovaamaa uimaran- ta ja tulentekopaikat
- kaikki alueen rakennukset säilyvät Oulunsalon kunnan omistuksessa, joka ensin kunnostaa ne ja sitten vuokraa eteenpäin käypää korvausta vastaan – vuosiksi, kuukausiksi, viikoiksi, päiviksi – paikallisille asukkaile sekä muillekin kiinnostuneille
- saaren konttorirakennus pihapiireineen toimii taidekeskukse- na, jossa on ateljee- ja työskentelytilaa, pieni näyttelytila ja kesäkahvila sekä omat pesu- ja varastotilat
- saaren vanhin asuinrakennus, paritalot ja Pyydyskarin asuinrakennus muodostavat oman kokonaisuutensa, täy- dennettynä pesu-, käymälä-, ja varastotiloja käsittävillä uu- disrakennuksilla; huoneistoja vuokrataan virkistyskäyttöön
- saaren toinen iso asuinrakennus, jonka yhteyteen rakenne- taan myös omat pesu- ja varastotilat, toimii myös virkis- tuskäytössä, mutta lähinnä suuremmille ryhmille
- yleisesti saarelle rakennetaan olemassa olevien rakennus- ten lisäksi, kaikkien käyttäjien tarpeisiin asianmukaiset sauna-, pesu-, käymälä- ja varastotilat.

Ympäristöhoito

Varjakan alueella ympäristöhoito on yksi merkittävä työsarka. Toisaalta alue on tarkoitettu säilyttämään luonnontilaisena, mutta toisaalta on tarvetta erottaa rakennetut alueet luonnonympäristöstä ja estää niiden umpeenkasvaminen. Tuleville toimenpiteille on pohjana kunnan toimesta vuonna 1988 laadittu ”Ympäristöselvitys”, jossa on esitelty alueen luonnontila, kasvillisuus, kulutuskestävyys ja toimenpidesuositukset. Tuleva virkistystoiminta ohjataan maapohjaltaan ja kasvillisuudeltaan kestäville alueille.

Ympäristöhoidollisia töitä alueella:

- ympäristöselvitykseen perustuen suoritetaan metsänhoitoa metsäalueilla ja näin saatava puutavara käytetään alueella polttopuuna
- rakennetulla alueella pihapiirit raivataan puistomaisesti ja pidetään auki niittämällä; vaalitaan vanhoja puutarhakasveja ja pihapuita, joista muutamia lahoja joudutaan tosin kaatamaan
- mantereen pihapiirissä kunnostetaan hoidettu pihanurmi puutarhamaisine istutuksineen
- paritalojen ja ulkorakennusten väliselle alueelle kunnostetaan entiset viljelyspalstat asukkaiden käyttöön
- rannat, ruovikot ja vanhat rakennuspaikat pidetään avoimena niittämällä ja rai vaamalla niin mantereella kuin saaressakin
- opastettu kulttuuri- ja luontopolku rakennetaan aroille tai kosteille alueille pitkospuin
- ympäristöselvityksessä esitetyille suojelualueille saaren ja Pyydyskarin välisellä alueella, sekä Tölskän nokalle ei järjestetä kulkua
- rantojen puujätettä sisältävät alueet rauhoitetaan käytöltä, koska näiden alueiden käyttöönotto vaatisi metrien paksuisten puujätekerrosten poistamisen mittavilla ruoppaustoimenpiteillä.

Teknilliset ratkaisut ja energiahuolto

Mantereen puolen Kartanoon on tällä hetkellä vedetty sähkö ja kunnallinen vesijohto, mutta ei viemäriä. Imeytystä ei sallita muuta kuin talousvesille ja käymäläjätevedet jouduttaisiin johtamaan umpisäiliöön. Tällä hetkellä mantereella ei ole vesikäymälöitä ja talousvedet imeytetään. Saarella ei ole sähköä, eikä vesijohtoa ja kaivovesi on juomakelvotonta.

Saaren kunnostetaan olemassa olevat tai rakennetaan kesämökkitasoiset perusmukavuudet: vesijohto vesipostein, tiskivesien imeytys, sähköistys aurinkosähköllä (RT-kortisto; kortit X62-34008 ja 70-10477), sauna- ja pesutilat, kuivikekäymälät puu- ja talousvarastot sekä järjestetään jätehuolto. Tekniset ratkaisut rakennetaan mahdollisimman toimiviksi ja vähän ympäristöä rasittaviksi – asukkaiden tulee olla valmiita alueen vastuulliseen käyttöön.

Kulkuyhteydet:

- mantereen tiestö säilytetään ennallaan ja venerantaan varataan paikoitustilaa myös saaren menijöille
- saarelle ei rakenneta varsinaisia teitä, mutta valtopolut pidetään avoimina ja niiden pohjaa tarvittaessa vahvistetaan
- alueen käyttäjät ja vierasveneilijät voivat rantautua saaren etelärannalle ja mantereen laituriin
- kesäaikana voidaan Oulun kaupungin rannasta järjestää risteilyjä sekä mantereelle että saareen
- talviaikana kulku on jäätietä pitkin, jota pidetään auki tarvittaessa.

Vesi- ja viemärintiratkaisut:

- mantereen kaksi asuinrakennusta on nykyisin varustettu vesijohtolla; suunnitelman mukaan kolmaskin asuinrakennus liitetään vesijohtoverkoston, lisäksi asennetaan vesi posti venerantaan
- mantereen rakennukset varustetaan talousvesien viemäroinnillä ja imeytyksellä, kompostoitavat sisäkäymälät asennetaan vanhassa rakennuksessa ("Lotina") olevaan talonmiehenasuntoon ja yleisessä käytössä olevaan, pesutilat käsittelevään uudisrakennukseen

- saareen johdetaan vesijohto, jonka paine riittää sinne sijoitettaviin vesiposteihin
- saarella järjestetään asuinrakennuksista ja pesutiloista harmaavesien imeytys turvesuodattimin.

Energiahuolto:

- mantereen rakennukset ovat pääosin sähköistettyjä, loputkin sähköistetään ja piha-alueelle asennetaan ulkovalaistus
- mantereen rakennusten lämmitys perustuu suoraan sähkölämmitykseen (on nykyään Kapteenintalossa) sekä kunnostettavien tulisijojen käyttöön
- kaikki alueen saunat ovat puulämmitteisiä
- saaren kaikissa kunnostettavissa asuinrakennuksissa tulisijat kunnostetaan käyttökuntoon ja lämmitykseen käytetään saarelta saatavaa polttopuuta
- saaren rakennukset varustetaan talouskohtaisilla aurinkoSähköjärjestelmillä, jotka on liitetty akkuihin; saatu energia käytetään valaistukseen, käyttöveden lämmitykseen ja sähkölaitteisiin – järjestelmän teho ei riitä lämmitykseen
- aurinkosähköpaneelit sijoitetaan irralleen vanhojen rakennusten läheisyyteen, mutta uudisrakennuksissa ne kytetään suoraan julkisivuihin
- konttorin pihapiirissä, saaren kärjessä, on lisäksi pystyakselinen tuulimylly energiatuotantoa täydentämässä.

Jätehuolto:

- alueen jätehuolto järjestetään nykyisten jätehuoltomääräysten mukaisesti; pyritään välttämään jätteiden syntymistä, käsittelemään ja lajittelemaan mahdollisimman pitkälle syntypaikalla ja kompostoimaan eloperäiset jätteet
- mantereen Kartanolla ulkokäymälät kunnostetaan kuivikekäymälöiksi (on myös todellisuudessa suunnitelmissa) ja uudisrakennukseen asennetaan kompostoitavat käymälät; vene- ja uimarantaan rakennetaan kuivikekäymälä

- saaren olemassa oleviin ulkorakennuksiin kunnostetaan talouskohtaiset kuivikekäymälät sekä rakennetaan muutamia uusia
- koko alueelle hankitaan talousjätteille soveltuvat kompostorit; muille jätteille järjestetään omat välivarastointitilat saareen ja mantereelle.

Rakennusten korjaus ja uudisrakentaminen

Kaikki alueen nykyiset rakennukset kunnostetaan ja otetaan käyttöön, lukuunottamatta saaren etelärannalla olevaa huonokuntoista saunarakennusta. Peruskunnoltaan hyväkuntoisten rakennusten vähäiset vauriot ja rapistuneet pintarakenteet kunnostetaan, lisäksi ne varustetaan uuden käytön vaatimilla lisärakenteilla. Rakennusten korjaustavasta on tässä työssä esimerkkinä saaren konttorirakennuksen korjaus. Uudisrakennukset toteutetaan suunnitelmassa puurakenteisina, jatkaen tuoreesti puurakentamisen traditiota tämän päivän arkkitehtuurin muotokielellä ja rakennustekniikalla. Pääasiallisena rakennusmateriaalina on puu eri muodoissaan, lisäksi käytetään orgaanisia tai puupohjaisia eristeitä ja luonnonmukaisia pintakäsittelyaineita. Uusien rakennusten sijoituksessa käytetään entisiä, luontevia rakennusten paikkoja. Uudisrakennusten sijoittelulla on jännetevöitetty alueen rakennetta ja muodostettu toiminnallisia kokonaisuuksia. Saaren rakennettua aluetta kuvaavassa aksonometriassa on esitetty uudisrakennusten paikat ja hahmot.

Rakennusten korjaus mantereella:

- Kartanon pihapiirin päärakennuksen, ”Kapteenintalon”, alakerta on vuosi sitten kunnostettu kahvila- ja näyttelytilaksi ja yläkerta kunnostetaan parhaillaan retkeilymajatansoiseksi majoitustilaksi tekijän laatimien suunnitelmien mukaan
- pihapiirin länsireunalla oleva asuinrakennus, ”Hulina”, kunnostetaan leirien majoitus- ja kokoontumistiloiksi
- päärakennusta vastapäätä oleva asuinrakennus, ”Lotina”, kunnostetaan sekä talonmiehen asunnoksi, että majoitus huoneistoiksi ympärivuotiseen käyttöön

- ulkorakennukseen kunnostetaan kuivikekäymälät ja varastotiloja
- rantasauna säilytetään ja kunnostetaan.

Uudisrakentaminen mantereella:

- Kartanon pihapiiriin rakennetaan ympärivuotiseen käyttöön tarkoitettu uudisrakennus, joka käsittää saunan, suihkut, kompostikäymälät ja takkahuoneen.
- pihapiiriin rakennetaan myös puurakenteinen, katettu paviljonki ryhmien kokoontumista, tanssia ja ulkoilmaesityksiä varten
- venerantaan rakennetaan kevytrakenteisia, yksinkertaisia vajoja yksityisten varastokäyttöön (vertaa sivu 69), opastusrakennus sekä uimakoppi- ja huoltorakennus.

Rakennusten korjaus saarella:

- kaikki saaren rakennukset pyritään kunnostamaan lähivuosien aikana
- paloasema ”Luontotalo” toimii jo nykyisin retkitukikohtana, mutta se otetaan aktiivisempaan käyttöön ja sinne laaditaan pienimuotoinen saaren luonnosta kertova näyttely; rakennusta on kunnostettu viime vuosina ja työ saatetaan loppuun
- konttorin pihapiiri rakennuksineen toimii ”Taidekeskuksena”; konttorirakennuksen etelän puoleinen piha on puutarha kasvipalstoineen ja pohjoispuolen piha-alue on työpiha
- konttorirakennuksen alakertaan kunnostetaan ateljee-, näyttely-, kahvila-, ruokailu- ja keittiötilat; yläkertaan kunnostetaan alakerran ateljeetiloihin liittyvät majoitushuoneet sekä yhteinen oleskelutila; uuden toiminnan sijoittaminen ei edellytä muutoksia huonejakoon
- vanhin asuinrakennus, paritalot sekä Pyydyskarin talo kunnostetaan määrärajoiksi vuokrattaviksi loma- tai ateljeeasunnoiksi ilman tilamuutoksia

- konttorin ja paritalojen kuistit ja verannat uusitaan – kuten nämä rakennusosat yleensä on monesti uusittu rakennuksen historian aikana; uusittaessa noudatetaan vanhoista valokuvista ja piirustuksista nähtävää hahmoa ja suhteita, mutta detaljit ovat uusia ja pelkistetympiä
- saaren iso asuinrakennus kunnostetaan ryhmien virkistyskäyttöön ja varustetaan ajanmukaisilla keittiöillä; huonejako ei muuteta
- vanhat ulkorakennukset kunnostetaan kuivikekäymälöiksi sekä talous-, jäte- ja puuvarastoiksi; rakennusten korjaaminen vaativampaan käyttöön, esimerkiksi pesutiloiksi, ei ole tarkoituksenmukaista
- etelärannalla oleva uudempi, huonokuntoinen sauna puretaan; konttorin pihapiiriin oleellisesti kuuluva pieni, huonokuntoinen rantasauna kunnostetaan.

Uudisrakentaminen saarella:

- etelärannalle, syväväylän varteen, nykyisestä saunarannasta itään rakennetaan rantaa myötäilevä julkinen laituriverkko veneilijöille sekä kulkureitiksi
- etelärannalla olevan huonokuntoisen ja epäedullisesti sijaitsevan saunan tilalle rakennetaan lämmittämätön puurakenteinen opastus- ja huoltorakennus, joka käsittää myös yleisökäymälät ja varastotilaa
- etelärannalle, metsän sisään rakennetaan pienimuotoinen uusi kokonaisuus (vertaa sivu 69), joka käsittää puurakenteisia saunamajoja veneilijöille
- saaren keskeisille asuinrakennuksille rakennetaan uusia saunarakennuksia sekä käymälä- ja varastorakennuksia; ne muodostavat oman kokonaisuutensa suhteessa vanhoihin rakennuksiin
- konttorin pihapiiriin rakennetaan uusi puurakenteinen saunarakennus ja pihan länsilaidalle avoin pylväshalli näyttely-, työskentely- ja kokoontumistilaksi, jota voidaan tarvittaessa rajata seinäkkeillä
- asuinrakennusten läheisyyteen rakennetaan ulko-oleskelupaikat, jotka koostuvat katoksista ja nuotiokehistä.

Konttorirakennuksen käyttö ja korjaus

Konttorista Taidekeskukseksi

Varjakan saaren konttorirakennus pihapiireineen soveltuu hyvin lähinnä kesäaikana toimivaksi taidekeskukseksi. Inspiroiva ympäristö tarjoaa mahdollisuuden omaehtoiseen ja rauhalliseen työskentelyyn. Pohjois-Suomessa ei nykyään ole vuokrattavia ateljee-asuntoja ja niiden tarve on kuitenkin ilmeinen.

Toiminta sijoittuu kunnostetuihin entisiin tiloihin sekä rakennettaviin uudisrakennuksiin. Keskukseen sydän on entinen konttorirakennus, johon sijoittuvat keskeiset tilat. Konttori on alunperin rakennettu sahan johtajan asunnoksi, edustustiloiksi sekä sahan konttoriksi. (ks. kuva 70, sivulla 80) Alkuperäinen huonejako on säilynyt lähes ennallaan; vain yksi kevyt väliseinä on rakennettu, yhteen seinään on avattu aukko ja muutamia ovia on suljettu pahveilla. Suunniteltu uusi toiminta sijoittuu luontevasti olemassaoleviin tiloihin; konttoripääty ateljeetiloiksi, edustustilat yleisötiloiksi; keittiöpääty keittiö- ja ruokailutiloiksi ja yläkerta majoitustiloiksi. Rakennuksessa on monia sisäänkäyntejä ja ne palvelevat hyvin myös uutta toimintaa. Nykyisten kuistien korvaaminen uusilla, hahmoltaan alkuperäisiä muistuttavilla kuisteilla ja verannoilla on perusteltua rakennuksen arkkitehtuurin kannalta – ne antavat plastisuutta jyhkeään rakennusmassaan ja ovat olennainen osa klassistista muotokieltä.

Tilojen avaruus säilytetään, koska uusiin huonejakoihin ei ole tarvetta – rakennukseen jää myös väljyyttä tulevia tarpeita varten. Uusi toiminta ei myöskään edellytä raskasta tekniikkaa tai kiinteitä rakenteita. Näin voidaan rakennuksessa säilyttää sen arkkitehtuurille ominainen tilallinen selkeys ja valoisuus. Alakerran tilojen pinnat tehdään neutraaleiksi, vaaleiksi ja työskentely- ja näyttelykäytön kannalta tarkoituksenmukaisiksi. Yläkerran majoitustiloihin luodaan intiimimpi tunnelma palauttamalla sinne 1920-luvun värimaailmaa. Rakennuksen uudet kalusteet ja varusteet ovat nykyaikaisia, helposti muunneltavia ja keveitä.

Rakennuksen nykytila

Konttorirakennus on ollut vuosikymmeniä kesäasuntona ja muussa satunnaista käytössä. Alkuperäiseen huonejakoon ei ole tehty edellä mainittujen lisäksi muutoksia ja ulkopuolisia muutoksia ovat ainoastaan 1960-luvulla rakennetut uudet kuistit. Rakennuksessa on alkuperäinen, matalaprofiilinen pystyvuoraus sekä alkuperäiset ovet ja ikkunat. Sementtitiilikatto on uusittu vuonna 1993 ja ulkomaalaus on tehty kertaalleen punamultamaalilla kesällä 1994.

Rakennuksessa on pystyhirsirakenteiset ulko- ja väliseinät sekä täytepohjarakenteiset ala- ja välipohjat. Sisäpuolella ovat, yhtä yläkerran huonetta lukuunottamatta, jäljellä entiset pintarakenteet. Lankkuseinän päälle kiinnitetylle pinkopahville on tehty tapetointi. Tapettikerroksia on vuosien varrella kertynyt kolmesta neljään, muuttuen klassismin ultramariinin sinisestä valkeisiin malleihin. Alkuperäiset portaitot kaiteineen sekä ovet ja tulisijat ovat jäljellä rakennuksen sisätiloissa. Ainoastaan neljä kaakeliuunia on korvattu peltikuoriuunilla tai rautahellalla. Sisätiloissa on kiinteätä kalustusta vain keittiöissä.

Rakennus on peruskunnoltaan hyvä ja ryhdikäs. Paikallisia vaurioita on ulkokuorauksessa, erityisesti sisäänkäyntien ympärillä. Muutamien vuosien takainen vesikatkon vuotaminen on aiheuttanut vesivaurioita rakennuksen ylä- ja välipohjiin kahteen kohtaan, muutaman neliömetrin alueelle. Keittiöpäädyn huonetiloissa seinien pintarakenteet ovat huonokuntoisia ja parista yläkerran huoneesta ne on poistettu hirsipinnalle saakka. Yleisesti sisäpuoliset maali- ja tapettipinnat ovat rapistuneita tai likaisia. Rakennuksessa on alunperin ollut sähköistys.

Varjakan saaren konttorirakennuksen nykytilanteen kartoittamiseksi tekijä on inventoinut rakennuksen kesällä 1995. Lisäksi tekijä on laatinut mittauspiirustukset pohjista ja leikkauksista sekä täydennyksiä julkisivujen mittauspiirustuksiin.

Rakennuksen korjaustoimenpiteet

- ulkokuorauksen vaurioituneet osat korvataan samanlaisella uudella pystypaneloinnilla ja rakennus maalataan ker-
taalleen uudestaan
- nykyiset kuistit puretaan ja korvataan uusilla, jotka ovat
hahmoltaan alkuperäisen kaltaisia, mutta yksityiskohdil-
taan uusia ja pelkistetympiä
- ulkopuolelle asennetaan uudet räystäskourut
- kaikki ovet ja ikkunat kunnostetaan ja maalataan
- vesivauriot korjataan entisen rakenteen mukaisesti, samoja
materiaaleja käyttäen
- konttoripäädyn myöhemmin tehty väliseinä ja pei-
tetyt oviaukot avataan
- rautahellat ja huonokuntoiset peltikuoriuunit puretaan
- muut tulisijat ja hormit kunnostetaan, sekä tehdään purettu-
jen tilalle uudet tulisijat

- sisäkatot ja lattiat puhdistetaan, kunnostetaan ja maalataan; ateljeetilojen lattioille laitetaan suojamatoiksi ohuet kumimatot, jotka poistetaan aina talviajaksi
- entiset seinäpahvit tapetteineen pingotetaan uudelleen ja kiinnitetään alustaansa tai huonokuntoiset pahvit irrotetaan kokonaan
- hyväkuntoiset pinnat tapetoidaan makulatuuripaperilla, joka maalataan helposti uusittavalla ja kosteutta kestäväällä liimamaalilla; uudet pinkopahviseinät tapetoidaan paperitapetilla
- rakennukseen asennetaan valaistus pääasiallisesti kiskoihin sijoitettavilla kohdevalaisimilla
- portaikot sekä muut sisäpuoliset rakennusosat kunnostetaan ja maalataan
- keittiö kalustetaan sinne varta vasten suunnitelluilla puisilla kaapistoilla sekä varustetaan pesupöydillä, sähköliedellä ja kylmälaitteilla
- tilat kalustetaan sinne varta vasten suunnitelluilla puisilla kevyillä, helposti liikuteltavilla irtokalusteilla.

LOPUKSI

Oulunsalon Varjakalla on monivaiheinen ja värikäs historia. Se kertoo alueen tärkeästä merkityksestä lähiympäristölleen ja kuvastaa mielenkiintoisella tavalla yleisemminkin Pohjois-Pohjanmaan rannikkoseudun historiallisia vaiheita. Suuret mullistukset ja dramaattiset käännteet kuuluvat historian kulkuun, kuten myös ihmisen ikuinen pyrkimys kehittää uusia ratkaisuja.

Diplomityön keskeisenä sisältönä on ollut perehtyä Oulunsalon Varjakan alueen rakennushistoriaan, nykytilanteeseen ja nykyisten rakennusten arkkitehtuuriin. Historian tuntemus on ehdoton edellytys työssä alueen kehittämiseksi edelleen – se antaa hengen harmaille kiville ja haalistuneille punamultaseinille. Työssä esitetään myös kannanotto siihen, miten Oulunsalon Varjakan alue mielestäni voitaisiin ottaa vuosikymmenien hiljaiselon jälkeen uudestaan käyttöön, joka palvelisi tämän ajan ihmisten tarpeita.

Oulunsalon kunta on edennyt Varjakan kehittämisessä monella taholla. On laadittu selvityksiä luonnonympäristöstä, oltu yhteistyössä Oulun yliopiston arkkitehtuurin osaston kanssa tallentamassa rakennuskantaa mittauspiirustuksin sekä tutkittu alueen hyödyntämistä tehokkaaseen matkailu- ja asuinkäyttöön. Tämä tutkielma paikkaa yhtä aukkoa rakennushistorian osalta, joka tarjoaisi vielä runsaasti aineistoa lisätutkimuksille. Lisäksi olisi myös mielenkiintoista selvittää tuotantorakennusten vaiheita tarkemmin, lähinnä teollisuusarkeologisin tutkimuksin.

Alueen kulttuurihistoriallinen arvo on yleisesti tunnustettu, taustalla vaikuttava itsestänselvyys, mutta mitä se kenellekin merkitsee ja miten näiden arvojen säilyttäminen taataan tulevaisuudessa, onkin sitten vaikeampi kysymys.

Suunnitelmana esitetään läpileikkaus Varjakan alueen ja nykyisen rakennuskannan käyttöönotosta, joka voisi olla ensimmäinen askel ja ohjenuora jatkosuunnitteluun. Kun kyseessä on hyvä olemassa oleva ympäristö, sen käyttöönotto voidaan tehdä keskittymällä aluksi rakennusten korjauksiin ja välttämättömien mukavuuksien rakentamiseen. Varjakan tapauksessa jäljellä olevan rakennuskannan säilyttäminen tulisi olla itsestänselvyys, koska ne luovat koko alueen identiteetin. Tämän päivän uudisrakentaminen voi tuoda oman, mielenkiintoisen kerrostumansa alueen rakennushistoriaan. Ajan ratasta ei ole mielekästä kääntää taaksepäin, mutta jatkossa voi edetä myös pienin askelin ja kohtuukustannuksin – suurien ja vuosikymmeniksi sitovien ratkaisujen sijaan. Rakennetun ympäristön parasta hoitoa on sen olosuhteisiin luontevasti soveltuva käyttö ja sen myötä tehtävät tarpeelliset korjaukset.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Painetut lähteet

- Ahvenainen, Jorma. *Suomen sahateollisuuden historia..* WSOY, Helsinki, 1984.
- Andersin, Harald. "Pienempien asuntotyyppien standardisoiminen". *Arkkitehti*, 1921
- _____. "Pientilojen rakennuksista". *Arkkitehti*. 1922
- _____. "Rauman asemakaava ja Porin yleisasemakaava". *Arkkitehti*. 1923
- Asp, G., E. *Huonerakenteiden oppi. Kivirakenteita.* 2. painos, Turku, 1904
- _____. *Huonerakenteiden oppi. Puurakenteita.* Turku, 1903
- _____. *Huonerakenteiden oppi. Tulisijat ja yksinkertaiset ilmanvaihtolaitokset.* Turku, 1902
- Borg, Pekka. *Luonnon ja maisemanhoidon opas.* Wsoy, 1983
- Björk, Cecilia; Kallstenius, Per; Reppen, Laila. *Så byggdes husen 1880-1980.* Statens råd för byggnadsforskning, Stockholms satsbyggnadskontor, Stockholm, 1983
- Hannula, Jouko, toim. *Kotikuntani Oulunsalo.* Oulunsalon kunta, 1991
- Heikkinen, Maire; Heinämies, Kati; Jaatinen, Jukka; Kaila, Panu; Pietarila, Pentti. *Talo Kautta aikojen - kiinteän sisustuksen historia.* Rakentajain Kustannus Oy, Helsinki, 1989
- Henttonen, Kai; Välimäki, Pauli. *Sanoista tekoihin - arkielämän ympäristöopas.* SKSK-Kustannus Oy, Helsinki, 1989
- Hidemark, Ove. *Dialog med tiden .* Förlaget Privattryck, Haderslev, 1991
- Hiltunen, Mauno. *Oulunsalon historia.* Oulunsalon kunta ja seurakunta, 1987
- Hyttinen- Lilja, Marianne; Lilja, Raimo. *Kompostikäymälän rakentaminen ja käyttö.* Suomen luonnonsuojeluliitto, Helsinki, 1991
- Huurre, Matti; Vahtola, Jouko. *Oulujokilaakson historia..* Hailuodon, Kempeleen, Limingan, Lumijoen, Muhoksen, Oulunsalon, Temmeksen, Tyrnävän, Utajärven ja Vaalan kunnat ja seurakunnat, Oulun kaupunki ja seurakunnat ja Oulujoki-seura, 1991
- Härö, Erkki, toim. *Leineperin rautaruukki. Tutkimus- ja restaurointiraportti.* Museovirasto, rakennushistorian osasto, Helsinki, 1994
- Härö, Erkki ; Koskinen, Helinä. "Museiverket och industriminnesvården i Finland". *Kultur och Miljö vård.* Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 1994
- Kaila, Panu; Pietarila, Pentti; Tomminen Hannu. *Talo kautta aikojen - julkisivujen historia.* Rakentajain Kustannus Oy, Helsinki, 1987

- Kaila, Panu; Vihavainen, Tuula; Pehr, Ekblom. *Rakennuskonservointi*. Suomen museoliiton julkaisu 27, 1983
- Kalajoki, Atte. *Runoilleva merikapteeni*. Kustannusosakeyhtiö Pohjoinen, Oulu, 1984
- Kairamo, Maija; Mattinen, Maire; Joutsalmi, Sinikka, toim. *Rakennettu aika*. Icomos, Suomen osasto, 1993
- Korhonen, Teppo. *Kuisti*. Kansatieteellinen arkisto 37, Suomen muinaismuistoyhdistys, Helsinki, 1991
- Landström, Björn. *Laiva*. Otava, Helsinki, n.d.
- Meurman, Otto-Iivari. "Omakotialueitten suunnittelu ja järjestely". *Arkkitehti*. 1925
- Myllyoja, Iines. *Kun sahan pilli piipasi*. Oulunsalon OAY, Oulunsalo, 1990
- Orola, Urho. *Rakennusten korjaus ja kunnossapito*. Pellervo-seura, Helsinki, 1943
- Paavilainen, Simo. "1920-luvun klassismi ja kansallinen perinne Suomessa", *Abacus*. Suomen rakennustaiteen museon vuosikirja 1979, Helsinki, 1979
- _____, toim. *Nordisk Klassicism 1910-1930*. Suomen rakennustaiteen museo, 1982
- *Pikku Jättiläinen*. WSOY, Porvoo, 1945
- *Pohjois-Pohjanmaan kulttuurihistoriallisesti merkittävät kohteet osa I*. Pohjois- Pohjanmaan seutukaavaliitto, julkaisu A:115, Oulu, 1993
- Putkonen, Lauri. *Kulttuurihistoriallisesti arvokkaat teollisuusympäristöt*. Tutkimus 4/1988, Ympäristöministeriö, Kaavoitus- ja rakennusosasto, Helsinki, 1989
- _____. "Gamla industrimiljöer och kommunernas identitet". *Kultur och Miljö vård*. Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 1994
- Pälkä, Outi, toim. *Keto-opas*. Suomen luonnonsuojeluliitto, 1993
- Rakennussuojeluneuvottelukunta 1989-1992. *Strategia rakennetun ympäristön ja rakennuskannan vaalimiseksi*. Ympäristöministeriö, Kaavoitus- ja rakennusosasto, Helsinki, 1992
- Rautamäki, Maija. *Maisema rakentamisen perustana*. Selvitys 1/1989, Ympäristöministeriö, Kaavoitus- ja rakennusosasto, 1989
- *RT-kortisto*. "Aurinkosähkö". Rakennustietosäätiö, Helsinki, 1992
- Ruskin, John. *The Seven Lamps of Architecture*. London, Allen & Unwin, 1925
- Santaholma, Kaija; Rautsi, Jussi, toim. *Rakennussuojelu – käytä, korjaa, huolla, suojele*. Ympäristöministeriö 2/1985, Kaavoitus- ja rakennusosasto, Helsinki, 1987
- Siikonen, Heikki. *Millaiseksi rakennan taloni*. WSOY, Porvoo, 1929
- Siira, Väinö. *Huonerakennusten rakentamishojeita*. Valtionrautatiet, Helsinki, 1930

- Suomela, Oskari. *Käytännöllinen rakennusopas*. WSOY, Porvoo, 1915
- Teppo, Jorma. *Oulun lääninarkkitehdit J. Oldenburgista H. Andersiniin*. Näyttelyluettelo, 1978
- Tolvanen, Jouko. *Taidesanakirja*. Otava, Helsinki, 1967
- Valonen, Niilo; Matti, Perkoila; Ossian, von Konow, toim. *Puurakennukset, historia, tutkimus ja suojelu*. Rakennuskirja Oy, Helsinki, 1977
- Waltraud, Strey, toim. *Die Zeichnungen von Heinrich Tessenow*. Kunstbibliothek, Berlin

Painamattomat lähteet

- Jokilehto, Jukka. "Conservation Ethics, The Seven Lamps." Lecture delivered at Edinburgh, 3/ 1994
- Kantonen, Timo. Varjakkaa koskevat tiedot museoviraston rakennushistorian osastolla valmisteilla olevasta saateollisuuden inventoinnista, 10/1994
- Kemiläinen, Hannu; Vainio, Maarit; Kukko-oja, Kari; Heikkilä, Hannele. "Varjakan alueen ympäristöselvitys." Ympäristöinstituutti, Ii, 1988
- Lilius, Henrik. "Restauroinnin teoria ja periaatteet." Luentomoniste, Rakennustaiteen seuran seminaari, Helsinki, 20.3.1995
- "Varjakan historiaa." Moniste, lehtileikekokoelma, Oulunsalon kunnan kirjasto
- "Varjakka-suunnitelma, raportti I." Moniste, Varjakka työryhmä, Oulunsalon kunta, 1989
- Santaniemi, Kirsti. "Kuntoarvio Varjakan saaren rakennuksista." Insinöörityö, Teknillinen oppilaitos, Oulu, 1992
- "Standards for the Protection of Historic Timber Buildings." Icomos internaional wood committe, 5/ 1994

Arkistot

- Atte Kalajoen arkisto
- Iines Myllyojan arkisto
- Weikko Kotilan arkisto
- Kulttuurihistorian kuva-arkisto, Museovirasto
- Oulun maakunta-arkisto
- Oulunsalon kunnan arkisto
- Oulunsalon kunnan kotiseutuarkisto
- Oulun yliopisto, arkkitehtuurin osasto, arkkitehtuurin historian laboratorion arkisto
- Oy Veitsiluoto Ab:n arkisto
- Pohjois-Pohjanmaan museon arkisto

ASiantuntijat

- Rakennushistoria: kamarineuvos Atte Kalajoki
opettaja Iines Myllyoja
Esko Vuoti (haastattelunauha vuodelta 1988)

- Oulunsalon kunta: ympäristöjohtaja Jouko Leskinen
rakennusmestari Markku Vesa
kulttuurisihteeri Kyllikki Marttila
kirjastonhoitaja Päivikki Leppämäki

- Pohjois-Pohjanmaan museo: rakennustutkija Pasi Kovalainen

- Museovirasto: arkkitehti Maija Kairamo
tutkija Timo Kantonen

- Oulun yliopisto, arkkitehtuurin osasto:
arkkitehti Lauri Louekari
professori Jouni Koiso-Kanttila
professori Kaj Nyman
apulaisprofessori Yrjö Tuppurainen

- Veitsiluoto Oy: insinööri Arvo Verronen

- Käyttäjät: Botnia Seascape/ arkkitehti Kimmo Lehtinen

KUVALÄHTEET

- Kuva sisäkansi; Varjakan saarella kesällä 1994.
Esko Männikkö, 7/1994
1. Varjakan sijainti ja työni aluerajaus.
Hannula, Jouko, toim. *Kotikuntani Oulunsalo*,
Oulunsalon kunta, 1991, etusisäkansi.
  2. Oulunsalo kohoaa merestä.
Hiltunen, Mauno. *Oulunsalon Historia*, Oulunsalon
kunta ja seurakunta, 1987, s.17.
  3. Oulunsalon keskiaikainen asutus ja tilat numeroituna.
Ibid., s.33.
  4. Ervastinkylä ja Varjakanniemi 1700-luvun lopulla isojakokartassa.
Ibid., s.147.
  5. Varjakka vuonna 1832 Oulun lähivesialueiden kartassa.
Nimimerkki "Panu" (Atte Kalajoki), "Warjacka
1832", *Oulu-lehti*, 11/1987.
  6. /1 Johan Franzén; /2 Frans Johan Johaninpoika Franzén; /3 Maria
Granberg-Franzén; /4 Georg Gustaf Franzén.
Kalajoki, Atte. *Runoileva merikapteeni*.
Kustannusosakeyhtiö Pohjoinen, Oulu, 1984, s.135.
  7. Merikapteeni Paul Franzén.
Atte Kalajoki, "Vanhan Varjakan vaiheita", *Hakkeita*,
2/1974.
  8. Parkkilaiva Warjakka.
Pohjois-Pohjanmaan museon kokoelmat.
  9. Franzénin kartano Varjakan saarella.
Idem.
  10. Viimeiset Franzénit Varjakan asukkaina.
Idem.
  11. Varjakan kartanon päärakennus vuonna 1903.
Idem.
  12. Sahaustekniikan kehitys kuvin.
Uno Söderberg, "Byggnadsmaterialen från skogen",
Kultur miljö vård, Riksantikvarieämbetet, Stockholm,
1/1994, s.16.
  13. Oululaiset höyrysahojen pioneerit J. G. Bergbom ja J. W. Snellman G:son.
Ahvenainen, Jorma. *Suomen sahateollisuuden historia*..
Wsoy, Helsinki, 1984, s. 204 ja 205.
  14. Varjakan vanha sahalaitos.
Atte Kalajoki, "Muistoja Varjakan vaiheista – entinen
työnjohtaja Frans Äijälä muistelee vuosikymmenien
takaisia tapahtumia", *Hakkeita*, /1950.
  15. Varjakan vanhin rakennus nykyasussaan.
Oulunsalon kunnan kotiseutuarkisto.
  16. Lehtileikkeitä Varjakan suuresta hukkumisonnettomuudesta vuonna 1907.
Hakkeita : 4/1962, 5/1973, 6/1973, 9/1973.
  17. Elämää saaren kartanossa ennen 1919 paloa.
Oulunsalon kunnan kotiseutuarkisto.
  18. Saaren kartanon päärakennus saha-aikana.
Idem.

19. Lehtiartikkeli Varjakan sahan palosta vuonna 1919.
"Taas suuri sahapalo", *Kaleva*, 10/1919.
20. Uudet sahalaitokset 1920-luvulla.
Oulunsalon kunnan kotiseutuarkisto.
21. Uusi saha lopullisessa asussaan.
Idem.
22. Kilipukkakasarmi.
Idem.
23. Maanmittauskartta Varjakan saaresta vuodelta 1931.
Oy Veitsiluoto Ab:n arkisto.
24. Katetun proomun lastausta.
Hiltunen, *Oulunsalon historia*, s. 291.
25. Saaren ruokalarakennus, "Lotina".
Oulunsalon kunnan kotiseutuarkisto.
26. Virkailijoiden asuintalo saarella.
Idem.
27. Rannikko-laiiva.
Hiltunen, op.cit., s. 304.
28. Sahan tyttöjä ruokalarakennuksen seinustalla, s. 32.
Oulunsalon kunnan kotiseutuarkisto.
29. Sahan tyttöjä sahall.
Idem.
30. Taaplareita lautatapulien edessä.
Idem.
31. Lankunpätkämökki nykyasussaan.
Helena Hirviniemi, 2/1995.
32. Pyydyskarin telakka 1920-luvulla.
Oulunsalon kunnan kotiseutuarkisto.
33. Hinaaja "Norma" miehistöineen.
Oulunsalon kunnan kotiseutuarkisto.
34. Maanmittauskartta Pyydyskarista vuodelta 1937.
Oy Veitsiluoto Ab:n arkisto.
35. Maanmittauskartta Varjakan mantereelta.
Idem.
36. Mantereen Finninkatu 1920-luvulla.
Myllyoja, Iines. *Kun sahan pilli piipasi*, Oulunsalon OAY, Oulunsalo, 1990, s.16.
37. Mantereen Kukonkatu 1920-luvulla.
Idem.
38. Varjakan kartano mantereella vuonna 1928.
Oulunsalon kunnan kotiseutuarkisto.
39. Varjakan poliisivankilan rakennus.
Hiltunen, *Oulunsalon historia*, s. 357.
40. Salonpään taiston voimistelijat ja klassistinen esirippu.
Ibid., s. 453.
41. Onga- eli höyrypannun hoitaja.
Oulunsalon kunnan kotiseutuarkisto.
42. Ab Uleå Oy:n sahalaitokset ja yhtiön kehitys.
Pohjois-Pohjanmaan museon pysyvä näyttely 1994.
43. Varjakan sahan tuotanto ja työntekijämäärät pylväsdigrammeina.
Hiltunen, op.cit., s. 286.
44. Hiilimiilun polttajia Pyydyskarissa.
Oulunsalon kunnan kotiseutuarkisto.

45. Työmiehiä proomulla.
Idem.
46. Saunasuunnitelma saareen vuodelta 1959 – on yhä käytössä.
Oy Veitsiluoto Ab:n arkisto.
47. Saaren paritalojen kuistien muutos piirustus vuodelta 1963.
Idem.
48. Työmiehiä Pyydyskarin telakalla.
Oulunsalon kunnan kotiseutuarkisto.
49. Pyydyskarin telakka.
Idem.
50. Mantereen kartanon ulkorakennuksen muutos nykyasuun – suunnitelma vuodelta 1967.
Oy Veitsiluoto Ab:n arkisto.
51. Kesäteatteriesitys ”Edistys”; käsiohjelman kansi.
Oulunsalon kulttuuritoimi.
52. Varjakan alueen kulutuskestävyysskartta vuodelta 1988.
Kemiläinen, Hannu; Vainio, Maarit; Kukko-oja, Kari; Heikkilä, Hannele. ”Varjakan alueen ympäristöselvitys.” Ympäristöinstituutti, li, 1988, liite 3/1.
53. Saaren rakennettua ympäristöä kesällä 1994.
Helena Hirviniemi, 7/1994.
54. Saaren konttorirakennus kesällä 1994.
Helena Hirviniemi, 7/1994.
55. Asemapiirros Varjakan Kartanosta vuonna 1995.
Arkkitehtuuritoimisto Helena Hirviniemi.
56. Ote Oulun kaupunkiseudun seutukaavasta vuodelta 1993.
Pohjois-Pohjanmaan seutukaavaliitto, Oulu, 1993.
57. Ote Oulunsalon kunnan yleiskaavasta vuodelta 1992.
Oulunsalon kunta/ Suunnittelukolmio Ky., 1992.
58. Suunnitelma pilvenpiirtäjäksi Varjakkaan.
Jouni Laitinen/ Liisa Laine, ”Tornitalosuunnitelmat Varjakan maisemaan tyrmistyttävät asukkaita”, *Kaleva*, 1.12.1990.
59. Pilapiirros *Kalevassa* 3/1995.
Jari Elsilä, *Kaleva*, 9.3.1995.
60. Varjakan Kartanon Kapteenintalon työpiirustus vuodelta 1994.
Arkkitehtuuritoimisto Helena Hirviniemi.
61. Heinrich Tessenowin piirustus yksinkertaisesta makuuhuoneesta.
Waltraud, Strey, toim. *Die Zeichnungen von Heinrich Tessenow*. Kunstbibliothek, Berlin, Kat. Nr. 243, Abb. 65.
62. Heinrich Tessenowin piirustus oleskelu- ja ruokailuhuoneesta.
Ibid., Kat. Nr. 242, Abb. 64.
63. Martti Välikankaan pohjapiirros Käpylän kahden perheen taloon.
Paavilainen, Simo. ”1920-luvun klassismi ja kansallinen perinne Suomessa”, *Abacus*, Suomen rakennustaiteen museon vuosikirja 1979, Helsinki, 1979, 120.
64. 1920-luvun koristeaiheita Erik Bryggmanin kynästä.
Ibid., s. 97.
65. 1920-luvulla rakennettu höyrymylly Varjakan saarella.
Pohjois-Pohjanmaan museon kokoelmat.
66. Varjakan saaren konttorin pihapiiriä 1920-luvulla.
Idem.

67. Harald Andersinin suunnitelma Oulun uudeksi Pakkahuoneeksi, projekti.
Oulun maakunta-arkisto.
68. Kosusen tilan navettarakennus Oulunsalon Varjakassa.
Harald Andersin, "Pientilojen rakennuksista", *Arkkitehti*,
1922, s. 61.
69. Otteita Andersinin ehdotuksesta työväenkortteleihin Oulussa.
Oulun maakunta-arkisto.
70. Harald Andersinin tekemä saaren konttorin suunnitelma.
Oy Veitsiluoto Ab:n arkisto.
71. Neljän perheen talo Varjakassa.
Otto-Iivari Meurman, "Omakotialueen suunnittelu ja
järjestely", *Arkkitehti*, 1925, s. 80.
72. Kolmen perheen talo konttorin pihapiirissä 1920-luvulla.
Kulttuurihistorian kuva-arkisto, museovirasto.
73. Varjakan saaren paritalojen pohjapiirrokset vuonna 1989.
Oulun yliopisto, arkkitehtuurin historian laboratorio.
74. Paritalo alkuperäisessä asussaan 1920-luvulla.
Oulunsalon kunnan kotiseutuarkisto.
75. Harald Andersinin erikoispiirustus Varjakan paritalon rakenteesta.
Harald Andersin, "Pienempien asuntotyyppien
standardisoiminen", *Arkkitehti*, 1921, s.11.
76. Andersinin erikoispiirustus portaasta.
Ibid. s. 11.
77. Andersinin normaali-ikkunoita.
Ibid., s. 10.
78. Saaren konttorirakennus alkuperäisessä asussaan.
Sigrurd Forsterus, "Liettuan rakennus- ja veistotaiteesta",
Arkkitehti, 1923, s.77.
79. Mittauspiirustus konttorin ikkunasta 1989.
Oulun Yliopisto, arkkitehtuurin historian laboratorio.
80. Mittauspiirustus konttorin pääportaan kaiteesta 1989.
Idem.

Marginaalissa olevat piirrokset tekijän.

